

MÁRKI SÁNDOR 100

2025. június 3-án tudományos emlékkonferenciát rendeztek Budapesten Márki 100 – Lukinich 75 címmel. A rendezvény a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár szervezésében, a Rákóczi Szövetség támogatásával valósult meg. A megemlékezésre a két kiváló tudós, történész halálának kerek évfordulója adta az alkalmat: Márki Sándor 1925. július 1-jén Gödöllőn hunyt el, Lukinich Imre pedig 1950. május 16-án Budapesten. Márki pályája a Viharsarokból indult, Nagyváradon, Pozsonyban, majd Budapesten tanult, pályája csúcspontján pedig a kolozsvári, végül a szegedi egyetem tanáráként tevékenykedett. Lukinich Imre Temes vármegyében született, a kolozsvári egyetemen tanult, majd a pozsonyi, illetve a Pozsonyból Pécsre menekített tudományegyetemen tanított. Egy ideig az Országos Levéltár, majd az Országos Széchényi Könyvtár élén állt. „Párhuzamos életrajzuk” és életművük (például Erdély és a Rákóczi-kor történetének kutatása) is több ponton kapcsolódik egymáshoz.

A megemlékezésnek különös hangsúlyt adott a nemzeti összetartozás napjának közelsége, hiszen az iménti vázlatos áttekintés is rávilágít, hogy az össznemzeti keretek között indult két életpályán mennyire éles fordulópontot jelentett a trianoni békediktátum, és milyen fontos szerepet játszottak egy-egy határon túlra került nagy múltú intézmény fennmaradásában.

Életművüket és munkásságuk fő állomásait 14 előadás mutatta be két ülésszak négy egymást követő szekciójában. A konferencia mindkét historikus életútját részleteiben tekintette át és értékelte a mai korszerű történeti szempontok alapján és tárt föl újdonságokat életútjukat, történetírói hatásukat, recepciójukat illetően. Megállapítható, hogy a sokrétű munkásságuk a megelőző időszakhoz képest számos vonatkozásban újra-, illetve – különösen Márki Sándor esetében – (gyökeres) ártértelezésre került.

A Korunk olvasói számára is Márki Sándor kolozsvári professzor életműve lehet fontos, ezért jelen számunkban a róla szóló előadások szerkesztett változatait adjuk közre, egy későbbi alkalommal pedig Lukinich Imréről közlünk egy tanulmányt, amely az Erdélyi Fejedelemség történetírójaként mutatja be Márki jeles tanítványát.

Kíncses Katalin Mária – Mészáros Kálmán

ERDÉSZ ÁDÁM

Történetírás és emlékezetpolitika mozgó határai Márki Sándor történetírói munkásságában

■ Történetírás és emlékezetpolitika, avagy szaktudomány és nemzeti identitás – két olyan fogalompár, amely Márki Sándor életművét vizsgálva kulcsfontosságúnak látszik. Márki a sok műfajban alkotó, széles körben ismert és olvasott történészek közé tartozott. Nem maradt meg az egyetemi katedrán, s nem érte be a szakma figyelmével. Nagyon sokat írt a művelt olvasóknak szánt fórumokba és az újságokba is. Kiváló retorikai képességekkel rendelkezett, ennek köszönhetően gyakran beszélt évfordulós történeti ünnepeken. Többféle közönséghez szólt, magától értetődő, hogy eltérő beszédmódot használt egy monográfia írásakor, és például egy, a kolozsvári városháza dísztermében tartott ünnepi megemlékezésén. A sokszínű, gazdag életmű több mint ötven esztendő alatt született meg. Már az 1870-es évek elején – pozsonyi gimnazistaként – publikált a Magyar Történelmi Társulat folyóiratában, a *Századokban*. A következő évtizedekben alakult ki a forráskritikára alapozott történetkutatás, vagyis a modern szaktudomány módszertana-

na és intézményrendszere. Természetes, hogy ilyen hosszú idő alatt Márki kutatási módszerei és a történettudomány szerepéről alkotott nézetei is változtak.

A legfontosabb írásait értékelő historiográfiai munkák is indokolják történetírói attitűdjének vizsgálatát. Életművéből mind ez ideig 1883-ban megjelent Dózsa-monográfiája és az 1907 és 1910 között kiadott háromkötetes Rákóczi-életrajza felé fordult a legnagyobb figyelem. A *Dósa György és forradalma* című munka mélyebb szakmai elemzését először Szűcs Jenő végezte el az 1970-es évek elején.¹ Szűcs módszertani, forráskritikai szempontból elmarasztalta Márki Sándort. Kritikai megjegyzéseit – a későbbi irodalom megállapításait felhasználva – kiegészítette és erőteljesebben foglalta össze Rácz György.² Az említett szerzők elsősorban a tévedéseket, a szükséges forráskritika elmaradását tették szóvá. Viszont C. Tóth Norbert 2024-ben megjelent *Dózsa György* című könyvében – amely a *Kultusz és történelem* alcímet viseli – Márkiról már csak mint a Dózsa-kultusz megteremtőjéről esik szó.³ Dénes Iván Zoltán, aki Szeckfű Gyula történészi és ideológusi pályáját vizsgálta, Márki Rákóczi-életrajzát ugyancsak a kultuszteremtő művek közé sorolta. De nem is kell feltétlenül a historiográfiai munkákat felütni ahhoz, hogy lássuk, Márki Sándor nemcsak a múlt rekonstruálására törekedett, hanem a forrásokból összeálló képet nagyon is közvetlenül értelmezte a maga kora számára. Például a Dózsa-monográfia visszatérő gondolata, hogy az a parasztság történetét érintő folyamat, amely 1514-ben kezdődött, 1848-ban, a jobbágyfelszabadítással ért véget. „Dósa neve borong a korszak kezdetén – Kossuthé ragyog a korszak végén” – olvashatjuk az 1514-es események kontextusát megrajzoló első részben.⁴ Kossuth nevének ismétlődő említésével Márki közvetlenül saját korának politikumához kötötte az általa forradalomnak nevezett parasztfelkelés történetét. Más formában is kilépett a tárgytól távolságot tartó történész szerepéből. A Dózsa által elrendelt kegyetlen kivégzések elbeszélések nem csupán leírta a történeteket, de értelt is hőse mellett: „Ezen tényeknek humánus szempontokból csakugyan nincs mentségök, de forradalomcsinálóknál van magyarázatuk” – írta.⁵ S a magyarázat megtámogatására Zichy Ödön 1848-ban történt kivégzésének esetét és a francia forradalom alatt lezajlott kegyetlenkedéseket idézte. Más, hasonló példákat is találunk életművében. A *Magyar nemzet története* című reprezentatív sorozat zárókötetében Márki Sándor írta meg az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetét. A mű előszavában ugyancsak saját korához szólt, és a forradalom történetét a kiegyezés után kialakított politikai rendszer elvei szerint értelmezte.⁶

Ami bizonyos, Márki Sándor rendkívül gazdag életművet alkotott, és a maga korában több regiszteren megszólaló, széles olvasóközönség számára író történész volt. Azok közé tartozott, akik formálói voltak a dualizmus korában kialakult magyar történeti önképnek. Érdemes tehát alaposabban megvizsgálni, milyen szellemi erőterek alakították pályáját, maga hogyan határozta meg a történetíró feladatait, s milyen tudományos és kommunikációs eszközöket használva jutott el nagyon széles olvasóközönséghez.

Történeti szerepek

■ Márki historikus szerepfelfogásának vizsgálatát ott kell kezdenünk, hogy sorra vesszük, pályafutása során milyen szakmai és közéleti szerepekben jelent meg. 1872 és 1875 között történelem–földrajz szakon végzett a budapesti tudományegyetemen, majd tanárvizsgát tett, azaz középiskolai tanári képzettséget szerzett. Az önkéntes év leszolgálása és a tartalékos tiszt vizsga teljesítése után az aradi líceum reálgimnáziumában kapott állást. Hogy a kevés üres tanári státus egyikét éppen ő kapta, abban szerepe volt tollával szerzett ismertségének. 1886-ban a budapesti VII. kerületi állami gimnáziumba került, 1892-ben sikeresen pályázott a kolozsvári egyetem egyetemes történeti tanszékének rendes tanári állására. Ezt követően haláláig az intézmény professzora maradt. A kimondottan aktív közép-

iskolai tanárok közé tartozott, és professzori kinevezése után sem csukta be maga mögött az alsóbb fokú iskolák kapuit. Rangos fórumokon több nagy előadást tartott a történelemtanítás tartalmi és módszertani kérdéseiről. Még aradi tanár volt, amikor 1885-ben a Magyar Történelmi Társulat őt kérte fel arra, hogy országos kongresszusukon a nép- és középiskolai történelemtanításról szóló módszertani előadást megtartsa.⁷ A sikeres szereplésnek köszönhető, hogy a következő évben budapesti gimnáziumba nevezték ki. Hosszú ideig ő töltötte be a befolyásos Középiskolai Tanáregyesület Kolozsvári Körének elnöki posztját. Egyetemi tanárként is tartott kollégáinak nagy ívű, szemléletformáló előadásokat.⁸

Az elemi, és főként a középfokú oktatásban Márki erősebb eszközökkel is jelen volt. Kora egyik legsikeresebb és legtermékenyebb tankönyvírójának számított. Aradi tanárként próbálkozott meg először a tankönyvírással. Földrajz- és történelemkönyveket írt, az elemitől a gimnáziumig minden iskolatípus számára. Legsikeresebb munkái az 1900-as évek elején már a 8–10. kiadásban láttak napvilágot. Volt egy polgári leányiskolák számára készített földrajzkiadvány, amely 1910-ben a 14. kiadásban jelent meg. Az iskolák szabadon választhatták meg tankönyveiket, a nagy kiadók által megjelentetett újabb és újabb kiadások azt jelzik, sok helyen használhatták Márki tankönyveit, azaz sok kisebb-nagyobb diák az ő interpretációjában ismerte meg a magyar és egyetemes történelmet.

A tanári pályával szorosan összefonódott a történész-mesterség. Márki valószínűleg korán, 14 éves korában kezdett történeti tárgyú írásokat közzétenni. Negyedikéves kis gimnazista volt, amikor a *Nagyváradi lapok* közölni kezdte a Bihar megye történetét feldolgozó cikksorozatát.⁹ Akár játéknak is tekinthetjük az első próbálkozásokat, de a szerző számára ezek az írások már a jövő pályát jelentették. Mint említettük, nagyobb gimnazistaként már országos lapokban, sőt szakfolyóiratokban is megjelentek írásai. Hagyatékában általa szerkesztett kéziratok kötetek maradtak meg, a több éven át vezetett periodikumokban maga és tollforogató diáktársai „publikálták” nagyobb részét irodalmi alkotásaikat.¹⁰ Ilyen indulás után mi sem természetesebb, mint az, hogy egyetemistaként már saját művelődéstörténeti tematikájú könyvészeti folyóirata volt. Az 1874 és 1875 között kiadott *Irodalmi Értesítő* komoly szakmai ismertséget és presztízst hozott számára.¹¹

Ha a történészi életműre tekintünk, az első, ami szembetűnik, az az, hogy Márki ugyan teljes egyetemi pályafutása során az egyetemes történet professzora volt, de főként a magyar történelmet kutatta. Az egyetemes történet tárgykörében inkább szintéziseket írt, mégpedig többféle változatban. Voltak a világtörténetről gimnáziumi tankönyvei, 1910-ben az Athenaeum *Műveltség Könyvtára* sorozatában több mint 1400 oldalon jelent meg az ókortól a munka századáig, vagyis saját koráig futó nagy világtörténete.¹² Hagyatékában megtaláljuk Európa és az Európán kívüli világ történetéről tartott előadásainak 200 oldalnál terjedelmesebb kézíratait. Gyorsírással rögzített és sokszorosított jegyzetek is maradtak féléves kurzusairól. Később tárgyalandó történetfilozófiai munkája mutatja, hogy milyen széleskörűen és naprakészen ismerte az európai történeti irodalmat. Ennek ellenére kevés egyetemes történet körébe sorolható tanulmányt publikált. Ezek közé tartoztak a longobárdok történetét megíró, 8. században élt szerzetesről, Paulus Diaconusról szóló írásai.¹³ Ezzel a tematikával egy olaszországi konferencián is szerepelt. Aligha lehet véletlen, hogy az egyetlen, saját népe történetét megíró népvándorlás kori szerző keltette fel az érdeklődését. Magyar történelemről viszont annál többet írt. Dózsa-monográfiája három kiadást ért meg, a *Magyar Történelmi Életrajzok* sorozat Mária királynéről szóló biográfiájával indult. A pályája első szakaszában írott, Arad vármegyéről és Arad szabad királyi városról szóló kétkötetes monográfiája komoly figyelmet és elismerést váltott ki. Majd következett az 1848/49-es szabadságharc története és a háromkötetes Rákóczi-életrajz. A két utóbbi mű a téma első szintézise volt. A nagymonográfiák sorát a történész Horváth Mihályról szó-

ló biográfiája zárta 1917-ben. Historiográfiai szempontból ez is úttörő vállalkozásnak számított. A nagy munkák mellett rengeteg apróbb-nagyobb írást közölt. A Márki Sándor szakirodalmi munkásságát számba vevő bibliográfia szerzői 11 244 tételt regisztráltak.¹⁴ S ez a lista nem is teljes, az újságcikkek sorát lehetne bővíteni. Az ezernél több tétel között könyvek, füzetek, különnyomatok, szakfolyóiratban megjelent tanulmányok is szép számmal szerepelnek, de a legtöbb újságcikk. Márki történeti tematikájú írásaival folyamatosan jelen volt az országos és helyi sajtóban. Könnyű kézzel írt, logikusan szerkesztett, érdekes írásainak a korabeli művelt közönség köreiből széles olvasótábora volt. Ma úgy mondhatnánk sikeres tudomány-népszerűsítő munkát végzett. Valójában újságokban megjelent cikkeivel kiemelt bizonyos témákat, és tematizálta is a magyar történelemtől szóló közbeszédet.

Nemcsak írt, beszélt is a történelemről. Rendelkezett olyan tisztséggel, amellyel kevés történészt tiszteltek meg: Kolozsvár szabad királyi város tiszteletbeli tanácsosa volt. A város vezetőinek a millenniumi emlékünnepek közeledtével jutott eszébe a kiváló retorikai képességekkel rendelkező Márki. Azt akarták, hogy a közelgő ezredévi ünnepen az önkormányzat tisztségviselője mondja az ünnepi beszédet, s úgy ítélték meg, erre a feladatra a pár éve Kolozsváron élő és a nyilvánosság előtt gyakran szereplő professzor a legalkalmasabb személy. Nem is csalódtak, sőt az elkövetkező két évtizedben Márki lett az egymást követő, komoly metapolitikai tartalommal bíró történeti évfordulók első számú szónoka. 1907-ben a város *Nemzeti ünnepeken* címmel kiadott egy közel 400 oldalas válogatást történeti beszédekből.¹⁵ A kolozsvári szereplések mellett sok helyre hívták előadónak, ünnepi szónoknak. Ez volt az az időszak, amikor Erdély-szerte megszaporodtak a Pierre Márki-értelemben vett emlékezhelyek. Noha Márki ezeken a sokkal inkább társadalmi, mintsem szakmai rendezvényeken mestersége szabályaihoz igazodó történészként beszélt, az évfordulós ünnepek emlékezetpolitikai események voltak. A *Nemzeti ünnepeken* című kötetben található 24 tanulmány szinte Magyarország történeteként olvasható, de a tartalmilag pontos írások az ország történetének legszebb pontjait összekötő ideális fejlődési ívet rajzoltak a magyar történelemről. A rendkívül intenzív, ráadásul személyes társadalmi jelenlétéhez ez a szerep is hozzátartozott.

A tanári és történészi szerep mellett Márki korának egyik legaktívabb hálózat-építője volt. Az általa épített hálózat többféle, részben különböző, részben egymást fedő elemből tevődött össze. Márki kapcsolatrendszerének különösen fontos részét képezték a szakmai, kulturális és társadalmi szervezetek. Kolozsvári pályaszakasza második részében a katolikus egyházi intézményrendszer irányításában fontos szerepet játszó Erdélyi Katolikus Státus Igazgatóságának is aktív tagja lett. Az egyetem 1914. évi almanachja összesen 24 különféle szakmai és társadalmi tisztséget, megbízatást és egyesületi tagságot sorolt fel.¹⁶ A szakmai és társadalmi szervezetek rangsorának élén a Magyar Tudományos Akadémia állott, melynek 1892-től levelező, 1912-től rendes tagja volt. A sor a Magyar Történelmi Társulattal, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel és más rangos társaságokkal folytatódott. Ezekben az egyesületekben többnyire valamilyen tisztsége is volt, és általában az aktív személyiségek közé tartozott. Elmondhatjuk, az 1890-es évek közepétől fogva Kolozsvár szellemi életének meghatározó alakjai között tartották számon.

Az intézményi háló mellett óriási személyes kapcsolatrendszert épített ki, amelynek nagyságára kiterjedt levelezése utal. Ennek összegyűjtésére aradi utóda, Kovách Géza tett kísérletet. A hagyatékot számba vevő munkájában 9088 Márki Sándorhoz írt, megmaradt levelet regisztrált. Csak az Akadémia Kézirattárában 1743 személytől talált Márkinak szóló levelet.¹⁷ A levelezőpartnerek között szinte kivétel nélkül ott találjuk a kortárs történészeket. Kovách Géza többféle bontásban

közölt levelezőlistái arról tanúskodnak, Márki a magyar szellemi élet korabeli első- és másodvonalbeli szereplői közül is sokakkal állt kapcsolatban. Naplója személyes kapcsolatrendszerének egy másik szeletét teszi láthatóvá. Az akkori illem-szabályok meg is kívánták az udvariassági látogatásokat, ha egy ismerős Kolozsváron járt, kivált, ha szakmabeli volt, illetl legalább egy rövid tisztelgő látogatást tennie Márkinál. Mindezek mellett több informális fórumnak is törzstagja volt. Ezek közé tartozott „a professzorok asztala” a New York Kávéházban, ahol az egyetemi tanárok és ismerőseik minden délután összegyűltek „ozsonnázni” és a legfrissebb eseményeket megbeszélni.¹⁸ Az intézményes és személyes szálakat összefonó kapcsolatháló Márki energiája és mások iránti figyelme különösen erőssé tette, s jelentősen növelte a professzor szakmai és társadalmi súlyát.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Márki a történetírás átalakulásának időszakában lépett a történéspályára. Ebben az időszakban a történettudomány többféle funkciót töltött be. Egyre inkább szigorú szabályokkal rendelkező szaktudománnyá vált, ugyanakkor a nemzeti identitás tudományának szerepét is betöltötte. Egy gazdaságilag és társadalmilag sikeres korszakot élő nemzet a maga mind részletesebben feltáruló múltját nagyon szívesen látta a jelent megalapozó, drámai pillanataival együtt is dicsőséges folyamatnak. Ennek a történet szemléletnek a reformkorban megfogalmazott alapgondolatai még nagyon is erősen hatottak. A korának társadalmi rezdüléseit érzékenyen és cselekvő pozícióban átélő Márki számára testre szabták a kettős szerepet. Képességeiből és energiájából tellett arra, hogy tanárként, tankönyvíróként, szaktudósként és a művelt közönséghez szóló historikusként nagy erővel jelenítse meg a történelem fontosnak ítélt eseményeit és folyamatait.

Módszerek és közelítési lehetőségek

■ A különféle történelmi szerepek áttekintése után a következő kérdés, vajon milyen módszertani elvek szerint dolgozott Márki, volt-e tételesen megfogalmazott hitvallása? E kérdésekre nemcsak monográfiáiban és tanulmányaiban kereshetjük a választ. Azok közé tartozott, akiket foglalkoztattak a történetfilozófiai és módszertani problémák. Hogy érdeklődéssel követte a német és francia szakirodalmat, azt egy ideig csak recenziói jelezték. Első terjedelmesebb historiográfiai összefoglalóját világtörténetének első kötetében, *Az ó- és középkor történetének* bevezető fejezetében írta meg.¹⁹ 1911 szeptemberében történetfilozófiai kurzust hirdetett meg az egyetemen. Naplójába is bejegyezte, hogy a téma érdeklődést váltott ki: „Mindjárt [Karácsonyi János] megérkezése után tartottam első történetfilozófiai órát az egyetemen, telt teremben.”²⁰ Az előadás-sorozat az 1912. év első félévében is folytatódott, a termet 60-70 beiratkozott diák töltötte meg. A világtörténetben közölt rövid változat az előadásokon kiegészült és kézírattá érett. A történetfilozófiai összefoglaló 1914-ben jelent meg a Franklin Társulat *Olcsó Könyvtár* sorozatában *Történet és történetírás* címmel.²¹ A szerény külsejű kis könyv nagyon érdekes, Márki munkásságát sok szempontból értelmező és magyarázó történetbölcseleti összefoglalást tartalmazott. A világtörténet bevezetőjeként megjelent historiográfiai áttekintés elsősorban az olvasót kívánta segíteni, mondván, a történelmet az érti igazán, aki a történetírás történetét is ismeri. A történetbölcselet kötetben már több és összetettebb kérdésre kereste a választ Márki: mik a történettudomány meghatározó elemei, milyen fejlődési fázisokon ment keresztül a történetírás? Különböző korokban kik milyen szerepet szántak a tudományának? Vajon léteznek-e olyan, elméleti rendszerben összefoglalható törvényszerűségek, amelyek univerzális megoldást kínálnak a múlt megismerésére és leírására? A húsz fejezetből álló könyvecske tartalomjegyzékében szokatlan címeket olvashatunk: *Tanítás, Érték, Érzelem, Valóság, Anyag, Tömeg*. A *Tanítás* fejezetben azokat az irányzatokat vette sorra Márki – az ókortól saját koráig – amelyek valamilyen taní-

tó, a jelennek irányt mutató funkciót kapcsoltak a történetíráshoz. Az *Érzelem* részben a romantika történetírásban való megjelenéséről és a nemzeti romantika szerepéről olvashatunk. A *Valóság* cím a pozitívizmus elveinek és képviselőinek rövid bemutatását takarja. A fejezet a következő definícióval indul: „A pozitivisták, a valóságnak, vagy inkább a valódiságnak kutatói, nem egyes emberek, hanem a tömeg, a sokaság sorsa iránt érdeklődtek és annak szociológiáját természeti törvények alapján magyarázták.”²² Folytatásként röviden összefoglalta az irányzatot elindító Condorcet legfontosabb gondolatait, majd részletesebben bemutatta August Comte elméletét. Szó esett a pozitívizmus más képviselőiről, egyes vezető történészekre gyakorolt hatásáról. Ezt követően a magyarországi recepcióról, elsősorban Pauler Gyuláról. Az ő pozitívizmusról szóló munkájának alaptéziseit ugyancsak ismertette Márki. Említette azt is, hogy Magyarországon az elmélethez kapcsolódó iskolát Pulszky Ágost teremtette meg. A bemutatott történetfilozófiai irányzatról nem mondott véleményt. A leírtakhoz a fejezet végén csupán annyit tett hozzá, hogy bizonyos tudományágak aligha haladhatnak tovább a régi, szélesre taposott úton, „de a pozitívizmus útján sem haladhat összeakaszkodások nélkül”. Az összeakaszkodás ebben az esetben nem ütközést, hanem más módszerekkel való összekapcsolódást jelentett.

Az *Anyag* fejezet is a tematika rövid meghatározásával indul: „A történelemnek gazdasági szempontból való felfogását történelmi materializmusnak, másképp marxizmusnak nevezik. Marx Károly alapította s főképpen Engels, Lafargue, Morgan, Bebel és Kautsky fejlesztette tovább.”²³ Az elméleti alapok ismertetése után ennél a résznél Márki kissé részletesebben kifejtette a maga véleményét is. Úgy látta, a gazdasági viszonyok meghatározó szerepét hirdető irányzat nem alkalmas arra, hogy bizonyos társadalmi és politikai folyamatokat leírjon, és nem tud mit kezdeni a társadalom mozgását befolyásoló transzcendens tényezőkkel. Ugyanakkor úgy ítélte meg, a gazdaságtörténeti közelítésnek pozitív hozadéka lehetnek. „[...] nálunk is meg kell becsülni a történelmi materializmusnak azt az érdemét, hogy a történelmi gondolkodás terét kibővítette, s új világnézetekkel gyarapította, a mennyiben fölismerte, helyesebben szólva minden eddiginél jobban kiemelte a gazdasági erők nagy jelentőségét. Túlzott abban, hogy csak ezeken nyugszik a társadalom élete; de van igazság abban, hogy a társadalmat átalakító erők közül az osztályharcok a leghatalmasabbak.”²⁴

A különféle teóriák leírásához fűzött megjegyzések, a kritikusan vagy éppen helyeslően idézett kommentárok Márki történetiszemléletéről is elárulnak egyet-mást, de a széles elméleti áttekintés végéhez közeledve az olvasóban egyre nő a kíváncsiság, vajon a pályája csúcán járó népszerű történész hogyan határozza meg a maga szakmai-módszertani ars poétikáját? A világtörténet bevezetőjében nem tette le a garast sehova sem, megelégedett annak regisztrálásával, hogy a történettudomány tárgyköre minden korábnál tágabbá vált: „Ha a mindeztideig körvonalazott módszerekre visszatekintünk, akkor, *Schvarcz Gyula* szavaival élve, valóban azt kell mondanunk, hogy századunk szerencsét kívánhat magának a történetírás fejlődésének új irányaiért. Szerencsét kívánhat magának ahhoz, hogy a történetírótól nemcsak a háborúk leírását várhatja immáron, hanem az emberi haladás egészének hű rajzát is. A történelemre tartozik most már a múltnak minden olyan eseménye, állapota és viszonya, amelynek okszerű összefüggéséből a művelt nemzetek *értelmi, erkölcsi és anyagi* fejlődésének képe irodalmilag kidomborítható.”²⁵ Ebben a gondolatban az is benne van, hogy az a jó történetíró, akinek érdeklődése és figyelem mindenre kiterjed.

Az első historiográfiai összefoglalóból csak következtetni tudunk a Márki által célravezetőnek tartott elméleti és módszertani nézetekre. Történetbölcseleti könyvének vége felé feltette a kérdést, mit is lehet kezdeni a korábban leírt témérdek teoretikus rendszerrel és történetfelfogással? A kérdésre először szépirodalmi idé-

zettel válaszolt: „[...] eszünkbe jut, amit Kazinczi szerint Dayka Gábor tanácsolt Himfynek, hogy: »Tűzbe felét!« Vetem. – »Újra felét!« – Ím! – »Harmadikát még!« – Lángol az is. – »Jer most: vár az olimpiai kar.«²⁶ Márki Sándorra jellemző fordulat, értekező szövegbe is szívesen illesztett irodalmi idézeteket. A beszúrt szövegekkel érzelmeket generált olvasóban, s e betétek lehetőséget teremtettek arra, hogy gondolatmenetét különösebb magyarázat nélkül más logikai vonalra zökentse. Az elméletek ismertetését záró idézet ezúttal azt jelzi, Márki egyik irányzatban sem látott garanciát a historikus számára. Ennek ellenére megengedőbbnek bizonyult: „Kár volna mégis tűzbe, vagy éppen sutba dobni annyi szép elméletet, amelyekből rendkívül sokat tanulhatunk; elég, ha *ösmerjük valamennyit* [kiemelés EÁ], s elfogadjuk mindazt, mi merev törvények kényszere nélkül megfelel lelkiösmeretes kutatások után megalkotott saját felfogásunknak. Én magam ezt a hozzám legközelebb álló felfogást, mely minden más felfogásból szabadon válogat, nemzeti felfogásnak nevezem.”²⁷ Alap tehát, hogy a történész lehetőleg teljességre törően megismerje tárgya forrásanyagát, irodalmát, és a legalkalmasabbnak tűnő szemlélettel és módszerrel interpretálja kutatásainak eredményeit.

Ám ezzel Márki historikusoknak szánt ajánlásai még távolról sem értek véget. Egyetemes történetének bevezetőjében leszögezte, hogy a magyar történetisért is a tudomány szabályainak és meggyőződésének kell vezetnie, de nem mehet el érzékletlenül „ama virágok mellett, amelyek a magyar história vérről áztatott mezején olyan színesen húzódnak meg a tények szilárd törzseinek aljában. Szívesen áll meg nem egy olyan hagyomány és legenda mellett, amelyekből, ha a szigorú kritika előtt nem is állják meg helyüket, és a magyar néplelek és népézés talajából nőttek is ki, igazi históriai illat árad belőlük.”²⁸ Akár úgy is értelmezhetjük felvetését, hogy – amint azt Pierre Noránál olvashattuk – történetírás és emlékezet egymást kiegészítő értelmezésével kísérletezik. Történetfilozófiai munkájának *Hazafiság* címet viselő záró fejezetében ennél lényegesen tovább ment: „A történetfilozófia szempontjából ez eretnek tanítás lehet, mert politikai, nem tudományos cél; de a történelmi felfogás sohasem zárkóztatik el a történelmi hivatás és a vele járó nemzeti öntudat keresése, ápolása és fejlesztése elől.”²⁹ Ugyanez a gondolat többféle kontextusban is megjelent a szövegben. Például úgy, hogy mi történészek nemzetünket tanítjuk, de a nemzet nemcsak a tanítást, a lelkesítést is várja tőlünk. Meg volt győződve arról, hogy a múlt közösségteremtő és identitás erősítő tényező. Munkáiban arra tett kísérletet, hogy szaktudomány és nemzeti identitás szempontjait a szakmai kritériumok sérülése nélkül közös nevezőre hozza. Külön elemzés tárgya lenne, hogy ez mikor és milyen mértékben sikerült.

Elvek a gyakorlatban

■ Márki írásaiban átültette a gyakorlatba a történetbölcseleti munkájában megfogalmazott tételeket. Láttuk, valóban teljességre törően ismerte a történetírás történetét és a teoretikus-módszertani irányzatokat. Kutatásait nagy forrásbázisra alapozta, és az adott tematikára vonatkozó szakirodalmat is használta. Első számú vitapartnere, Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* című könyvében külön kiemelte érdemeit a Rákóczira vonatkozó forrásanyag összegyűjtésében.³⁰ Igaz, azzal, hogy forrásfeltáró szorgalmát dicsérte, történetírói kvalitásairól szavak nélkül is kritikus véleményt mondott. A Rákóczi-biográfia jegyzetapparátusát vizsgáló Mészáros Kálmán ugyancsak arra jutott, hogy a Márki által használt források köre a maga korában lényegében teljesnek mondható, feldolgozása ezért ma is megkerülhetetlen.³¹ Valóban válogatott is az elméletek kínálta közelítési lehetőségek között, a Rákóczi-monográfiába terjedelmes gazdaság- és művelődéstörténeti részt illesztett. Forráskritika és történeti hagyomány összeegyeztetéséről nagy monográfiáinak módszertani bevezetőiben is írt: „Közszellem, melyet hazaszeretet ébreszt és történelmi kritika, melyet a tudomány követel, gyakran járnak különböző utakon.

[...] Az igazságos bírálát, egyúttal azonban a hazaszeretet kötelességét kívánom teljesíteni, midőn megkezdem a szabadságharc történetének elbeszélését.³²

Márki gondolatfűzésének jellegzetes példája a *Budapesti Szemlé*ben 1914-ben publikált *A száműzött Rákóczi* című esszéje. Ez az írás csak közvetve kapcsolódik Szekfű Gyula hasonló című könyvének vitájához. Márki – anélkül, hogy Szekfű munkájára közvetlenül reagált volna – leírta a maga interpretációját Rákóczi sorsáról. Írását hazájuk elhagyására kényszerült görög és római száműzöttek sorsának felidézésével indította. Hangsúlyozta, hogy az Alkibiadész, Hannibál, Marius nagyságrendű politikusokat nem a beletörődés, hanem a hazatérés vágya vezette a száműzetés éveiben is. Az ókor megidézett szereplői Márki hőseinek világtörténeti rangjára is utaltak. Majd a gondolatmenet úgy folytatódott, hogy a maga generációja pontosan ismerte a bujdosók sorsát, hiszen ők a szabadságharc után emigráltak várták haza. Gyerekként a sarkadi várkertben őket szőtték szerepjátékaikba, s a játék közben kuruc kori emlékek is előkerültek, többek között egy ágyútöredék, amelyen megmaradt a Pro libertate felirat egyik betűje. Az ágyúdarab itt van az íróasztalomon – folytatódik a szöveg – és lenyomja a sok ezer adatot, amelyet a kuruc háborúról és a száműzetésről gyűjtöttem. A felemlegetett cédulahalom már a szakmai hitelesség alátámasztása, amelyet módszertani megjegyzés követ. Ennek lényege, hogy az események rekonstruálásához a bujdosók lelkébe kell bepillantani, és oda nem az ellenséges követségekhez érkezett jelentéseken, hanem Rákóczi Vallomásain keresztül vezet az út. Majd következett Rákóczi száműzetéseinek leírása, igen erős érzelmi zárással.³³ Természetesen szót kellene ejteni az esszé kapcsán a történész számára kötelező forráshierarchiáról és más kérdésekről, de ezúttal az a fontosabb, hogy Márki világos szerkezetű, szépen formált, olvasmányos értekező szöveget tett le olvasói elé. Mégpedig úgy, hogy a racionalitás és az érzelem szálait meglehetősen szorosan összefonta. A bujdosók lelkébe való bepillantás nem csupán alkalmi szófordulat. Márki történetbölcséleti művében is teret szentelt ennek a kérdésnek, mégpedig Georg Simmelre hivatkozva. Eszerint a siker titka három lélek, a megidézett történeti személy, a történész és az olvasó lelkének találkozása. Saját szavaival: „A történelmi hatásnak titka pedig abban áll, saját lelkünket hogyan tudjuk belelehelni olvasóink lelkébe. Innen van, hogy szigorúan tárgyias nagy tudósok a közönséget hidegen hagyják, míg a lelkesek nem oly széleskörű tudományokkal is magukkal ragadják.”³⁴ Számunkra a lelkek egybefűzéséről szóló gondolat kissé szokatlan, Márki mindenestre birtokában volt ennek a képességnek, s történeti munkáinak közönsége és hatása is volt.

Márki forráskritikának és emlékezetnek, szaktudománynak és nemzeti identitásnak minden áron közös nevezőt kereső történetírói attitűdje különösnek, talán avítottak hat. A maga korában – több mint száz évvel ezelőtt – az egyik fő vonal kiemelkedő képviselőjének számított. Ugyanezt a történeti szereptudatot Európa más országaiban is megtaláljuk, a francia historikusok között különösen. A magyar történelemről a dualizmus időszakában kialakult kép sokáig élt, töredékeiben ma is jelen van. Óriási hagyatéka – több mint 50 éven keresztül vezetett naplója, sokezres levelezése, hatalmas életműve – egyedülállóan gazdag forrása az 1870–1920 közötti évek historiográfiájának. S annak is, amiről fentebb nem esett szó: történész és társadalom sokszálú kapcsolatrendszerének.

■ JEGYZETEK

1. Szűcs Jenő: *Dózsa parasztháborújának ideológiája*. Valóság 15. évf. 1972. 11. sz. 12–39.; Uő: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború*. Levéltári Közlemények 43. évf. 1972. 2. sz. 213–263.
2. Ráczy György: Márki Sándor, a középkorkutató. In: *Árchívum – Tanulmányok Erdész Ádám 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Héjja Julianna Erika és Sáfár Gyula. MNL BéML, Gyula, 2017. 223–233.
3. C. Tóth Norbert: *Dózsa György – Kultusz és történelem*. Kronosz, Pécs, 2024. 154.

4. Márki Sándor: *Dósa György és forradalma*. 2. kiad. Ráth, Bp., 1886. 22.
5. Uo. 126.
6. Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896)*. Athenaeum, Bp., 1898. 36.
7. Márki Sándor: *Történettantás nép- és középiskolában*. Századok 19. évf. 1885. 138–154.
8. Márki Sándor: *Történelem és hazaszeretet*. In: Uő: *Nemzeti ünnepeken – Történelmi beszédek*. Kolozsvár sz. kir. város közönsége, Kvár, 1907. 16–39.
9. A cikksorozat és története – Márki Sándor: *Bihar megye rövid története*. Szerk. Erdész Ádám. Collegium Varadinum, Nagyvárad, 2023. 110.
10. A MÉH 1–6. évf. [Kéziratot folyóirat.] SZTE Klebelsberg Könyvtár Régi Könyvek Tára Ms 230/1–2.
11. Irodalmi értesítő – Könyvészeti szaklap. Szerk. Márki Sándor. Kókai Lajos Könyvke-resk., Bp., 1874–1875.
12. Márki Sándor: *Az ó- és középkor története és Az újkor és legújabb kor története*. Athenaeum, Bp., 1910. 704., 712.
13. Márki Sándor: *Paulus Diaconus*. Századok 31. évf. 1897. 483–494.
14. Klukovitsné Paróczy Katalin – Rácz Béláné – Szabó Éva: *Márki Sándor szakirodalmi munkássága*. Szeged, 1992. 147.
15. Márki Sándor: *Nemzeti ünnepeken*. i. m. 383.
16. A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem almanachja az MCMXIV–XV. tanévre. Kvár, 1914. 34.
17. Kovách Géza: *Márki Sándor emlékezete és hagyatéka*. EMKE, Arad, 2000. 74.
18. Márki kapcsolathálójának egyik részéről készült egy nagyon érdekes, védés előtt álló doktori disszertáció. Szabó István: *Márki Sándor kapcsolatrendszere a kolozsvári kulturális elitel*. Kvár, 2025.
19. *A történelem*. In: Márki Sándor: *Az ó- és középkor története*. i. m. 4–12.
20. *Márki Sándor naplói III. 1904–1914*. Szerk. Erdész Ádám. MNL BéML, Gyula, 2021. 299.
21. Márki Sándor: *Történet és történetírás*. Franklin, Bp., 1914. 138.
22. Márki Sándor: *Történet és történetírás*. i. m. 84.
23. Uo. 90.
24. Uo. 96–97.
25. Márki Sándor: *Az ó- és középkor története*. i. m. 12.
26. Márki Sándor: *Történet és történetírás*. i. m. 123.
27. Uo.
28. Márki Sándor: *Az ó- és középkor története*. i. m. 12.
29. Márki Sándor: *Történet és történetírás*. i. m. 126.
30. Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Akadémia, Bp., 1913. VIII.
31. Mészáros Kálmán: *A „tánciskolai kályha”, avagy Márki Sándor Rákóczi-biográfiájának máig megkerülhetetlen forrásbázisa*. A 2025. június 3-án Márki 100 – Lukinich 75 címmel megrendezett tudományos emlékkonferencián elhangzott előadás.
32. Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország*. i. m. 6.
33. Márki Sándor: *A száműzött Rákóczi*. Budapesti Szemle 158. köt. 1917. 61–79.
34. Márki Sándor: *Történet és történetírás*. i. m. 12.

HAMMERSTEIN JUDIT

Szövetséges vagy fenyegető hatalom Oroszország?

Márki Sándor írásai az orosz–magyar kapcsolatokról

■ Márki Sándor történetírói munkásságában jelentős helyet foglalnak el az orosz–magyar kapcsolatok, amelyekről 1877 és 1913 között a történész hat hosszabb-rövidebb tanulmányt – két önálló kötetet és négy cikket – tett közzé. Írásomban ezeket a munkákat vizsgálom a következő kérdések szem előtt tartásával: Miért szentelt Márki kiemelt figyelmet Oroszországnak? Hogyan értékelte a magyar–oroszl kapcsolatot és ezzel összefüggésben a cári Oroszországot? Mennyiben tekinthetők újszerűnek vizsgálódásai, kérdésfeltevései és válaszai?

Az orosz–magyar kapcsolatok különböző korszakait és aspektusait tárgyaló hat Márki-írás a megjelenés időrendje szerint haladva a következő: Az első az 1877-ben publikált *Az oroszok hazánk történetében* című kötet,¹ amely a honfoglalástól 1877-ig foglalja össze az orosz–magyar érintkezések történetét. A második az 1882-ben a Földrajzi Közleményekben publikált *Magyar írók Oroszországról* című tanulmány,² amely többek között a krónikák, a külföldi és a magyar utazók, a Kelet-kutatók visszaemlékezéseinek számbavételével tekinti át az orosz világról szóló magyarországi ismeretközlés és ezzel összefüggésben a magyarok Oroszországról kialakított képének alakulását. Az 1893-ban az *Erdélyi Múzeumban* közölt *Orosz–magyar érintkezések Mátyás király és a Jagellók korában*,³ majd az egy évvel később ugyanitt megjelent két újabb, az *Orosz–magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában Első közlemény*,⁴ illetve *Második és befejező közlemény*⁵ című írás a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség Oroszország-politikáját vizsgálja a Mátyás király uralkodásától a karlócai békekötésig terjedő időszakban. Végül a hatodik tanulmány az 1913-ban *Nagy Péter csár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben* címmel napvilágot látott önálló kötet,⁶ melynek témája, ahogy a címe is elárulja, I. Péter cár és II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem szövetségekötésének hátterét dolgozza fel.

Márki lényegi megállapításait, történetírói attitűdjét a hat írás egyenként történeti részletes elemzése helyett elsődlegesen a tanulmányokból kirajzolódó tematikai súlypontok mentén tárgyalom, amelyek a következők: Az ismeretlen, vagy nem jól ismert Oroszország; Orosz „barbárság” vs. magyar „civilizációs fölény”; Oroszország mint fenyegető birodalom, ezzel összefüggésben a pánszlávizmus és a szláv nemzetiségek; és végül Oroszország mint Magyarország lehetséges szövetségese. Már csak területmi okokból is eltértek ugyanakkor a Márki által vizsgált újkori történeti kérdések recepciójának vizsgálatától, a történész gondolatainak, véleményének historiográfiai kontextusba helyezésétől.

A korabeli nemzetközi kontextus

■ Az írások tanulmányozásához elengedhetetlennek tűnik annak a történeti, diplomáciai környezetnek a figyelembevétel, amely Márki történetírói munkásságának hátterében állt.

A cári Oroszország expanzív törekvései az úgynevezett keleti kérdéssel összefüggésben az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai érdeklődésének homlokterében álltak. A dualista (azt megelőzően a Habsburg) birodalom és a cári Oroszország közötti hagyományos szövetségi viszonyt egyre inkább aláásta a Balkán jövőjének kérdésében kibontakozó feszültség, amelyet jól érzékeltet a San Stefanó-i béke (1878. március 3.) majd annak revíziója, az 1878 nyarán tető alá hozott, a látványos orosz térfoglalást visszaszorító berlini rendezés is. Az európai nagyhatalmak igyekeztek befolyást gyakorolni a balkáni népek nemzeti, függetlenedési törekvéseire, amelyek az Oszmán Birodalom, „Európa beteg emberének” hanyatlásával egyidejűleg szökkentek szárba. A tét voltaképpen az volt, hogy ki és hogyan osztozhat a török birodalom európai területi örökségén, kinek az érdekei mentén rajzolhatók újra a Balkán-félsziget hatalmi viszonyai. Ekként kerültek egymással szembe riválisokként az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország.

A cári birodalom a szláv testvériség eszméjét is felhasználva, a balkáni népek függetlenségi mozgalmának felkarolásával törekedett befolyást szerezni a félsziget, a születendő új államok felett, amely a Földközi-tengerhez való kijutás lehetőségét is felcsillantotta. A Monarchia viszont okkal tartott attól, hogy maga is a török birodalom sorsára juthat, a többnemzetiségű Oszmán Birodalom széthullása ösztönzőleg hathat a dualista államban élő nemzetiségek önállósodási törekvései számára, amelyek mögött a pánszlávizmust, Oroszország mesterkedését látta. A magyarok ráadásul az 1848–49-es forradalom és szabadságharc során az orosz szuronyok

mellett arról is tapasztalatot szerezhettek, hogy nemzeti törekvéseik nemcsak Béccsel, de a szerbek, a horvátok és a szlovákok nyiladozó nacionalizmusával is szembe fordíthatja őket. Úgy tűnt, a Monarchia elemi érdeke Oroszország balkáni befolyásszerzésének gátat vetni.

A balkáni érdekellentétek egyre súlyosabbá válása, a szövetségi rendszerek radikális átrendeződése, ezen belül Oroszország közeledése Franciaországhoz, a Bosznia-Hercegovina annexiója nyomán kibontakozó válság végül egyaránt hozzájárultak az 1914-es világméretű háborús konfliktus kirobbanásához, amelyben a két birodalom a szemben álló katonai tömbök tagjaként harcolt egymás ellen.⁷

A fentiekből következik, hogy az orosz expanziós törekvések, a Monarchia balkáni aspirációi, a soknemzetiségű kettős birodalom jövőbeni sorsa, benne Magyarország területi integritása miatt érzett aggodalom felettébb időszerű kérdés volt Márki történetírói munkálkodása idején.

Információ- és ismerethiány. A tájékozódás csatornáit

■ Az Oroszországgal kapcsolatos ismerethiány Márki írásainak egyik hangsúlyos eleme. A kérdést kimerítően tárgyalja *Az oroszok hazánk történetében* című kötet, átfogó képet nyújtva a két nép közötti érintkezések történetéről. A szerző kiemeli, hogy a magyar történetírásban az orosz–magyar kapcsolatok kezdeteihez számos „balvélelem”, túlzó vagy a valóságot teljességgel nélkülöző állítások kapcsolódtak. A térségről szóló „gyermekes”, hamis képzetek kialakulásának okát elsődlegesen a földrajzi ismeretek hiányával, a nagy távolsággal és a rossz közlekedési viszonyokkal magyarázza. Az Oroszországot övező homályt, bizonytalanságot és idegenségérzetet az Oroszországról szóló külföldi beszámolók, útleírások azonban nemhogy mérsékeltek volna, sokkal inkább elmélyítették: „[...] talán sohasem találtuk reánk nézve idegenebbnek Oroszországot, mint a XIII. század derekától a XVI-ik derekáiig.”⁸

Ez a helyzet Márki megállapítása szerint a következő 300 év során sem változott érdemben. Még a 19. században Oroszországba látogató magyar utazókat is elsődlegesen a hátramaradt magyarok felkutatása, a magyarok eredetének vizsgálata foglalkoztatta, nem pedig maga a cári birodalom. Ebből is következően Oroszországról felettébb kevés érdemi írás, kötet látott napvilágot. Márki különösen az Oroszországot „egész állami nagyságában” bemutató monográfia megszületését hiányolja.

A kötetet nagy erénye, hogy elsőként veszi sorba azokat a műveket – a tudományos igényű írásoktól a felületes beszámolókon, az útleírásokon át az irodalmi művekkel bezárólag –, amelyeken keresztül a korabeli Magyarországon tájékozódni lehetett az orosz viszonyokról. Kitér az utazók, a tudományos igénnyel útra kelők munkáira, ahogy az orosz vonatkozású szépirodalmi alkotásokra. Rövid felsorolás erejéig érinti az orosz irodalom magyarországi jelenlétét is. Elmulasztja ugyanakkor annak érzékeltetését, hogy az orosz irodalom és a politikai gondolkodás szoros összefonódása miatt az orosz irodalmi alkotások kiváló fogódzót kínáltak a tájékozódáshoz az orosz néplélekről és az orosz nemzeti karakterről, valamint az orosz társadalmi, politikai viszonyokról egyaránt. Mindent egybevetve Márki leginkább azonban a két ország kapcsolattörténetének feldolgozását hiányolja.

Rámutat a két ország egymás iránti érdeklődésének inverzére is. Ennek kapcsán arra a megállapításra jut, hogy Oroszország még kevesebb figyelmet tanúsít a magyarok iránt, mint fordítva, ami abban is tetten érhető, hogy Oroszországban elvélte jelentek meg magyar vonatkozású munkák. Röviden kitér azokra az Orly Jánoshoz (I. Sándor cár háziorvosa, államtanácsos, gimnáziumigazgató stb.) hasonlóan Oroszországban letelepedett magyarokra is – őket nevezi majd V. Molnár László történész hídépítő magyaroknak –, akik jelentős posztokat töltöttek be többek között orvosként, tudósként, tanárként.⁹

„Barbár oroszok” – „magyar civilizátorok”

■ Márki Oroszországról kialakított képe nem tűnik mentesnek a széles körben elterjedt sztereotip, koloniális megközelítéstől, ami az Oroszországba látogató nyugati megfigyelők mellett a magyarokat is jellemezte. Az attitűd lényege, hogy az orosz földre lépő magyarok önmagukat a nyugati világ, azaz egy fejlettebb kultúra képviselőinek tekintették.

Az oroszok hazánk történetében című munkájában a szerző nem titkolt nemzeti büszkeséggel állapítja meg, hogy III. Iván cár (1462–1505) Oroszországa a német helyett majdnem a magyar kultúrát vette át modernizációs mintaként: „[...] de igazán csak a véletlenül múlt, hogy a mai Oroszország műveltsége ne német, hanem magyar alapokon nyugodjék. [...] Mi volt természetesebb annál, hogy Iván, mikor nemzetét szellemileg is magasabb helyre akarta segíteni, legközelebbi tanult szomszédjai sorából válassza az igényelt mestereket.” III. Iván 1482-ben követet küldött az éppen Bécsset elfoglaló Hunyadi Mátyáshoz, ágyúöntőket, tüzéreket, műtövösöket, ércolvasztókat, építőmestereket stb. kérve tőle. A követküldés fő célja egyébiránt a két ország közötti szövetség tető alá hozására irányult, lengyel-ellenes érveléssel. Márki nemzeti elfogódottsággal jegyzi meg, hogy „[...] a nyugati nemzetek közül mi voltunk az elsők, kik barátságot fogadtunk az újonnan szervezkedett Oroszország iránt, mellyel az ezredév elmúltáig talán más érzelmeiktől hevítve kell érintkezniük. Ha Mátyás e szövetség megkötése után csak néhány évig is él, ki tudja, mennyit ismerhetnénk föl sajátunk gyanánt az orosz műveltség zsengei közt! Így azonban másként történt.”¹⁰

A történész más írásában is hangsúlyozza, hogy az Oroszországba látogatókat megdöbbentették a civilizálatlan viszonyok. II. Rudolf császár egyik, a perzsa sahhoz küldött követe, Tectander György erdélyi diplomata 1602-ben az orosz földön átutazva barbársággal, erkölcsi romlottsággal, civilizálatlansággal és nyomorúsággal találkozott. Ennek kapcsán Márki megállapítja: „A magyar utazók hazugnak, csalónak s fitogtatott vallásossága mellett is fajtalanak, paráznának, egyáltalán a világ leggonoszabb népének találták az orosz.”¹¹

Ez az oroszokról kialakult rendkívül elmarasztaló vélemény Zrínyi Miklós *Az török áfium elleni orvosságról* című művében is visszaköszön, amikor a költő-hadvezér amellet érvel, hogy Magyarország számára miért nem jöhet szóba szövetségesként Oroszország a törökellenes harchoz: „Muszkát nem számlálom, mert álomhoz hasonló discursus volna inkább, hogysem valósághoz; noha tudom, hogy némely nagy emberek kicsodás reménységeket csináltak magukra; – de sem nem remélhetjük, sem nem kívánhatjuk. Az ő országuk messze, az ő népek goromba, az ő hadakozásuk semmirekellő, vitézségük nevetségés, politikájok ostoba, birodalmuk tyrannis; kinek kelljen hát az ő segítségük?”¹² Megjegyzendő, hogy Márki más tanulmányaiban is idézi ezeket a Zrínyi-mondatokat.

A negatív kritikák sorában tér ki többek között Márki Bertalanffy Pál 1757-be a *Világnak két rend béli rövid ismerete* címmel közreadott, nem saját élményeken alapuló „Muszkaország”-leírására is. A jezsuita szerzetes, földrajzi író az oroszokat szintén sötét színezetben mutatja be, vadnak, műveletlennek, „kegyetlen erkölcsűnek”, nem utolsósorban pedig részeseknek nevezve őket.¹³

Oroszország mint a félelem, az aggodalom tárgya – a pánszlávizmus és a magyarországi szlávok

■ A civilizálatlan, zsarnok Oroszország tematikája mellett Márki írásaiban legálább ekkora nyomatékkel szerepel az expanzív cári birodalom által kiváltott félelemérzet. A Nyugat irányában is terjeszkedő Oroszország megjelenésének jelentőségével az erdélyi fejedelmek már a 16. században szembesültek. Báthory István erdélyi fejedelem, illetve lengyel király külpolitikáját méltatva Márki rámutat, hogy az Oroszország ellen fényes katonai sikereket arató Báthory nagy érdeme,

hogy az orosz állam terjeszkedésében felismerte a Lengyelországra, sőt az egész nyugati világra leselkedő veszélyt.

A történész hangsúlyos figyelmet szentel az orosz befolyás- és területszerzési aspirációk egyik fontos ideológiai mozgatórugójának, a pánszlávizmus eszméjének, amelyre az Oroszországgal szemben táplált aggodalom egyik meghatározó összetevőjeként tekint. A szlávok egyesítésének gondolata orosz vezetéssel már a 17. század második felében felbukkant a magyarországi szláv nemzetiségek körében, amit Márki konkrét példákkal támaszt alá. Nagy terjedelemben ismerteti például Krizsanics György Zágráb megyei katolikus pap 1666-ban megjelent *Politika* című művét, melynek szerzője patetikus sorokban fejtette ki Oroszország messianisztikus küldetését, azaz a szlávok összefogását – megszüntetve közöttük a vallási viszálykodást – és felszabadításukat a török, valamint a német uralom alól: „A duvai szlávok semmit sem tehetnek a maguk erejéből. Oh czár! Te Mózes vesszejét tartod kezeidben: csodákat művelhetsz s örökös hátlára kötelezheted magad iránt a szláv népfajt!...”¹⁴ Krizsanics gondolatainak jelentőségét Márki a következőképpen kommentálja: „Szláv író egészen a XIX. századig ilyen élesen, ilyen határozottan nem fejezte ki még a *panslavismus*, sőt panrussismus eszméjét; a mi annál fontosabb, mert először épen egy magyarországi ember ajkairól hangzott el.”¹⁵

A Magyarország török alóli felszabadítását is eredményező 1699-es karlócai békekötés jelentőségét Márki Oroszország szempontjából is méltatja, hiszen a nyugati országok első alkalommal vonták be Oroszországot a tárgyalásokba, a rendezési folyamatba. Ráadásul erre – ezt Márki szintén alig titkolt jóleső érzéssel konstatálja – Magyarországon került sor, azaz itt ismerték el Oroszország nagyhatalmi státuszát. Megjegyzi ugyanakkor, hogy Oroszország látványos megerősödése eredményeként a szlávok egyesítése eszméjének térnyerése is egyre kézzelfoghatóbbá vált: „Nem ösztönszerűen működött most már a szláv eszme. Öntudatra ébredése egyidős a XVIII. századdal. S ezzel Oroszországra, hazánkra és az egész Keletre új korszak következett.”¹⁶

A pánszlávizmus orosz terjesztése nyitott fülekre talált a magyarországi szláv népesség körében a 18. század közepén is, amit Márki többek között a Magyarországon megforduló, vagy hosszabban itt tartózkodó orosz tiszteknek a magyarországi óhitűek körében folytatott tevékenységével illusztrál. Szintén az orosz izgatás eredményességének tudja be Sztratinovics István¹⁷ „botránys” akcióját. A szerb pátriárka 1804-ben emlékiratban fordult az orosz kormányhoz, hogy támogatást kérjen egy új, orosz védnökség alatt álló Szerbia létrehozásához úgy, hogy az új állam Ausztria bizonyos tengeremelléki, illetve határ menti területeit is megkapná. Márki méltatlankodva állapítja meg, „[...] hogy egy magyarországi ember már e század elején így mer kacérkodni a muszkák túlsúlyának gondolatával.”¹⁸

Napoleon legyőzése, majd a Szent Szövetség létrehozása az Orosz Birodalom európai térnyerésének következő látványos állomásaként felerősítette az Oroszországgal szembeni félelemérzetet. Márki ennek az aggodalomnak ad hangot I. Sándor cár pest-budai tartózkodásának – a rövid látogatásra 1814 októberében a Habsburg- és a porosz uralkodó társaságában került sor – taglalásakor. Ez a passzus abból a szempontból is tanulságos, hogy kiválóan érzékelteti Márki történelemszemléletének, történetírói attitűdjének romantikus, patetikus vonásait. A történész úgy leplezi le Oroszország színlelését, területszerző, hódító ambícióit, hogy indirekt módon megszólítja az orosz uralkodót, a belső gondolatait kérve számon rajta: „És midőn a szerénységében is oly szép jövővel bízható magyar fővárost szemlélte, eszébe jutott-e önállóan épen nyolczadfél száz évvel azelőtt uralkodni kezdett harcias elődjének, Szvetoszlávnak mondása: »Először a görög birodalmat hódítom meg, azután Cseh- és Magyarországot«? S midőn a Margitszigeten rendezett szüreti multság alkalmával, a tót, rác, horvát, bosnyák és szász fiatalok által képezett festői kör közepén lejtő magyar fiúkat és lányokat nézte, nem ötlött-e föl neki a

helyzet komikuma, úgy találta-e, – hogy ő és utódai politikai tekintetben körülbelül hasonló szerepet szántak nemzetünknek?! A közeljövő megmutatta, hogy az oroszok régen tisztában voltak terveikkel.”¹⁹

A szláv nemzetiségiek által a 19. század közepén, az orosz kultusz, az „északi fény bűvöletében” megfogalmazott elképzeléseket, többek között az orosz pártfogás mellett megvalósítandó hatalmas délszláv birodalom tervét, Márki „ferde gondolatoknak”, „bűnös vágyaknak”, „agyrém képzeteknek” minősíti. „A negyvenes években ott álltunk, odáig érlelődtek a különválni akarók ferde gondolatai, hogy »a szlávok már birtokában képzeltek magukat azon fénynek és nagyságnak, mely őket vezérok, Kollár,²⁰ ábrándjaiban elbájolta; képzeletükben már föltámadtak Magyarország ellen.«”²¹

Márki felrója a bécsi kormánynak, hogy a magyar nemzeti ébredés ellensúlyozása érdekében tolerálta a pánszláv törekvéseket. Sőt 1848-ban tudatosan ki is használta azokat, a magyarok ellenében szövetkezve a nemzetiségiekkel. A történész hangsúlyos figyelmet szentel az 1848–49-es magyar szabadságharc orosz vonatkozásainak, az orosz beavatkozás eseménytörténetének. Ezzel összefüggésben rámutat – igaz, csak lábjegyzetben – a magyarokkal szemben megnyilvánuló orosz ellenszenvre is, egy 1848 végén megjelent „hivatalos színezetű” orosz röpiratból idézve.²² A magyarelles érveléshez nem fűz kommentárt, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez a nyilvánvalóan propagandacélokat szolgáló röpirat azokat a hosszú hagyományokra visszatekintő magyarelles sztereotípiákat – annak a képzetét például, hogy a „vad ázsiai magyaroknak” semmi keresnivalójuk nincs Európában – fogalmazta meg, amelyek később a szlávokat elnyomó magyarok gondolatával kiegészülve egyre látványosabban köszönnek vissza egyes orosz szlavofil értelmiségiek és politikusok, illetve a hazai nemzetiségiek, majd a szomszédos szláv államok magyarelles propagandájában.

Az orosz beavatkozás kapcsán egyébiránt Márki nemcsak a magyar katonai, hanem a diplomáciai hibákra is rámutat, az orosz beavatkozásról szóló hírek kapcsán például a magyar diplomáciai felkészületlenséget emeli ki.

Elemzésének egyik roppantul érdekes mozzanata, hogy a magyar szabadságharc bukásával összefüggésben a magyar nemzetkaraktert is kritikával illeti, jelesül a magyar önáltatást, a hiú ábrándok kergetését és a történelmi amnézia iránti hajlamot. Megállapítja, hogy ez török és orosz viszonylatban egyaránt megmutatkozott. Az 1849-es magyar menekültek befogadása miatt a törökök irányában megnyilvánuló magyar hálaérzetet egyfelől teljesen indokoltnak tartja, másfelől rámutat annak a veszélyére is, hogy ez a pozitív érzület akár radikálisan átírhatja a török hódoltság megítélését a magyar történelmi emlékezetben. Márki szerint „szolgalelkűség volna kétszázad történetét, gyászát és keserveit megtagadni vagy épen szépitni”.²³ A magyar önámítás, a valóságos helyzet félreértése, illetve félreértelmezése az oroszokkal szemben is megnyilvánult: A magyar szabadságharcot vérbe fojtó oroszok iránt a magyar közvélemény ugyanis meglepő módon bizonyos rokonszenvet tanúsított, aminek okát Márki az osztrák és az orosz tiszték közötti torzsalkodásokban, illetve abban a tapasztalatban látja, hogy az orosz tiszték emberesebben bántak a magyar foglyokkal, mint az osztrákok. Mindez megágyazott annak a hiú ábrándnak, hogy „a muszka ellenségből barát lesz”, a magyarok és az oroszok pedig közös erővel legyőzik majd Ausztriát.²⁴

Az *Oroszok hazánk történetében* című kötetét a szerző 1877-ben valamivel az 1877–78-as orosz–török háború kitérése után fejezi be, így érthető, hogy abban felettébb feszültnek ábrázolja a korabeli állapotokat. A könyv utolsó előtti, XI. fejezetében az 1849–1877 közötti időszakot, azaz az orosz–török háborús konfliktushoz vezető út eseménytörténetét foglalja össze, amelynek utolsó szakaszát „az egész Európa által hallgatagon túrt pánszláv üzelmek” intenzitása, a Balkán népeinek fellázadása, a magyarországi szlávok mozgolódásai fémjelezték. Mindez végül

erőteljesen felkorbácsolta az oroszellenes magyar közhangulatot, ami a magyar lapok tudósításában, a magyar sajtónak a Monarchia Oroszország-politikáját érintő hírlátában, a politikusok nyilvános megszólalásaiban, sőt a rémhírek terjedésében is megmutatkozott.

Oroszország mint lehetséges szövetségés?

■ Márki írásai alapján megállapítható, hogy a magyar–orosz kapcsolatok, melyeknek kezdetei a honfoglalást megelőző idősakra nyúlnak vissza, folyamatosak voltak a két nép történetében. A tanulmányok arra is rámutatnak, hogy Oroszország nemcsak mint félelmet keltő, cselszövő nagyhatalomként jelent meg a magyar (külpolitikai) gondolkodásban, hanem Magyarország potenciális és valóságos szövetségeseiként is.

A 15. században a szorosabb diplomáciai kapcsolatok kiépítése Mátyás királynak köszönhető. Tény azonban, hogy ekkor a Magyar Királyságnak még nem volt oka arra, hogy tartson a cári Oroszországtól. A diplomáciai kapcsolat felvételének, ahogy az előző fejezetben már érintettem, a katonai mellett, jelentős művelődéstörténeti vonatkozásai is voltak, sőt némiképpen a kereskedelmi kapcsolatokat is fellendítették.

A Jagellók alatt az orosz–magyar szövetség értelem szerint nem jöhetett szóba, ám az Oszmán Birodalom terjeszkedésének megítélésében érdekazonosság állt fenn Oroszország és Magyarország között, ami a karlócai békekötésig érvényben maradt: Márki rámutat arra, hogy bár az oroszokat a törökellenes harcokban önös érdekek vezették, az orosz katonai győzelmek nélkülözhetetlenek bizonyultak a keresztény haderő győztes magyarországi hadjáratához, azaz Magyarország török alóli felszabadításához.

Az orosz–magyar érintkezések történetének kiemelkedő fejezete az Erdélyi Fejedelemséghez kapcsolódik, ahhoz a kis államhoz, amely jelentéktelen méretére és vazallus státuszára messze rácsúfolva vált aktív részesévé a térség sorsát meghatározó nagy nemzetközi konfliktusoknak, többek között a lengyel–orosz versengésnek, az északi háborúnak, illetve a keleti kérdéssel összefüggő konfrontációknak. Ennek okát Márki azzal magyarázza, hogy az erdélyi fejedelmek sohasem tévesztették szem elől a magyar nemzet, a magyar állam helyreállításának eszméjét. Az Erdélyi Fejedelemség időszaka egybeesett Oroszország birodalommá, nagyhatalommá válásával, miközben ezzel egyidejűleg kezdetét vette Lengyelország látványos meggyengülése. Erdélyt és Oroszországot politikailag Lengyelország (Rzeczpospolita), pontosabban a lengyel korona kérdése kötötte össze: mindkét állam érdekelt volt abban – más-más megfontolásból –, hogy a lengyel trónt megszerezze. Oroszország III. Iván országlásától kezdődően az orosz földek visszacszerzését, míg az erdélyi fejedelmek a független magyar államiság helyreállítását tartották szem előtt. Itt fontos megjegyezni, hogy Márki nagyívű és árnyalt elemzése a korabeli kelet-európai térség rendkívül bonyolult (lengyelek, oroszok, svédek, kozákok, tatárok, törökök stb. által befolyásolt) viszonyairól, a hatalmi erővonalak átrendeződéséről ma is relevánsnak tekinthető. Szemléletes példa erre, hogy a lengyel–orosz konfliktust, amely a Moszkvai állam feletti tatár uralom megszűnésével veszi kezdetét, két „világméretű”, civilizációs és vallási megalapozottságú messianisztikus küldetés egymással szembeni harcaként ábrázolja, amelynek tétje a vallási egység megteremtésében és egy egyesített, nagy szláv birodalom, egy „észak-európai hegemonia” létrehozásában állt.²⁵ Rámutat arra, hogy ez a küzdelem magyar szempontból is hangsúlyos jelentőséggel bír, hiszen a lengyel kérdés dűlőre vitele Oroszország számára a 17. század közepéig elsőbbséget élvezett, elvonva figyelmét a törökellenes harcról.

Báthory István uralkodása kapcsán Márki rávilágít az erdélyi külpolitika ketős viszonyulására Oroszország irányában. Az Oroszországgal szemben hadako-

zó erdélyi fejedelem és lengyel király veszélyt látott a cári államban, ugyanakkor a szövetségkötés szükségessége is megfogalmazódott benne. Ennek az a felismerés lehetett az alapja a történész értelmezésében, hogy a törökkel folytatott harcot a lengyelek, a csehek, magyarok, azaz a katolikus államok egyedül aligha tudják sikerre vinni például a Balkánon, így ehhez óhatatlanul szükség lesz az oroszokra is, azaz a szláv államok szövetségére, sőt egyesülésére. Ezt a megfontolást is szem előtt tartva Fedor cárhoz írott levelében Báthory javaslatot tett Oroszország és Lengyelország egyesülésére, azzal, hogy a korábban meghaló uralkodó örökölje a másik trónt, amivel a két szláv nép közötti viszálynak elejét lehetne venni. Az „oroszverő” Báthory javaslatát, amelynek alapján a panszlávizmus eszméjét „[...]ebben az alakjában, vagyis csupán az oroszokra és a lengyelekre szorítva, egy magyar vetett(e) föl [...]”,²⁶ Márki meglepőnek, ugyanakkor a hatalmi realitások és a lengyel ambíciók fényében logikus gesztusként értékeli. Másfelől pedig egy olyan nagyszabású kísérletet lát benne, amely annak a lehetőségét is felvillantotta, hogy „Észak hegemoniájának” birtokában a lengyelek rendezzék a keleti kérdést. Báthory halálával ennek a realitása azonban elveszett, „Lengyelország utolsó erélyes királyának elhúnyásával, [Oroszország] versenytárs nélkül állott Észak-Európában.”²⁷

A harmincéves háború (1618–1648) alatt Bethlen Gábor fejedelemsége idején újra felmerült a szorosabb együttműködés lehetősége Oroszországgal. Az 1628-ban Erdélybe látogató orosz követség szövetséget javasolt az erdélyi fejedelemnek III. Zsigmond lengyel király megtámadása céljából. Bethlen maga is küldött követet Oroszországba 1629-ben, ám mire a kiküldöttet a cár fogadta, a fejedelem már halott volt. Bethlen konkrét szándékaira vonatkozó biztos ismeret hiányában Márki kérdések megfogalmazásával igyekszik a fejedelem előtt álló lehetséges dilemmákra, illetve arra a kettős viszonyulásra rávilágítani, ami már Báthory politikájában is megjelent Oroszország vonatkozásában. „Nagy Lajos, vagy Báthory István birodalmát nem teremthette újra. Talán [...] beérte volna azzal, hogy Lengyelország elfoglalásával a svéd király uralkodjék azon a földön, mely Magyar- és Oroszország közt a Balti-tengertől a Fekete-tengerig vonul. Azért-e, mert a protestantizmust akarta erősíteni? Vagy azért, hogy a Habsburgokat, s törököket állandó veszélybe döntse s ezzel Magyarország fölszabadítását eszközölje? Vagy azért, mert attól félt, hogy most dédelgetett barátja, az orosz, végre csakugyan megszerzi Lengyelországot, s a szláv áradat azután nemcsak a Balkánt seprí el, hanem az útjába eső Magyarországot is?”²⁸

Az Oroszország és Erdély közötti konkrét szövetségkötésre a továbbiakban a két párhuzamosan zajló nagy európai konfliktus, a nagy északi és a spanyol örökösödési háború idején, a Habsburg-uralommal szemben szabadságharcot vívó II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem és I. Péter cár között került sor. Márki a témának külön kötetet szentelt, amit 1913-ban publikált *Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben címmel*. Ebben széleskörű forrásbázis – többek között magyar, német és francia nyelvű források, naplók, diplomáciai levelek, követutasítások, követi jelentések és útibeszámolók – felhasználásával részletesen ismerteti az 1707-ben megkötött szerződés hátterét, a szövetségkötés eseménytörténetét. Figyelemre méltó, hogy a latin és orosz nyelven készült, a cár által 1707 decemberében megerősített kontraktus szövegét szó szerinti magyar fordításban közzéteszi a kötetben.

A szerződés jelentőségét méltatva kiemeli, hogy miközben XIV. Lajos francia király nem mutatott hajlandóságot arra – ahogy a többi uralkodó sem –, hogy szövetséget kössön Rákóczival, addig az oroszokkal „a magyar egyenrangú félként” tárgyalhatott. Márki nem titkolt nemzeti büszkeséggel nyugtázza: „[...]van valami tanulság annak eladásában, hogy a legdicsebb Romanov volt az első, a ki a szabadságáért küzdő Magyarországot önálló államnak ösmerte el.”²⁹ A történész ugyanakkor tisztában van azzal, hogy Nagy Péter ravasz és számító uralkodóként

egyszerre több vasat tartott a tűzben, Rákóczival pedig csak a lehetséges alternatívák egyikeként számolt – a lengyel koronát másoknak is felajánlotta, ahogy a Habsburgokkal is folytatott tárgyalásokat, éppen a Rákóczi-szabadságharc ellenében –, amit „ejtett”, amint a nemzetközi erőviszonyok másképp alakultak. A cár számára Rákóczi érdemi partnerként leginkább potenciális lengyel királyként jöhetett szóba.

Nem kultuszépítő, heroizáló szándékkal közelíti meg Márki Rákóczit: érzékelteti, hogy a fejedelem rosszul mérte fel a hatalmi erőviszonyokat és valójában nem ismer-te fel Péter valószínűs szándékait, külpolitikájának természetét: „A Rákóczi-szabadságharc diplomáciájának gyengeségeit, a szabadságharc európai súlyának és Oroszország támogató hozzáállásának túlbecsülését a későbbi kutatások is alátámasztják.”³⁰

Rákóczi utasításai, amelyeket a cárhoz küldött követeknek adott, valamint azoknak a titkos varsói tárgyalásoknak a részletei, amelyek 1707 szeptemberében Nagy Péter és Bercsényi Miklós főgenerális között zajlottak le, egyaránt tanulságosak. Márki elemzéseiből itt csak három figyelemre méltó mozzanatot emelek ki. Az első, a követutasításokban visszatérő aggodalom a hazai nemzetiségiek illojalitását illetően: a fejedelem több ízben is arra kéri az orosz cárt, hogy csillapítsa le a rációkat annak érdekében, hogy tegyék le a fegyvert, ne harcoljanak a felkelőkkel szemben, inkább álljanak át az ő oldalukra. Ennél jóval érdekesebb azonban az a Rákóczi által felvázolt, magyar (és lengyel) nézőpontból a realitásoktól elrugasz-kodott, idealisztikus jövőkép, ami a követeknek adott instrukciókból rajzolódik ki. A fejedelem elképzelésében – részben felelevenítve a Báthory István-féle koncepciót – egy olyan, nemcsak Kelet-Európát, hanem az egész világpolitikát érintő hatalmi, birodalmi konstelláció látszik körvonalazódni, amelyben a szabadságát visszanyerő Lengyelországra és az orosz segítséggel felszabadított Magyarországra – eszerint mindkét ország Oroszországnak köszönhetné a szabadságát – is kitün-tetett szerep várna. Míg Báthory a két szláv állam egyesüléséből indult ki, addig Rákóczi gondolatmenete szerint Magyarország és Lengyelország – élükön a szaba-don megválasztott királyokkal – Erdéllyel karöltve Oroszország szövetségeseiként harcolnának a kereszténység felszabadításáért. Oroszország így teljesíthetné be messianisztikus küldetését a kereszténység védelmében, Törökország legyőzésé-vel és Perzsia elfoglalásával pedig létrehozná a „Szentírás által is megjósolt” hatal-mas északi monarchiát, egy nagy keleti birodalmat, amihez az orosz segítséggel Ausztriától elszakadó, újra önálló magyar királyság mindenki másnál nagyobb tá-mogatást tudna nyújtani.³¹

A harmadik figyelemreméltó momentum, Rákóczinak a varsói kontraktus kiegészítésére vonatkozó javaslata, amelyben többek között oroszországi menedéket és anyagi támogatást kért a maga és közvetlen hívei számára, amennyiben kiüldöznék őt Lengyelországból, illetve Erdélyből és ezáltal bujdosásra kényszerülne. (Péter végül a szerződésben kötelezettséget vállalt arra, hogy balsors esetén Rákóczi „ellátá-sára az orosz császárságban egy tartományt, barátainak és híveinek pedig menedéket fog adni.”³²) 1710-ben követén keresztül megismételte a kérést, miszerint – „ha a ha-zából kiszorulna” – kíséretével kapjon menedéket Ukrajnában.³³ Ezzel összefüggésben merülhet fel az a történelmietlennek tekinthető, mégis izgalmas gondolat – Márki er-ről nem ír –, hogy miként alakult volna Rákóczi és Oroszország későbbi megítélése a magyar történelmi emlékezetben, ha a bujdosók végül nem Törökországban találnak menedékre, hanem valahol Oroszországban, egy „orosz Rodostóban”.

A varsói szerződés a rendkívül gyorsan változó külpolitikai konstelláció, a katonai és a hatalmi erőviszonyok alakulása miatt nem realizálódott. Bár I. Péter haj-landó volt szerződést kötni Rákóczival, Márki is érzékelteti, hogy a szövetség nem egyenrangú felek között jött létre. Oroszország „nagy tételekben játszott”, valószínű partnernek a Habsburgokat tekintette. Nagy Péter birodalmi ambíciói és Rákóczi független Magyarországra, vagy legalábbis a független Erdélyre, vonatkozó törek-vései csak átmeneti jelleggel tűntek összeegyeztethetőnek.

Konklúzió

■ A fentiekben vizsgált hat, 1877 és 1913 között keletkezett Márki-írás érdeklődésének homlokterében a magyar–orosz kapcsolattörténet áll. A tanulmányokból kirajzolódó tematikai hangsúlyok – A nem ismert, vagy a rosszul ismert Oroszország; Az orosz civilizátlanság vs. magyar kultúrfölény; Oroszország mint fenyegetés (pánszlávizmus és a magyarországi szlávok) és végül Oroszország mint lehetséges szövetséges problematikája – mentén betekintést kaphatunk arról, hogy miként gondolkodtak a magyarok, illetve a magyar külpolitika a cári Oroszországról, ahogy arról is, hogy maga Márki milyen képet alakított ki róla.

A tanulmányok számos újdonsággal szolgálnak az orosz–magyar kapcsolatok történetének kutatása terén, egyúttal további lehetséges vizsgálódási irányokat is felvetnek. Márki elsőként nyújt átfogó képet a magyar–orosz érintkezések históriájáról, valamint az Oroszország kapcsán rendelkezésre álló ismeretekről, a tájékozódás lehetőségeiről. Felhívja a figyelmet arra, hogy a Magyarország északkeleti szomszédjáról elérhető ismeretek hiányosak, felületesek, ráadásul gyakorta nem felelnek meg a valóságnak. Ugyanerre a következtetésre jutott a másik kortárs történész, Thallóczy Lajos is, aki még határozottabban fogalmazott: Oroszország nagyhatalmi helyzetére tekintettel, Magyarország egyszerűen nem engedheti meg magának a cári birodalom tanulmányozásának elmulasztását.³⁴ Az Oszmán Birodalom sorsa, a Balkán-félsziget hatalmi viszonyainak átrendeződése, a térség feletti befolyás megszerzésére irányuló nagyhatalmi törekvések olyan kardinális kérdéseknek bizonyultak a 19. században, amelyek különösen a század 70-es éveitől intenzíven ráirányították a figyelmet a terjeszkedő Oroszországra, egyúttal felerősítették a régóta létező magyar aggodalmakat a pánszlávizmussal és a magyarországi szlávok nemzeti, önállósodási aspirációival szemben. Ez, a Márki vizsgálódásai háttérében álló nemzetközi kontextus teszi érthetővé, miért tanúsított olyan hangsúlyos érdeklődést a történész a pánszlávizmus és a honi nemzetiségek politikai, függetlenedési törekvései iránt.

Márki történetírói kvalitásait leginkább az a nagyívű és árnyalt, ma is relevánsnak tekinthető elemzés tanúsítja, amellyel az Erdélyi Fejedelemség és a cári Oroszország közötti kapcsolatok háttérében a kelet-európai kontextust, azaz a térség, benne a magyarság sorsát meghatározó „geopolitikai összefüggéseket” és hatalmi játszmákat, illetve a mögöttes ideológiai mozgatórugókat világítja meg. Kiemelendő továbbá II. Rákóczi Ferenc és Nagy Péter szövetségkötésének új, primer források felhasználásával történő részletes tárgyalása is.

Mivel Márki elsődlegesen a diplomáciai kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt, az orosz–magyar kulturális érintkezések elmélyültebb bemutatásától eltekint, a gazdasági vonatkozásokról is csak érintőlegesen ejt szót.

Ahogy Thallóczy, Márki sem mentes a történetírói elfogultságtól, amiről egyrészt a romantikus látásmódra jellemző érzelmi fűtöttség és patetikus hangvétel árulkodik. A Magyar Királyság, majd Erdély külpolitikai sikereinek nemzeti büszkeséggel átitatott méltatása, valamint, ellenkező előjellel, a Magyarországgal szembeni illojalitásról tanúskodó nemzetiségi törekvések „indulatos kommentárokkal fűszerezett ismertetései látványosan szemléltetik azokat a passzusokat, ahol a történész kilép a tárgyilagos hangvétel megkívánta keretek közül. A nemzeti, romantikus nézőpontból következik a Magyarország sorsa iránt érzett őszinte aggodalom, amely erőteljesen áthatja Márki írásait.

Márki elfogultlanságáról, kritikus hozzáállásáról tanúskodnak viszont többek között azok az elmarasztaló észrevételek, amelyek például az Oroszország-vonatkozású magyar kutatások állapotára, a magyar nemzeti karakter egyes negatív megnyilvánulásaira, vagy II. Rákóczi Ferenc diplomáciai „idealizmusára” vonatkoznak, előbbi esetében lemondva a számos történész kortársát jellemző kultuszépítő attitűdről.

Az orosz barbárságot, elmaradottságot sugalló soraiból arra következtethetünk, hogy Márki gondolkodását sem hagyták érintetlenül a bevett Oroszország-sztereotípiák: a korabeli utazókhoz, orosz vonatkozású írásokhoz hasonlóan félelemmel, ugyanakkor koloniális attitűddel tekint az Orosz Birodalomra, abból kiindulva, hogy a magyarok az oroszokkal való összevetésben eleve a civilizáció magasabb fokát képviselik.

A vizsgált Márki-tanulmányok nemcsak Oroszországról nyújtanak ellentmondásos képet, de a magyar–oros viszonyt illetően is. Márki egyfelől megállapítja, hogy már a 16. században felsejlik a rendületlenül terjeszkedő Oroszország miatti félelemérzet, ami később kiegészül a despotizmus és még inkább a pánszlávizmus miatti aggodalommal. Másfelől azonban a török kiűzése, sőt a Habsburg-uralom alóli felszabadulás reményének kontextusában, jellemzően az Erdélyi Fejedelemség diplomáciai látóterében visszatérő jelleggel bukkan fel az Orosz Birodalommal kötendő szövetség alternatívája is, voltaképpen azt a kérdést feszegetve, vajon a keresztény messianizmussal átítatott orosz birodalmi expanziónak Magyarország csak elszenvedője vagy esetleg haszonélvezője is lehet.

■ IRODALOM

- Diószegi 2001 = Diószegi István: *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája: 1867–1891*. Vince, Bp., 2001.
- Gebei 2011 = Gebei Sándor: *II. Rákóczi Ferenc és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai (1707–1711)*. In: Csatáry György (szerk.): *Rákócziak dicső kora*. Konferencia helye, ideje: Beregszász, Ukrajna, 2011.03. 24 PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2011. 43–62.
- Gebei 2013 = Gebei Sándor: *II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita – Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája közleményei 4.*, Bp., 2013.
- Hammerstein 2022 = Hammerstein Judit: *Oroszok és magyarok. Magyar írók Oroszország-/Szovjetunió-tapasztalata az 1920–1930-as években*. Örökség Kulturpolitikai Intézet, Bp., 2022.
- Márki 1877 = Márki Sándor: *Az oroszok hazánk történetében*. Nyomatott Hügel Ottó Könyvnyomdájában, Nagyvárad, 1877.
- Márki 1882 = Márki Sándor: *Magyar írók Oroszországról*. Földrajzi Közlemények 10. (1882) 8. sz. 345–359.
- Márki 1893 = Márki Sándor: *Orosz–magyar érintkezések Mátyás király és a Jagellók korában*. Erdélyi Múzeum 10. (1893) 10. sz. 555–566.
- Márki 1894a = Márki Sándor: *Orosz–magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában (Első közlemény)*. Erdélyi Múzeum 11. (1894) 1. sz. 17–31.
- Márki 1894b = Márki Sándor: *Orosz–magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában (Második és befejező közlemény)*. Erdélyi Múzeum 11. (1894) 2. sz. 103–116.
- Márki 1913 = Márki Sándor: *Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1913. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 23. kötet 6. sz.)
- Palotás 1972 = Palotás Emil: *A Balkán-kérdés az osztrák–magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén*. Akadémiai, Bp., 1972.
- Palotás 1982 = Palotás Emil: *Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után, 1878–1881*. Akadémiai, Bp., 1982.
- Thallóczy 1884. = Thallóczy Lajos: *Oroszország és hazánk*. Athenaeum, Bp., 1884.
- V. Molnár 2000 = V. Molnár László: *Magyar–orosz kulturális kapcsolatok 1750–1815*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2000.
- V. Molnár 2012 = V. Molnár László: *Mi és Ők: Magyar–orosz kulturális kontaktusok, 1711–1848*: Tanulmánykötet. Szólótfő Kétnyelvű Oktatásért Nonprofit Közhasznú Kft., Bp., 2012.

■ JEGYZETEK

1. Márki 1877.
2. Márki 1882.
3. Márki 1893.
4. Márki 1894a.
5. Márki 1894b.
6. Márki 1913.

7. A témáról lásd többek között: Palotás 1972; Uő 1982; Diószegi 2001.
8. Márki 1877. 23.
9. A témában lásd a későbbi kutatásokat: V. Molnár 2010, Uő 2012, valamint Hammerstein 2022.
10. Márki 1877. 24.
11. Márki 1894a. 28.
12. *Az török áfium elleni orvosságból* idézi Márki 1882. 353.
13. Márki 1882. 354–355.
14. Márki 1894b. 112.
15. Márki 1894b. 113.
16. Márki 1894b. 116.
17. Sztratimirovics Istvánt az 1790-ben tartott szerb nemzeti kongresszus választotta meg szerb pátriárkává. Margalits 1918. 24.
18. Márki 1877. 45.
19. Márki 1877. 46–47.
20. Ján Kollár (magyar nevén: Kollár János, 1793–1852 https://hu.wikipedia.org/wiki/Janu%C3%A1r_24.) cseh nyelven író szlovák származású evangélikus lelkész, költő, esztéta, népdalgyűjtő, „nemzetébresztő”, a pánszláv testvériség ideológusa.
21. Márki 1877. 57.
22. Márki 1877. 67–68.
23. Márki 1877. 70.
24. Márki 1877. 76.
25. Márki 1893. 562–563.
26. Márki 1894a. 24–25.
27. Márki 1877. 26.
28. Márki 1894b. 105.
29. Márki 1913. 32. (416.)
30. Lásd többek között: Gebei 2011. és Uő. 2013.
31. Márki 1913. 32. (416.)
32. Márki 1913. 92. (476.)
33. Márki 1877. 34.
34. Thallóczy 1884. III.

HERMANN RÓBERT

A forradalom és szabadságharc első korszerű szintézise: Márki Sándor millenniumi összefoglalója

■ Immár több mint 100 éve annak, hogy a 20. századi magyar történetírás egyik, ha nem a legkiemelkedőbb alakja, Szekfű Gyula a *Napkelet* című folyóirat hasábjain *Negyvennyolcas történetünk mai állása* címmel egy esszét publikált. Az írás azért is figyelemreméltó, mert a „Hóman – Szekfű” vonatkozó fejezeteit leszámítva, tudtunkkal ez Szekfű egyetlen olyan önálló írása, amelyben kimondottan 1848–1849 történetével foglalkozik. Az ürügyet az adta, hogy a Monarchia felbomlását követően immáron a magyar kutatók is szabadon kutathatták a bécsi levéltárak előlük addig elzárt anyagát, így az 1848–1849-re vonatkozó dokumentumokat is; és hogy ebben az évben jelent meg az egyik első olyan publikáció, amely ennek az iratanyagnak a feldolgozásán alapult. A Klebelsberg Kunó gróf, kultuszminiszter által beindított nagyívű sorozat, a „Magyarország Újabb kori Történetének Forrásai” keretében, látott napvilágot Steier Lajos sajtó alá rendezésében Beniczky Lajos honvéd alezredes, bányavidéki kormánybiztos emlékirata, illetve a Beniczky 1848–1849-es működésére vonatkozó okmánytár.

Szekfű e kötet kapcsán fejtette ki lesújtó véleményét 1848–1849 addigi historiográfiájáról. Megállapítása szerint a korról addig „nem számítva újságírói mun-

kákat”, összesen két összefoglaló munka született: Horváth Mihály háromkötetes összefoglalója, amely „jó, de nem modern”, s Gracza György „rossz és szintén nem modern ötkötetes ponyvamunkája”. A neves történész szerint „a magyar történetírás félszázadon át nem nyúlt újabb kori történetünk legdicsőbb napjaihoz; ujjainkon számolhatjuk el, ami e téren történt.” Szekfű szerint, aki többet akar tudni, az „kénytelen német munkákhoz nyúlni”, így Johann Janotyckh von Adlerstein háromkötetes okmánykiadásához, „[Johann Alexander] Helfert magyaryűlölő munkáihoz, [Wilhelm] Rüstow hadtörténetéhez”. Sajnálkozva állapította meg, hogy a szereplőkről sincsenek életrajzok, „pedig érdekes emberek, hatalmas termetek, szellemes fejek és mélyen, emberi mélységekig tragikus sorsok olyan tömegét nyújtja e kétesztendő kor, minőt máskor századok alatt sem szül a történet”. Szekfű szerint a történelmi távlat hiánya sem lehet magyarázat, hiszen Románia, „melynek 48-ban szintén volt egy kis demokratikus mozgalma, ennek megvilágítására hatalmas köteteket adott ki”.

Szekfű véleménye elég sarkos volt, hiszen (nem tudni, tudatosan vagy figyelmetlenségből) elfeledkezett arról, hogy az 1867–1918 közötti magyar történetírásban is születtek olyan alkotások 1848–1849-ről, amelyek kiállták az idő próbáját. Ilyenek voltak Szeremlei Samunak az 1867-ig megjelent irodalmat megrostáló két-kötetes kronologikus munkája, Gelich Rikárd, illetve Breit József egyaránt háromkötetes hadtörténeti összefoglalói, vagy a millenniumi tízkötetes összefoglalóban Márki Sándor által írt szintézis. (Ez utóbbinál feltételezhető, hogy „A száműzött Rákóczi” kapcsán lefolyt vitájuk miatt „feledkezett meg” erről a munkáról.)

A kortörténetírás mindig nehéz feladat, s ez az állítás nemcsak a 20–21. századi eseményekre igaz. Amikor a Szilágyi Sándor által szerkesztette *A magyar nemzet története* című, millenniumi tízkötetes szintézis 10. kötetében Márki összefoglalója megjelent, az egykori események még nagyon is közel voltak az akkor aktuális jelenhez. A szabadságharc egykori résztvevői közül még több ezren (vagy akár több tízezeren) éltek, az országgyűlésben jó néhány egykori 1848–49-es képviselő vagy katonai foglalt helyet. A tábornoki karból élt még az egykori fővezér, Görgei Artúr s nagy riválisa, Perczel Mór, illetve a távoli Argentínában Czetz János. Négy éve múlt csak, hogy Kossuth Lajos lehunyta a szemét – a trónon pedig az a Ferenc József ült, akinek nevében leverték a szabadságharcot. (Mintha 2006-ban Kádár János lett volna a köztársasági elnök...)

Márkinak tehát nem volt könnyű dolga, annál is kevésbé, mert – éppen a sajnálatos 1849-es események egyik következményeként – a forradalom és szabadságharc elsődleges magyar politikai és katonai iratanyagát hét lakat alatt őrizték a bécsi levéltárakban, s noha az Országos Levéltár, illetve a Nemzeti Múzeum Könyvtára számos érdekes 1848–49-es iratanyagot őrzött, ezek messze nem pótolhatták a Bécsben őrzött dokumentumokat.

1898-ra „a nagy évnek” már igen kiterjedt, noha roppant egyenetlen színvonalú historiográfiája volt. Márki az 1848–49-es összefoglalók szerzői közül azon kevesek közé tartozott, akik már 1849 után születtek, így még gyermekkori emlékeik sem lehettek a történekről. Horváth Mihály nagy műve óta négy jelentősebb terjedelmű köztörténeti összefoglaló született még a korszakról (ha az 1867 után megjelent, kompilatív népszerű munkákat nem számítjuk.) Az első Kerékgyártó Árpád (1818–1902) műve, a *Tíz év Magyarország legújabb történetéből* (1874), amelynek vonatkozó része alapvetően Horváthén és Szeremleien alapult. A következő 1879–1880-ban Szabó Ferenc (1843–1905) nagybecskereki plébános *A legújabb kor története. I. Napoleon bukásától III. Napoleon bukásáig 1815–1871* című munkájának II. kötete, amely alapvetően Karl Adolph Menzel, Anton Springer és Horváth Mihály munkáinak kompilációja volt. A harmadik Marczali Henrik *A legújabb kor története 1825–1880* című összefoglalója, amely 1892-ben került ki a nyomdából. Marczali a magyar történeti részekhez a még élő egykori résztvevők

egy részét is megkereste. Végül a negyedik Hőke Lajos (1813–1891) *Magyarország újabb kori történelme 1815-től 1892-ig* című műve, amelynek első változata az Abafi Lajos által szerkesztett *Hazánk* című folyóiratban látott napvilágot, majd a Jakab Elek (1820–1897) által alaposan átdolgozott és kibővített változatát 1893-ban, Hőke halála után a már említett Szabó Ferenc jelentette meg. A négy szerző közül egyedül Marczali volt hivatásos történész; Kerékgyártó és Hőke ügyvéd volt, Szabó pedig plébános. Márki munkája ebben az „erőtérben” értelmezendő.

A magyar nemzet története eredeti, 1893-ban megfogalmazott tervében az 1848–1895 közötti időszakot tárgyaló 10. kötet szerzője Kővári László vagy Jókai Mór lett volna; ezt aztán úgy módosították, hogy a történeti részt Kónyi Manó, a millenniumi epilógust Jókai Mór írta volna. Kővári hivatásos történész volt, az Erdély 1848–49-es történetét tárgyaló, 1861-ben megjelent munka szerzője; Kónyi Manó, aki korábban az országgyűlés gyorsíróirodájának vezetője volt, az 1880–1891-es években két kiadásban is megjelentette Deák Ferenc beszédeit. Egy későbbi tervezetben Bessenyei Ferenc neve jelent meg Kónyié helyett. Bessenyei ügyvéd és szabadelvű párti képviselő volt, történeti munkája néhány cikken kívül Vukovics Sebő 1848–49-es kormánybiztos és igazságügyi miniszter emlékiratának kiadására korlátozódott. Bessenyei azonban kijelentette, hogy csak abban az esetben vállalja a munkát, ha Kónyi és Horvát Boldizsár (egykori 1848–49-es képviselő) támogatják a megírásban, mire Szilágyi felszólította, hogy lépjen vissza.

1895 végén úgy látszott, hogy Marczali Henrik, Beksics Gusztáv és Jókai Mór írják meg a 10. kötetet. Marczali azonban 1896 elején lemondta a megbízatást, részben időhiányra hivatkozva. Szilágyi ebbe nem nyugodott bele, és alighanem meggyőzte Marczalit, mert az Athenaeum 1896 nyarán – hivatkozva a szóbeli tárgyalásokra – megküldte Marczalinak a megbízólevelet. Ennek értelmében 1897. február végéig 15 évben írta volna meg a szabadságharc történetét. Augusztusban Szilágyi már azt írta Schönherr Gyulának, a sorozat segédszerkesztőjének, hogy a X. kötetet Beksics, Marczali és Jókai írják. Marczali közölte Szilágyival, hogy az anyaggyűjtéssel már végzett és a nyári vakáció után megírja meg a 18. századot, „s csak a legvégén... 48-at ha már muszáj”. Beksics pedig ugyanebben az időben már dolgozott a kiegészítés korán.

Márki naplójából tudjuk, hogy viszonylag későn, 1897. június végén kapta meg a felkérést Szilágyi Sándortól, a sorozat szerkesztőjétől arra, hogy írja meg 15-18 évben 1848–49 történetét. A június 26-i naplójegyzet szerint „Marczali nem vállalkozott reá, így jutottam hozzá én, a rebellis”. Nem tudni, hogy Szilágyinak Marczalin kívül volt-e más jelöltje, de korabeli hivatásos történetírói gárdából logikus volt, hogy Marczali visszaközlését követően Márkit választotta. Márkinak egyébként már volt 1848–49-es „előtörténete”: az *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története* című munkája II. kötetében 1895-ben 50 oldalban írta meg a város és az erőd 1848–49-es történetét; emellett a Varga Ottó által szerkesztett, több kiadást megért *Aradi vértanúk albuma* című kiadványban ő írta meg Nagysándor József és Schweidel József életrajzát.

Márki június 27-én közölte Szilágyival, hogy elvállalja a munkát. Bár hangsúlyozta, hogy fél a rövid határidőtől, mégis elhatározta: igyekszik mindent megtenni, hogy a kéziratot a kívánt időre beadhassa. Noha Szilágyi nem kívánt tőle levéltári kutatómunkát, mégis úgy döntött: igyekszik újat adni az Aradon lévő Csánylevéltár (az 1848 decembere és 1849 júniusa közötti erdélyi országos biztosság levéltára) alapján. Kérte Szilágyit, hogy pontosan határozza meg számára a kötet időhatárait, és küldje el az illusztrációk jegyzékét is, hogy a szöveg és a képek közt „bizonyos összhangzás legyen”.

Az 1897. július 6-i datálású szerződést július 9-én kapta meg az Athenaeumtól, s ennek értelmében a kötet első felét 1897 november végéig, az egész kéziratot 1898. február végéig kellett leadnia, azaz, bő hat és fél hónap állt a rendelkezésé-

re, ami havonta 2,5-3 ív megírását jelentette. A szerződés szerint a honorárium felét a kézirat beküldésekor a másik felét pedig az utolsó ív imprimálásakor fizeti az Athenaeum, de legfeljebb 18 ívnyi terjedelmet.

Márki július 15-én látott munkához. Augusztus 24-én az aradi Csány-levéltárban kutatott, amelynek közel 5000 darabnyi jegyzékét éppen július elején kapta meg Varjassy Árpádtól. A Szilágyihoz intézett szeptember 4-i levelében beszámolt arról, hogy a műve erősen készül. A 9. kötetben a reformkort megíró Ballagi Géza „1847 szeptemberével végezvén az események elbeszélését, nekem szólnom kellett az 1847/48 országgyűlés előkészítéséről, lefolyásáról, az új alkotmányról s mivel e fejezetek szolgálnak irányadóul a következő események megítélésénél, bizony körülbelül 4 nyomtatott ívet kellett megírnom, ennyivel többet, mint amennyire számítottam. Azonban lehetőleg gazdálkodni fogok eszentül a térrel. A Csányi László-féle levéltárnak mintegy 6000 darabját már át tanulmányoztam s remélem, hogy így nem egy új dologról is írhatok. Csányinak 771 saját levele valóságos ismeretlen kincsesbánya. Budapesten is szeretnék kutatni, de az idő oly aggasztóan rövid s az egyetem is annyira elfoglal, hogy örülnöm kell, ha csak a nyomtatott forrásokat is feldolgozhatom. Ez is rengeteg feladat és én most érzem igazán vállalkozásom nehézségeit.” (Márki aradi kutatásainak „melléktermékeként” egy két-részes, igen alapos tanulmányt írt az *Erdélyi Múzeumba* Csány erdélyi kormánybiztosi tevékenységéről.)

November 1-jén adott postára az addig elkészült 225-ből 217 lapnyi szöveget, összesen 8,5 ívet, de ahogy Szilágyinak írta, „a két utolsó fejezetet azonban nem küldtem el, hogy a folytatásban el ne veszítsek minden kapcsolatot” Egyben kifejezte reményét, „nem lesz baj, ha 1-2 nyomtatott ívvel túllépek is a határon”. Ebből a leveléből derül ki, hogy a nagyobb terjedelmet az okozta, hogy 1847 szeptemberével kellett kezdenie az elbeszélést, „ami egyébiránt még jó is volt az összefüggések szempontjából”. A levél szerint ekkor járt az 1848. december 2-i trónváltásnál (ez nagyjából a törzsszöveg 40 %-a volt). „A csatákkal lehető röviden végzek, súlyt az eddigiekben különösen a politikai történetre s a törvényesség kérdésére fektetem, mivel az egykorúak is azon lovagoltak” – írta, azaz, elsősorban közjogi szempontból tárgyalta az eseménysort. Biztosította Szilágyit, hogy „nem írtam gondatlanul, s hogy oly forrásokat is használtam, mikre az eddigi feldolgozások egyáltalán nem ügyeltek;” illetve, hogy a második részben kiadatlan forrásokat is használni fog. Egyben kérte, hogy a Szilágyi „ne törölje a jegyzeteket, mert azok közül egyik sem felesleges, sőt nagyon is a tárgyra tartozik”. Jó volna, tette hozzá, ha a kézirat nagyobb részét visszakaphatná, „hogy a nyomdába kerülés utolsó pillanatáig simíthassak, javíthassak rajta. Csak rövidíteni ne kelljen, mert elvesznek az arányok!” Karácsony táján Budapestre szándékozott utazni, hogy a Nemzeti Múzeum levéltárában kutasson. „Én ugyan 30 év óta nagyon sokat olvastam a forradalomról, de nem gondoltam irodalmi feldolgozásra, most pedig kutatni s mindjárt fel is dolgozni nem mehet oly könnyen” – fejezte be a levelet.

November 16-i naplójegyzetében megjegyezte, „sok munka van a szabadságharc történetével”. December 22-én arról ír, hogy Hegyesi Márton nagyváradi amatőr történész örül annak, hogy Márki, s nem Marczali írja a korszak történetét. Egy 1898. január 12-i leveléből és a március 5-i naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy a beérkező korrektúraíveket rendszeresen megküldte Hegyesinek, aki sokszor javította Márki egyes adatait.

A további munkafolyamatról nem ír bővebben, legközelebb március 2-án említi, hogy a kiadótól megkapta „a szabadságharc (már teljesen kiszedett) történetéért” járó 900 forintot. A március 5-i naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy a betegeskedő Szilágyi helyett a szerkesztést végző Schönherr Gyula vagy 30 hasábnyi szöveg törlését kérte tőle. Márki egy későbbi leveléből kiderül, hogy a Schönherr és Szi-

lági által kért módosításokat végrehajtotta. A kötet tördelését március 23-án kezdte meg a kiadó. Magát a kötetet Márki csak október 20-án vehette kezébe.

Márki alaposan „túlírta” a maga részét: a tervezett 15-18 ív helyett csak a törzsszöveg önmagában 22 ívre, a jegyzetanyag terjedelme pedig még 4-5 ívre rúghatott; s a naplójegyzetekből kiderül, hogy az eredeti szöveg még ennél is terjedelmesebb volt. Összességében Márki hetente megírhatott egy ívnyi szöveget, ami – tekintve, hogy menet közben végezte magát az anyaggyűjtést is – igen jelentős teljesítmény volt.

Maga a mű három fő fejezetre, azon belül 28 (9 + 9 + 10) alfejezetre tagolódik. A Márki által Szilágyihoz intézett levélben említett közjogi alapú periodizációt a fő fejezetek híven tükrözik. Az első fejezet „A demokrata királyság megalapítása” címet viseli, s István főherceg helytartói működésének kezdetétől (1847. augusztus 28.) Zichy Ödön kivégzéséig tekinti át az eseményeket – időhatárait tekintve ez a legnagyobb időszakot, 13 hónap eseményeit áttekintő fejezet. Ez foglalja magában az utolsó rendi országgyűlés, az 1848. tavaszi fordulat és forradalom, illetve a Batthyány-kormány időszakát, egészen Batthyány második lemondásáig és a Honvédelmi Bizottmány hatalomra jutásáig. A második fejezet „Az önvédelem harca” címmel a császári kormányzat Magyarország elleni nyílt fellépését jelző október 3-i manifesztumtól az 1849. tavaszi hadjárat végéig tárgyalja az eseményeket; mintegy nyolc hónap történéseit foglalva össze. Végül a harmadik, *Függetlenségi harc* című fejezet az olmützi alkotmány 1849. március 4-i kibocsátásától a függetlenség és trónfosztás április 14-i kimondásán át a szabadságharc leverését követő megtorlásig tekinti át a történeteket úgy, hogy az 1849. május végéig terjedő időszak hadieseményeit még az előző fejezetben tárgyalta.

A periodizáció önmagában koncepcionálisan megkülönböztette munkáját a korábbi két politikatörténeti súlypontú összefoglalótól. Az 1859–1860-ban francia nyelven megjelent, Irányi Dániel és Charles-Louis Chassin által írott első összefoglaló mű két kötetének külön címe volt, az első *A háború előtt*, a második *A háború* címmel. Az első kötetnek volt egy bőséges, sorszám nélküli bevezetése, amely Magyarország alkotmányát, társadalmi állapotát, vallási és nemzetiségi összetételét és művelődését mutatta be. Ezt követően mind az első, mind a második könyv öt-öt, de folyamatosan számozott fejezetre tagolódott. Irányiék elbeszélése is az utolsó rendi országgyűlés eseményeivel kezdődött, s a Jellačić támadása előtti helyzet leírásával fejeződött be. A második kötet első (6.) fejezete a Batthyány-kormány lemondásával és Jellačić kezdődik és a schwechati csatáig tart, az utolsó, 10. fejezet pedig a megtorlással ér véget. Irányiék nem tettek különbséget a „törvényes” és a „törvénytelen” szakasz között, az október 3-i manifesztum nem szerepel kiemelt fordulópontként. Az önvédelmi és a függetlenségi harc megkülönböztetése sem szerepel; igaz, a 8. fejezet utolsó alfejezete a tavaszi hadjárat eseményeinek ismertetését követően a függetlenség kimondásával zárul.

Talán még jelentősebb a különbség Horváth Mihály szintéziséhez (szintéziseihez) képest. Horvátnál az utolsó rendi országgyűlés, illetve az 1848 március-áprilisi „törvényes[ített] forradalom” még a reformkor lezárásaként szerepel a „Huszonöt év Magyarország történetéből 1823–1848” hasábjain. A háromkötetes *Magyarország függetlenségi harczának története 1848- és 1849-ben* első kötete a Batthyány-kormány hivatalba lépésétől a schwechati csatáig tárgyalja az eseményeket (azaz, itt sem szeptember 11., sem október 3. nem jelenik meg éles határvonalként.) A második kötet az 1848. november elejétől 1849. május végéig terjedő eseményeket mutatja be; végül a harmadik kötet az orosz intervenció előzményeitől a „pacifikációig”, azaz a megtorlásig terjed.

Márki a rendelkezésére álló emlékiratok, szakirodalom, illetve az aradi Csány-levéltár alapján írta meg művét. Irányi és Horváth esetében többnyire a szöveg utalásai alapján kell összevadászni, hogy melyik adatukat honnan vették; Márki

munkája e tekintetben is sokkal professzionálisabb alkotás. Fontos és jelentős mű nem maradt ki a látóköréből, de számos kisebb hírlapi közlést is hasznosított. Külön kiemelendő a román emlékiratok és szakmunkák használata (e tekintetben a magyar történeti összefoglalóknál Spira György 1959. évi munkájáig nem volt folytatója.) Lelkiismeretességét mutatja, hogy a mű jegyzetanyagában még 1898-ban megjelent művekre is hivatkozik, azaz, igyekezett valóban naprakész művet alkotni. Magát a negyvennyolcas témát a későbbiekben sem engedte el: 1898-ban a népképviselői országgyűlés erdélyi unióbizottmányáról publikált egy tanulmányt a Budapesti Szemle hasábjain; 1911-ben előszót írt galsai Kovách Ernő honvédőrnagy 1848–49-es aradi naplójához, a *Magyar Történeti Életrajzok* című sorozatban pedig ő írta meg Horváth Mihály életrajzát.

A fejezetek közül mindmáig a leghasználhatóbbak az erdélyi eseményekről írottak, ezeknél ugyanis Márki igen alaposan kiaknázta a Csány-levéltár anyagát. Miután az 1918. évi impériumváltást követően a levéltár anyagát többször is megbontották, alighanem ő volt az első és utolsó olyan kutató, aki a még érintetlen anyagot teljes egészében látta és használta. Jelzeteiből kitűnik, hogy olyan iratokat is használt, amelyek azóta eltűntek vagy máshová osztották be őket.

Márki a lehetőségekhez képest alapos és kritikus tárgyalását adta az eseményeknek, s jó érzékkel kerülte ki a különböző csapdákat. Nála Petőfi nem szavalja a Nemzeti dalt a Nemzeti Múzeumnál március 15-én; István nádor 1848. március 23-i emlékiratát nem az ellenforradalom menetrendjének, hanem az udvari körök meggyőzését szolgáló okmányoknak tartja. Az áprilisi törvények kapcsán kifejti, hogy a „pragmatica sanctiót szabatosabban ki kellett volna fejteni a közös ügyek kérdésében, különösen a kölcsönös védelemre, a külügyekre s főképp az államadósságokban a papír jognál fogva nem kötelező, de gyakorlatilag elkerülhetetlen részesedésre nézve”, de ez elmaradt, „s ebben rejlik Ausztria és Magyarország későbbi háborújának egyik főbb, talán éppen a legfőbb oka”.

A délszláv mozgalmak kibontakozásánál nem hagyományos értelmezést követi, s nem a kamarilla ármányának tulajdonítja a történeteket, de jelzi, hogy „Ausztria nem utasította vissza a hozzá forduló nemzetiségeket, kiknek megsegítésére – saját belső bajai közt – egyelőre csak titkos ígéreteket adhatott”. Teljesen azonban nem tudott megszabadulni a régi elbeszélésmódtól, mert pld. a május 15-i balázsfalvi román gyűlésnél megjegyzi, hogy az „talán nem véletlenül egy napon a karlócai üléssel” nyílt meg. Márki szerint az új alkotmány áldásai a románokra is kiterjedtek, de „azt a sok hibát, amit Erdély hét fő bűne, a három nemzet és a négy vallás, a maga kizárólagosságával három századon át okozott, a görögkeleti román többséggel szemben csak az unió tehette jóvá. Ez a többség most, mint román, és mint görögkeleti, az alkotmány sáncain belül állt; de oly sokáig volt azon kívül, hogy alig csodálhatjuk, ha nem tudta magát beletalálni új helyzetébe.”

Az 1848. augusztus végén kibontakozó államjogi konfliktusról kifejti, hogy Magyarországnak „nem csupán a királynak a hatalom megszokott eszközeihez való ragaszkodása, hanem egy szövetséges állam féltékenysége ellen is kellett küzdenie. Ausztria nem paritást, nem dualizmust, nem mellé-, hanem alárendeltséget akart.” Úgy véli, ha az osztrák kormány visszafogottabban lép fel, „a képviselőház még augusztusban is óriási többséggel szavazza meg az Ausztriával való kiegyezést”. Az osztrák kormány 1848. augusztus 27-i emlékiratát együtt értelmezi a Jellačićot báni méltóságába visszahelyező szeptember 4-i manifestummal, amely „egyszerűen az 1847-es állapotot; nem a beolvasztott, hanem az idővel beolvasztható Magyarországot” akarta elérni.

Az általa sukoróinak nevezett pákozdi csatára összesen egy mondatot szán, az értékelés azonban a francia forradalmi hadsereg első győzelmével állítja párhuzamba: „Sukoró 1848-ban annyit ért a magyarnak, mint Valmy 1792-ben, szintén egy szeptemberi napon, a franciának”.

Az október 3-i, az ostromállapotot bevezető uralkodói manifesztum szerinte „egy felülről kiinduló forradalom műve; nem is hadüzenet már, hanem egy fegyverrel elfoglalt ország sorsáról való intézkedés”.

Magyar részről a döntő fordulatnak az uralkodói manifesztum visszautasítását, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a végrehajtó hatalom vitelével történő október 8-i felruházását tekinti. „Október 8-ikáig a szó szoros értelmében nem lehetett forradalomról beszélni, csak átalakulásról; még pedig politikai és nem – mint a franciáknál – társadalmi átalakulásról. Ami idáig történt, azt nem a nép tette, hanem az értelmiség: az ország gyűlése és kormánya.” Ugyanakkor úgy véli, „Magyarország szabadsága s védelme érdekében a kormányt most már a király akarata ellenére, tehát forradalmi színezettel is meg kellett alakítani”.

Márki természetesen elítélő hangvétellel ismerteti az 1849. március 4-i olmützi alkotmányt, mint amely „merőben ellenkezett a magyar alkotmánnyal”. Ugyanakkor egy szellemi tornamutatvánnyal mindezt inkább az osztrák kormánynak, mint magának az uralkodónak tulajdonította, amely aztán „harmadfél esztendő múlva saját alkotására önmaga mondta a legsújtóbb ítéletet, midőn a császárral teljesen más alkotmányt léptetett életbe” – utalva ezzel az olmützi alkotmányt teljesen eltörlő 1851 szilveszteri pátensre (amely azonban nem új alkotmányt hozott, hanem magát az alkotmányosság látszatát is felszámolta.)

Márki részletesen ismerteti a függetlenség és a trónfosztás kimondásához vezető folyamatot, s a rendelkezésre álló források alapján joggal állapítja meg, hogy a Kossuth indítványával kapcsolatos kételyek többsége utólag, a szabadságharc leverését követően született meg, s hogy Kossuth ellenzéke még a rendelkezésre álló törvényes eszközöket, pld. a házszabály rendelkezéseit sem használta ki annak érdekében, hogy a Kossuth által javasoltakat megakadályozza. Márki a maga részéről teljesen érthetőnek, még ha nem is különösebben bölcs lépésnek tekinti a trónfosztást és a függetlenség kimondását.

Felvetett viszont egy olyan szempontot, amelyet a korábbi összefoglaló művek szerzői nem. Szerinte „most nemcsak Magyarország felelt március 4-ikére, hanem Németország is, midőn a frankfurti parlamentben március 28-ikán IV. Frigyes Vilmos porosz királyt választotta császárrá. Nem tudhatták még Debrecenben (igaz, hogy meg kellett volna várniok), elfogadja-e a porosz király ezt a választást; de úgy ítélték róla, mint Ausztria gyöngülésének jeléről.” Azaz, Márki szerint a döntés előtt érdemes lett volna megvárni, hogy mikét dől el a császárválasztás kérdése, hiszen ez Ausztria lehetőségeit is befolyásolta.

Külön alfejezet foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, különös tekintettel Erdélyre. Ebben a fejezetben mutatja be a havasalföldi román emigránsokkal július 14-én megkötött békülési tervezetet, illetve az ennek alapján július 28-án Szegeden elfogadott nemzetiségi törvényt. Az előbbiről úgy véli, „nem a kétségbeesés kapkodása volt, hanem igazi államférfiúi tett az a törvényjavaslat, melyben a kormány ennyi vérontás és csalódás után is biztosítani kívánta a románok nemzetiségét”. Az utóbbiról megállapítja, hogy „a legkritikusabb időkben sem adott többet a nemzetiségeknek, mint az 1868: XLIV. tc. A nemzetiségek kevesellték, a magyarok sokallták, mindannyian gáncsolták, a béke akadályának azonban mindamellet sem tekintették, hogy a nemzet ügyében ekkor már senki sem bízott komolyan”. (Az 1868. évi nemzetiségi törvényre vonatkozó megállapítás tényszerűen nem igaz.)

Márki igen részletesen mutatja be az orosz intervenció diplomáciai előzményeit, s joggal állapítja meg, hogy a függetlenség és a trónfosztás kimondása „semmi esetre sem volt oka az oroszok beavatkozásának”, mert az erre vonatkozó kezdeményezések és döntések már jóval korábban, azok hírének megérkezése előtt megszülettek. Az ellenállás esélyeivel kapcsolatban hangsúlyozza az elsőpró elengedhetetlenül, illetve az ország fejletlen ipari struktúráját.

A személyiségek tekintetében Márkinak két vezető esetében volt különösen nehéz dolga. Az egyik Kossuth, a másik Görgei.

Kossuth esetében határozottan érzékeltetnie kellett a különbséget a szabadságharc vezetője és a kiegyezési rendszer kritikusa között; emellett kétségkívül reflektálnia kellett az elmúlt 50 évben megfogalmazott Kossuth-kritikákra, Kemény Zsigmondtól Csengery Antalón és Asbóth Jánoson át a dualista korszak neves és névtelen röpiratíróiig; ugyanakkor távolságot kellett tartania a negyvennyolcas párti publicisták hagiográfiai jellegű megközelítésétől is. A trónváltozást tárgyaló fejezetben határozottan cáfolta, hogy Kossuth diktatúrára törekedett volna, illetve hangsúlyozta, hogy mindvégig fontosnak tartotta a parlamentáris alapú hatalomgyakorlást. „Lelkesedése, szónoklatának ereje, népszerűsége diktatori cím és tulajdonságok nélkül is kezébe adta a szabadságért való küzdelem vezetését.”

Görgei esetében az árusági vád miatt még nehezebb dolga volt. A Márki összefoglalóját megelőzően megjelent színtézisek többsége (Irányi, Horváth, Gelich, Breit), illetve a függetlenségi szemléletű népszerű művek vagy nyíltan árusónak nevezték, vagy legalábbis nem voltak túlzottan baráti hangvételűek a tábornokkal kapcsolatban. 1884-ben volt ugyan egy nagy visszhangot keltő rehabilitációs mozgalom, de ennek eredményessége legalább is kétségesnek volt mondható. Márki, aki kimondottan nem akart Görgeivel találkozni, amíg az összefoglalóját írta, alapvetően pozitív képet festett róla. Ebben nyilván szerepe volt a kézirat véglegesítését javításaival segítő, Görgeit nagyra becsülő Hegyesi Mártonnak is.

Magát az árusági vádat alaptalannak és indokolatlannak véli. „...hogy Görgei példáját sok jeles parancsnok követte, holott kisebb csapatok előtt még érthetőbb a Leonidász és a Zrínyi Miklós példája, egy hősnak fejéről sem tépték, nem is téphették le a babért; de azonnal töviskoszorúval takarták el azt a még mindig sajnó sebet, mely hős csatában érte ugyanazt a főt, amelyikben a körülmények most a teljes lemondás gondolatát érelették meg.” Márki szerint a történetírás „mai csekély eszközei mellett sem tekinthet áruságnak oly tettet, mely végső óvást jelentett az önkényes Ausztria ellen, s lehetetlenné tette a két hatalmas szövetségesnek továbbra együttesen való működését. Görgeit a viszonyok hatalma s talán politikai tévedései vezették Világos alá, s ezek közt nem legkisebb az a bizalom, mellyel az oroszoknak a magyarok érdekében való közbenjárása iránt nemcsak ő viseltetett.”

Ez utóbbihoz még hozzáfűzi: „Az oroszoknál közbenjárt bajtársaiért s nem érheti őt vád azért, hogy közbenjárása nem vezetett eredményre, s az osztrák császár augusztus 26-ikán népei iránt való szent kötelességeire hivatkozva elutasító választ adott Paszkjevics levelére, melyben az a szabadságharc részesei számára kegyelmet kért.” Az I. Ferenc József augusztus 26-i levelére történő utalással Márki óvatosan bár, de jelezte: a bekövetkező megtorlásért magát a császárt is felelősség terhelte.

Márki az utolsó fejezetben részletes és korrekt ismertetést ad a megtorlás folyamatáról, sőt igyekszik összegezni a szabadságharc egyéb népesedési és anyagi veszteségeit is – sajnos, ezeknél nem adta meg a forrásait.

A végszó „hatvanhét” mintájúra sikeredett: „Annak a földnek azonban, melyet – Kossuth szerint – a hon szabadság vértanúi halálukkal szenteltek meg, minden porszeme termékeny lett honszeretben; s amiben október 6-ikán senki sem hihetett, a nemzet és király negyvennyolc évvel utóbb együtt ünnepelte a haza ezeréves fennállásának jubileumát.”

Összességében elmondhatjuk, hogy a Márki által írott 1848–49-es fejezetnél jobbat és alaposabbat ebben a terjedelemben és ebben a korszakban aligha lehetett írni. Munkája mentes volt a politikai felhangoktól, s a fentebb idézett végszó ellenére sem vált a forradalom és szabadságharc hatvanhetes szempontú tárgyalásává. Ha összevetjük a három évtized múlva a „Magyar történet”-ben Szekfű által sokkal kedvezőbb forrásadottságok mellett megírt fejezettel, annál mind tényanyaga, mind szempontrendszerre sokkal gazdagabb volt; s ugyanezt mondhatjuk el az

1948–1989 között született, erősen átideologizált alkotásokkal történő összehasonlítás után is. Csak sajnálni lehet, hogy – részben Szekfű kritikájának, részben az 1945 utáni politikai változásoknak „köszönhetően” – szinte teljesen kiesett a történeti köztudatból. Ideje hát újra felfedezni.

■ IRODALOM

- B[reit] J[ózsef]: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. 1. kiadás, Bp., 1897. I–III.; 2. Kiadás, Bp., 1930. I–III.
- Galsai Kovách Ernő: *Aradvár és Aradváros ostroma 1848–49-ben*. Az előszót írta Márki Sándor. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Juhász Ferenc. Aradi Kölcsey-egyesület, Arad, 1911.
- Gelich Rikárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*. Bp., é. n. I–III.
- Josef Alexander Helfert: *Der ungarische Winterfeldzug und die octroyirte Verfassung*. I–III. Prag, Leipzig, 1886. (Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. IV/1–3.)
- Josef Alexander Helfert: *Die Belagerung und Einnahme Wiens October 1848*. (Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. I.) Leipzig-Prag, 1869.
- Josef Alexander Helfert: *Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Joseph I*. Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. III. Prag, Verlag von F. Tempsky, 1872.
- Josef Alexander Helfert: *Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848–1849*. Erster Band. Bis zur österreichischen Verfassung vom 25. April 1848. Zweiter Band. Bis zur Flucht der kaiserlichen Familie aus Wien. Freiburg im Breisgau und Wien, 1907–1909.
- Josef Alexander Helfert: *Revolution und Reaction im Spätjahre*. Prag, 1870. (Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. II)
- Hermann Róbert: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban*. AETAS 1999/1–2. 62–85.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. 1. kiadás. Genf, 1864. I–II.; 2. jav. és bőv. kiadás, Pest, 1968. I–III.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 1. kiadás. Genf, 1865. I–III.; 2. kiadás, Bp., é. n. I–III. (A munkának két második kiadása van, a másik 1871-es kiadású. A két szöveg megegyezik, a lapszámokozás nem).
- Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849*. Fordította Szoboszlai Margit. S. a. r. Spira György. Bp., 1989. I–II.
- Johann Janotyckh von Adlerstein: *Archiv des ungarischen Ministeriums des Inneren und des Landesvertheidigungs-Ausschusses*. Altenburg, 1851. I–III.
- Mann Miklós: *A millenniumi „Magyar Nemzet Története” szerkesztési munkálatairól*. Századok 102. évf. (1968) 1117–1148.
- Márki Sándor *naplói II. 1893–1903*. Szerk. és sajtó alá rendezte Erdész Ádám. Gyula, 2018.
- Márki Sándor: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*. In: Szilágyi Sándor szerk.: *A magyar nemzet története*. X. Bp., 1898. 1–394.
- Márki Sándor: *Az erdélyi unio-bizottság*. Budapesti Szemle 1898. 95. kötet, 321–358.
- Márki Sándor: *Csányi László Erdélyben*. Erdélyi Múzeum XIV. k. 1897. 425–443.; 491–504.
- Márki Sándor: *Horváth Mihály*. Magyar Történeti Életrajzok. Bp., 1917.
- Rüstow, Wilhelm: *Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története*. I. Fordította Vértesi Arnold. II. Ford. Áldor Imre. Pest, 1866.
- Spira György: *A magyar forradalom 1848–49-ben*. Bp., 1959.
- Szekfű Gyula: *Forradalom és szabadságharc*. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. Második, bővített teljes kiadás. Bp., 1936. V. 383–438.
- Szekfű Gyula: *Negyvennyolcas történetünk mai állása*. Napkelet 1924. 243–253. Újra-közli: Hermann Róbert: *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. In: *Nemzet és Emlékezet*. Bp., 2022. 591–599.
- Varga Ottó (szerk.): *Aradi vértanúk albuma*. 5. kiadás. Bp., é. n.

KINCSES KATALIN MÁRIA

Kultuszkövető volt-e Márki Sándor?

A Rákóczi-életrajz

Bevezetés: a „vád” és annak historiográfiai recepciója

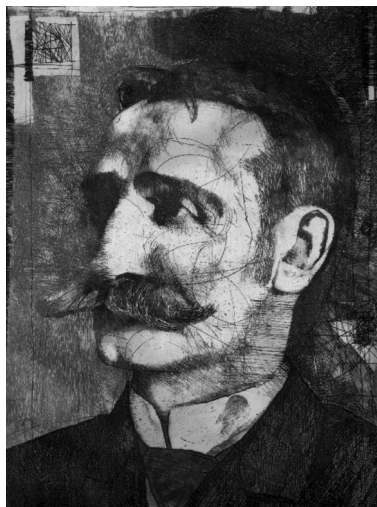
■ *A száműzött Rákóczi* című munka megírásának gondolata 1912 augusztusában fogalmazódott meg Szekfű Gyulában.¹ A Karácson-hagyaték, illetve A Rákóczi-emigráció török okmányainak áttekintésekor – melynek rendezésére megbízást kapott az MTA-tól – vette kezébe egyik levele tanulsága szerint Márki Sándor háromkötetes Rákóczi-életrajzát, melynek első kötete 1907-ben, utolsó része 1910-ben jelent meg.² Az életrajz II. Rákóczi Ferenc politikai kultusza csúcspontjának idején íródott, amely 1906-ban földi maradványai kassai újratemetésében csúcsozott ki, de 1903 óta rendkívül intenzív volt, amikor is országszerte a nevével fémjelzett szabadságharc kitörésének 200. évfordulója alkalmából a magyar szabadság, függetlenség szentjének tartott a fejedelmet ünnepelték.³ *A száműzött Rákóczi* című kötetben Szekfű Gyula egyetlen helyen tett utalást arra, hogy Márki Sándort a Thaly Kálmánnal egyező, kultikus látásmód jellemezte, de az egyértelmű volt. Műve 68. jegyzetében közli, hogy Márki történetírásában a Rákóczi-kultusz torzulásokhoz vezetett, és „...a Rákóczi-kultusztól inspirált költői felfogással adja elő az eseményeket”.⁴ Szekfűnek a levelezéséből is kiderül, hogy Márki történetírását Thalyéval rokonította annak ellenére, hogy egyébként maga Márki is élesen bírálta Thalyt. Hogy szerinte Márki Sándor a második kultuszkövető Thaly után a sorban, megerősíti egy 1913. július 29-én Tagányi Károlynak írt levele, majd ugyanezt 1914-ben nyilvánosan is megfogalmazta a *Feleletben*, valamint ezt támasztja alá a *Történeti Szemlében* megjelentetett *Megjegyzések Márki nyilatkozatára* című közleménye is, amelyben ez a fél mondat is szerepel: „Márki pedig, bár regisztrálta az új adatokat, de... ragaszkodott a Thaly-féle képhez...”⁵

Mindennek azért van jelentősége, mert Szekfű Gyula eredeti célja a Rákóczi-kultusz lebontása volt, ami számára a hamis, szakmaiatlan és átpolitizált történetírást jelentette – nevesítve: Thaly Kálmán és Márki történetírását. Következésképp Szekfű művével nem a Rákóczi-kutatókat és a Rákóczi-kutatást akarta bírálni – kivéve tehát Thalyt és Márkit –, hanem magát a Rákóczi-kultuszt. Ezt támasztja alá, hogy a kortárs bíráló, Domanovszky Sándor szerint a bírálókat illetően Szekfű célt tévesztett, mert szerinte a Rákóczi-kultusz nem egy mesterségesen kialakított jelenség és nem is (csak) Thalynek köszönhető.⁶

A következő kérdés Márki történetírása Rákóczihoz vonatkozó részének a megítélése a historiográfiában. Ennek alig van nyoma. Márki Sándor háromkötetes műve után Rákóczi-életrajz csak mintegy öt, illetve kibővítve és átdolgozva hat és fél évtized múlva jelent meg, 1955-ben, majd 1976-ban Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes tollából.⁷ Ebből a korábbi Rákóczi-historiográfia recepciója, értékelése azonban, benne Márkiéval, hiányzik. Az életrajzot a szerzők a 2004-es harmadik, javított kiadásban⁸ kibővítették egy előszóval, amelyben igyekeztek pótolni mulasztásukat – áttekintésük gyakorlatilag a Várkonyi Ágnes által 1961-ben a Thaly-monográfiában⁹ leírtakat ismételte meg Márki Sándor Rákóczi-életrajzáról. A szerzők eszerint Márki több mint 2200 oldalas munkáját már megírásának korában is elavultnak minősítették. Megállapították, hogy „összegyűjtötte és gazdagon felhasználta az elérhető forrásokat”, de felrótták neki, hogy a Rákóczi-életrajzba bekerültek részletek a Függetlenségi Pártban elhangzott beszédekből és a hamvak

hazajöttét engedélyező uralkodó iránti hálás szavakból. Megállapítják továbbá, hogy Márki Sándor műve „műfajilag” inkább a szabadságharc története, mint életrajz, azt a függetlenségi propaganda hatja át, és mindössze két pozitívumot említenek: ebben az életrajzban esik először szó Rákóczi szociális érzékenységről, valamint először kap említést az orosz diplomácia is. Azt is írták, hogy a munka valójában Thaly nyomdokain járva a kuruc–labanc szembenálláson alapul, és nem lép ki annak szemléletéből. Zárógondolatuk Márki eme hatalmas munkájáról az 1912-es londoni történész-kongresszuson a biográfia új igényeire – mint új kihívásokra – tett utalással végződik; nem tartották Márkinak eme – amúgy a kongresszus előtt, 1907 és 1910 között kiadott – köteteit érdemesnek arra, hogy megfeleljenek az akkori kor új kihívásainak.¹⁰

R. Várkonyi Ágnes 2004-ben már részletesebben és árnyaltabban értékelte Márki munkáját két hosszú oldalon át, és valamelyest rehabilitálta is a szerzőt az Osiris Kiadó *Nemzet és emlékezet* sorozatának Rákóczi-szabadságharcról szóló kötetében. Ekkor már érdemei között említette a rendkívüli részletességet, az események kronologikus rendezését, az aktualizálás mellett a társadalmi és európai kapcsolatok hangsúlyozását, és azt, hogy elsőként foglalta össze önálló fejezetben a sárospataki országgyűlés történetét. Ugyanakkor a rendkívüli részletesség szerinte megnehezítette Márki számára az eredeti összefüggések felismerését, ami miatt a szabadságharc története mozaikos jellegűre sikeredett. Az európai kontextus helyett az ónodi országgyűlést írta le, a francia kapcsolat, a holland békeközvetítések pedig elsikkadtak az „apróbb-nagyobb jelentőségű adatai tengerében”. Rákóczit illetően pozitívan tartja, hogy Márki szakított Thaly Kálmán Bercsényit kiemelő felfogásával.¹¹

Lukovszky László (1922–1981):
Márki Sándor (tusrájz, 1970-es évek)

Márki Sándor 1903-as beszéde

■ Mindezek alapján kérdések sora következnek. Valóban a 20. század eleji függetlenségi propagandát kell látnunk a kötetekben? Márki műve tényleg nem életrajz, hanem a Rákóczi-szabadságharc történetének összefoglalója? A munka valójában Thaly Kálmán nyomdokain járva a kuruc–labanc szembenálláson alapul, és nem lép ki annak szemléletéből? Lehetséges az, hogy az a szerző, aki amúgy már az 1848–49-es témájú, korábbi művében is mentes tud maradni a függetlenségi párti aktualizálástól és a függetlenségi szellemiségű történetírástól.¹² Rákóczi-életrajzában valóban a párt programjának „beszédeiből” idéz? Valóban egy eleve elavult, már a maga korában is korszerűtlen életrajz született?

A válaszokhoz még egy kérdést föl kell tennünk: valójában mi is volt a baja Szekfűnek Márki munkájával? A történetírás már tisztázta Szekfű Gyula alapvető célkitűzését kötete megírásával, miszerint az emigrációs politika hiábavalóságát kívánta kifejteni – így mindenféle emigrációs politikáját, legyen az az 1848–49-esé vagy a Rákóczi-szabadságharcé.¹³ Márki Sándor pedig köztudottan a Rákóczi-életrajz megírása előtt az 1848–49-es szabadságharcra foglalkozott. És a két esemény emellett össze is kapcsolódott nála.

Márki Sándor Rákóczi politikai kultuszának idején egyetlen alkalommal fejtette ki nézeteit, mégpedig 1903-ban. Ez a politikai kultusz másik a csúcspontja volt 1906 előtt, amikor a szabadságharc 200. évfordulója alkalmából magát a fejedel-

met, illetve kultuszát éltették országszerte. Márki Sándor elmondott ekkor egy beszédet május 24-én Kolozsvárott az Országos Ifjúsági Rákóczi-ünnepen, ami nyomtatásban is megjelent.¹⁴ Úgy véljük, Márki ez idő tájt már a Rákóczi-életrajzon dolgozva (mind a Rákóczi-szabadságharc, mind pedig az 1848–49-es szabadságharc történetét illetően ebben az időszakban a legnagyobb áttekintőképességgel, az összefüggéseket és nem utolsósorban a történeti tanulságokat illető konklúziókat ismerő, nagy tárgyi tudással rendelkező történész volt. Beszéde ennek köszönhetően úgy véljük, a Rákóczi-kultusz egyik kiemelkedő eseménye: a kolozsvári ünnepség nemcsak a kultikus beállítódástól való személyes eltávolodását jelenti – mert Márki véleményünk szerint történészként nem volt kultuszkövető –, hanem éppen a kultikus narratívával szemben fogalmazta meg véleményét szónokként, publicistaként. Ennek az alapja pedig a két szabadságharc történeti, politikai és morális tapasztalatainak, valamint a két vezető/vezér, Rákóczi és Kossuth alakjának a párhuzamba állítása volt. Melyek azok a közös vonások, amelyek mindkét politikust jellemezték, és a párhuzammal hogyan fejezi ki Márki Sándor a kultikus beállítódással *szembeni* álláspontját? – A beszéd rövid elemzésével igyekszünk a kérdést megválaszolni.

A beszéd emelkedett hangneme önmagában nem jelent kultikus látásmódot. Patetikusnak mondható, ám a kései romantika retorikája nem érződik, és történeti látásmódja is mentes a romantikus felfogástól. A közeg, amelyben a beszéd elhangzott, mint említettük, propagáltan apolitikus volt, de a valóságban ennek az ellenkezője. Eme ellentmondás feszültségének következtében pedig politikailag túlfűtött, és Márki Sándor témaválasztása ehhez a szituációhoz igazodott. A konkrét kolozsvári történeti vonatkozások mellett két történeti személyiség küldetésstudatának a párhuzamba állítására építette föl a történész ünnepi megemlékezését oly módon, hogy végkövetkeztetését illetően is párhuzamot vont Rákóczi és Kossuth politikusi szerepvállalása és politikai kvalitásaik között. A küldetésstudat témája, témaválasztása, nézőpontja tudatos volt: „Távol legyen, hogy Rákóczit a Krisztushoz hasonlítsam. De ugyanakkor, mikor a Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban és azelőtt jött el a szabadító, a világ megváltója. Mostan [1703-ban] is a szegény nemzetnek valóban lenne szüksége szabadítóra. Hallatik, hogy Rákóczi jó dologban indult meg a szegény magyar szabadítására; kit Isten boldogítson jó ügyekezében” – idézi ezzel kapcsolatban egy kolozsvári polgár, Szakál Ferenc feljegyzéseit a 18. század elejéről.¹⁵

A továbbiakban belehelyezi Rákóczit a maga korának politikai koordinátái és szereplői közé, párhuzamot von a Habsburgok és Magyarország kapcsolatát illetően a korabeli Anglia és Skócia Írtország-politikája között, párhuzamba állítja XIV. Lajos monarchiáját a Habsburgokéval, és Károlyi Sándor naplóját idézi, amikor ebben a relációban a magyar törekvéseket értékeli, melyek alapja eredendően a feltétlen királypártiság volt, a magyar függetlenség, az önálló magyar hadsereg fenntartásával: „az 1705. évi szécsényi országgyűlésen még [Bercsényi] világosan kijelentette, hogy nem lehet szó királyválasztásról... Károlyi Sándor azon évi emlékiratában határozottan kijelentette, hogy elősmeri a Habsburgok örökös magyar királyságát, sőt erősíteni is akarja királyi hatalmukat, de teljesen magyar szellemben, önálló magyar hadsereggel, az ország függetlenségének, területének fenntartása mellett.”¹⁶ S itt már az 1848–49-es törekvések is kicsendülnek, de egyelőre még nem von konkrét párhuzamot.

Ezt követően Márki Sándor beszédében átfogó történeti értékelést ad mindazokról a politikai törekvésekről, amelyek a magyar – és erdélyi – elitet Bocskaitól Bethlen Gáboron át Rákócziig jellemzik, amikor a Habsburgok az említett függetlenség ellen léptek föl. Rákóczi szerinte Bocskai és Bethlen örökségét igyekezett átvenni, mely politikai vonal lényege, hogy reálpolitikusok lévén, nem törtek a magyar királyi címre, csak arra törekedtek, hogy Erdély megmaradjon önálló feje-

delelemségnek: „Rákóczi szintén nem kereste ezt [a magyar királyi cím megszerzését], ha a magyar királyok koronázási szertartásai szerint iktatta is be magát az erdélyi fejedelemségbe. Azelőtt a bajor fejedelmet akarta a Habsburgok utódjának, most pedig... két héttel az ónodi nyilatkozat után [a Habsburgok trónfosztásáról] Hohenzollern Frigyes Vilmos porosz királynak ajánlta fel a trónt. Ő maga ismételve lemondott volna Erdélyről is, csak arról nem, hogy ez fejedelemség maradjon...”¹⁷

Márki Sándor II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem vallási és politikai küldetés-tudatának emlékirói lenyomatát hangsúlyozza, amikor kijelenti, hogy „Évek múlva, amikor törekvéseiről már mint történetíró számolt be az Örök Igazság előtt, hála adott az Úristennek, amiért eszközül használta... Az isteni gondviselés küldte őt a pusztá hazába...”¹⁸ A fejedelem, mint írja, „...leborult a nemzet nagysága előtt”¹⁹ – az áthallás Kossuthal kapcsolatban nyilvánvaló. Szintén Kossuthhoz hasonlóan Rákóczi élénk politikai munkásságot fejtett ki az emigrációban,²⁰ és ugyancsak hozzá hasonlóan „Egyedül a szabadság vágya vezette tetteiben”.²¹ Ami pedig a konkrét politikai programot illeti, csak a neveket kell kicserélni, illetve behelyettesíteni: „Ezt a szabadságharcot Rákóczi nemcsak Erdély különállásával és a külföldi hatalmasságok keresésével, hanem elsősorban a nemzeti nevelés, tudomány, irodalom, művészet, ipar és kereskedelem megeremtésével akarta biztosítani.”²²

További párhuzam Rákóczi-kora és '48 között, hogy rámutat, míg az 1848. évi átalakulást az 1898. évi V. törvénycikk „kegyelettel és hálás érzelmekkel örökítette meg”, addig mindez az 1715. évi XLIX. törvénycikk Rákóczit és társait törvényen kívül helyező 2. paragrafusát illetően még nem történt meg.²³ A szociális törekvések, a nemzetiségi törekvések és a földkérdés tekintetében szintén párhuzamot vont a beszéd.²⁴

A beszéd kulcsmondata úgy véljük, a már részint idézett, Rákóczit és Kossuthot párhuzamba állító kijelentés: „A fejedelem épen [!] úgy leborult a nemzet nagysága előtt, mint Kossuth 1848-ban”.²⁵ Ettől kezdve a Rákóczi-szabadságharc és az 1848-as szabadságharc politikai, a hatalmi berendezkedését illető, katonai, vallási, nemzetiségi törekvései és az Erdéllyel kapcsolatos elképzelések immáron együtt hangzottak el a beszédben oly módon, hogy konkrétan állította párhuzamba Márki Sándor a két politikus, Rákóczi és Kossuth törekvéseit, keresve a közös személyes vonásokat is, eltérő eredetű társadalmi hovatartozásuk ellenére. Ennek alátámasztására idézünk néhány helyet a beszédből. Míg Rákóczi lengyel, addig Kossuth francia minta szerint vezette ideiglenes, de mindkét esetben monarchikus államberendezkedésre épített kormányát.²⁶ Míg Rákóczi birodalmi herceg volt, fejedelem, az ország leggazdagabb főura, addig Kossuth ügyvéd, hírlapíró, vagyon-talan, polgár, de „mind a kettő ősnemes, a tollnak és a szónak mestere, a nemzet lelkesedésének ébren tartója.”²⁷ Ennek a kijelentésnek az az értelme, hogy mindkettő a politikai jogaikat törvényesen bíró és gyakorló személyek voltak. Ezt követően a két szabadságharc többi politikusát és katonatisztjét is felsorakoztatja és párhuzamba állítja, illetve összekapcsolja: „Bercsényi lelke Szemerébe, Széchenyi Pálé Széchenyi Istvánba, Telekesy egri püspöké Lonovicsba, Vetési Lászlóé Szalay Lászlóba, Ráday Pálé Csányba, Klobusiczkyé Duschekba, Bottyáné Bembe, Károlyié Görgeibe látszott átszállani.”²⁸ A további párhuzam analóg módon a két szabadságharc külpolitikai törekvéseit világítja meg, mely beszédrészt a szónok azzal kezdte, hogy megállapította: „Mindkét szabadságharc az európai bonyodalmakba vetette bizalmát...”²⁹ Közös történeti párhuzam a szabadságharcok külső támogatása, a béketárgyalások módja, az, hogy a felkelések során mind Rákóczi, mind pedig Kossuth tárgyalt ugyan az oroszokkal, de a hanyatlás beköszöntekor határozottan visszavonták felhatalmazásukat az oroszokkal tárgyaló követektől.³⁰ Személyes sorsukat illető párhuzam, hogy egyikőjüknek sem jutott ki a kegyelem, Rákóczi

nem fogadta el azt, Kossuthnak pedig fel sem kínálták.³¹ Végül a párhuzamokat illeto analógiák sorát a szatmári és a világosi fegyverletétel zárja: mindkettó az önkényuralom előtti kényszerű meghajlás volt.³²

Kétségtelen, hogy Márki Sándor beszédében utalást tesz Thaly Kálmánra is, de nem a szokott, a Rákóczi-kultusz narratíváját magáévá tevő szellemében, hanem csak mint forráskiadó történetíróra utal, amikor azért méltatja, mert az *Archivum Rákóczianumban* több ezer oklevelet adott ki (és nem azért, mert a Rákóczi-kultusz zászlóvivője).

A beszédet a szónok a kolozsvári egyetemi ifjúságnak szóló köszönetnyilvánítással zárta az ünnepség megszervezéséért, utalva a Rákóczi-szabadságharc kolozsvári történeti örökségére is.³³ Ezzel a várost a Rákóczi-hagyományápolásban betöltött szerepét illetően Erdély vonatkozásában Marosvásárhely mellé emelte.

Értékelve Márki Sándor kolozsvári beszédét, megállapíthatjuk, hogy ennek a Rákóczi-kultusz egyik csúcspontjának számító 1903. évben elmondott szónoklatának egyetlen megfogalmazása sem utal kultikus belállítódásra, a narratíva teljes mértékben mentes a Rákóczi-kultusz fogalom-, avagy fráziskészletétől. Rákóczi alakja Márkinál nem egy szimbólum, egy elvont ideál. A hőskultusz helyett Rákóczi politikusként jelenik meg a beszédben, és Márki Sándor ebbéli szerepében értékeli a fejedelem történeti szerepvállalását. Nyoma sincs a kultikus pátosz fel-emlegetésének. Rákóczi politikájának legfőbb vonásait szedi egybe, hangsúlyozza szolgálatát, alázatát nemzetéhez. Történészként egy politikai, társadalmi, diplomáciai áttekintést nyújt, a Rákóczi-szabadságharcot és Rákóczi szerepét reális dimenziókban, annak kül- és belpolitikai összefüggésrendszerében értékelve. Rákóczi és Kossuth politikai küldetésstudatának és a két szabadságharc függetlenségi törekvéseinek történeti párhuzamai, melyek a beszéd második felében következtek, pedig mind-mind utalásokként hangoznak el az 1903. év politikai közegében, elsősorban a Habsburg–magyar viszonylatban, a kiegyezés intézményének látószögéből. Ily módon bár Márki Sándor beszéde teljesen mentes volt a Rákóczi-kultusz pátoszától, nem Rákóczi isteni nagyságát éltette – hanem azt tette, ami aktuálisan a feladata volt: megemlékezett nemcsak Rákócziról, hanem a Rákóczi-szabadságharcról –, azonban az 1848–49-es forradalom és szabadságharcra vont párhuzam mégis, de csak utalásszerűen a Rákóczi-kultusz azon pozitív vonását, szerepét fejezte ki, amelynek az volt a lényege/funkciója, hogy az eszmei kuruc fejedelem hősi alakján keresztül az aktuálisan levert legutolsó Habsburg-ellenes függetlenségi harc hőseit, Kossuthot és hőseit méltathassa, feldolgozva ’48 traumáit.

Márki Rákóczi-életrajza

■ A továbbiakban rendkívül vázlatosan a Rákóczi-életrajzról, először annak megírásáról szövelünk, majd a kultikus látásmód kérdését tárgyaljuk.

II. Rákóczi Ferenc politikai kultuszának idején a fejedelem és bujdosótársai hamvai hazahozatalával kapcsolatosan felmerült egy nagy formátumú Rákóczi-életrajz megírásának a gondolata is. A Magyar Történelmi Társulat 1905. február 3-án igazgatói választmányi ülést tartott, amelyen Thaly Kálmán javaslatára Márki Sándort kérték fel ennek elkészítésére. A megbízás eredményeképpen jelent meg 1907–1910-ben a három részes biográfia a *Magyar Történelmi Életrajzok* sorozatban. Thaly és Márki ekkor már több évtizede jó kapcsolatban voltak, többek között 1892-ben Thaly javaslatára került Márki Sándor az MTA levelező tagjainak sorába és ugyanebben az évben az ő támogatásával nevezték ki Kolozsváron az egyetemes történelem professzorává.³⁴ Thaly a személyes jó kapcsolatok és Márki korábbi munkássága miatt joggal gondolhatta, hogy egy, a sajátjával rokon felfogási szintézis fog megszületni. Véltethénk: első pillantásra ezt alá is támasztja, hogy az ajánlás az első kötet elején a fejedelem „íródeákjának” szól.

Márki Sándor több évtizedes történetírói múlttal a háta mögött már korábban bizonyított a szintézis műfajában is. A leginkább talán szintén a millenniumi sorozat kapcsán tűnt ki átlátó- és szintetizálóképessége – ő írta meg az 1848–49-es szabadságharcról szóló részt.³⁵ Az utólagos értékelések erről a munkájáról, mint említettük, pozitívak.

Egyéb biztosítékai is voltak a sikeres Rákóczi-életrajz megírásának. Képzett szaktudós volt, aki történelem és földrajz szakon végzett a kolozsvári egyetemen. A magyar és egyetemes történelem különböző korszakaiban egyaránt otthonosan mozgott.³⁶ Életrajzok megírásában is meglehetősen gyakorlatra tett szert – gondolunk itt Dózsa-, Mária- és Erzsébet királyné életrajzára.³⁷ Végül ne feledjük, nekilátott a Le Noble-féle Rákóczi-életrajz³⁸ fordításának is. Mindezek a tényezők úgy véljük, elvileg Thaly Kálmánnal is több tekintetben is közös platformra sodorhatták – különösen a történeti hős idealizálására és a függetlenségi beállítódásra gondolunk. Hozzá hasonlóan azt vallotta ugyanis, hogy a történelem elsődleges feladata (nem a megismerés, hanem) a nemzeti öntudat fenntartása, erősítése.³⁹ Végül, de nem utolsósorban emellett vagy ennek ellenére átfogó ismeretei a kortárs európai történetírásról, valamint képességei – a sokszempontúság, a széles látókör, a fejlődőképesség, a helyes ítélőképesség –, továbbá személyes habitusa és ambíciója, melynek lényege a szigorú mérce, az önmaga eredményeit túlszárnyalni akarás,⁴⁰ képessé tették arra, hogy Thaly elvárásainak megfeleljen, és megírja helyette „...II. Rákóczi Ferenc életrajzát annak a hatalmas forranyagának értékesítésével, melyet négy évtized óta legnagyobb részét ő maga [értsd: Thaly] tett vagy tétetett közzé”.⁴¹

Márki Sándor az erdélyi viszonyok jó ismerőjeként a nemzetiségi mozgalmakat öntörvényű jelenségként értelmezte, és óvatosan bár, de a Rákóczi-életrajz megírása előtt, az 1848–49-es szabadságharcról szóló munkájában bírálta az 1848–49-es nemzetiségi politikát. Nem kívánták meg tőle, de úgy döntött, hogy a 48-as szintézis megírásakor a Magyar Nemzeti Múzeum és egyes erdélyi gyűjtemények anyagai révén addig kiaknázatlan levéltári forrásokat is hasznosít, és egyebek mellett az Aradon lévő Csány-iratanyag mintegy hatezer forrását tekintette át ehhez. Bár a nemzeti-romantikus irányzat képviselője volt, és a kötetben nemzeti érzületének is hangot adott, ám alapvetően pozitivistá felfogású munkája kiegyensúlyozott szemléletének és gazdag tényanyagának köszönhetően máig használható.⁴²

Ha mindez igaz, hogyan lehetséges az, hogy következő nagy szintézisében Thaly szellemében, a kultikus látásmód kerekedik felül, azaz a valóságtól, a történeti tényektől elrugaszkodik, továbbá az a függetlenségi párti szemlélet jön elő, ami már 48 kapcsán sem kimutatható?

A válasz: sehogyan. A Rákóczi-életrajz ugyanis egy forráskritikára épített monumentális történeti rekonstrukció. Ezt az életrajz szisztematikus elemzésével ki lehet mutatni. Ennek ismertetésére jelenleg itt nincs mód, helyette csak annak forrásmunkáira térünk ki rendkívül vázlatosan.

Márki Sándor ugyanis folytatta Szalay László és Horváth János és Acsády Ignác történetírói hagyományait: hozzájuk hasonlóan teljes körűen igyekezett a munkája megírásáig megjelent összes szakmunkát: monográfiákat, forráskiadványokat, tanulmányokat, közleményeket stb. felhasználni. Elődjeihez képest a leginkább figyelemre méltó eltérés, hogy kiugró intenzitással és mennyiségben tárt fel és épített be új levéltári forrásokat is köteteibe, melyeket nagyjából száz (!) helyen fel is használt. Elsősorban az erdélyi levéltárak anyagát tekintette át: a Mikes, Mikó, Kemény, Teleki, Bánffy, Dániel család levéltárából, valamint az Országos Levéltárban a Rákóczi-levéltárából és a kancelláriai és a kamarai levéltárból tárt fel új dokumentumokat. A Nemzeti Múzeumban őrzött Forgách-, Sibrik- és Pekry-levéltárból gyűjtött anyagot, továbbá az Esterházyak kismartoni és a Károlyi-család budapesti levéltári gyűjteményeiből. A vármegyei levéltárak közül a Bereg és a Nyitra vármegyei fondokból, a városiak közül pedig Kassa város levéltárából tárt fel új for-

rásokat. Végül, de nem utolsósorban a külföldi levéltárak közül a Haus-, Hof- und Staatsarchiv török kori gyűjteményén kívül a svéd királyi, valamint a vatikáni levéltárból (utóbbiból Veress Endre segítségével) közölt iratokat. Abban is követte elődjeit, hogy beépítette munkájába az ő monográfiáikban közre adott eredményeket is. Igyekezett minél nagyobb mértékben támaszkodni Rákóczi emlékirataira, a *Vallomásokra (Confessio peccatoris)* és a manifesztumra is. Véleményem szerint a hatalmas forrásbázist a megfelelő forráskritika alapján rendszerezte, értékelte és használta föl. Hatalmas munkát végzett abból a szempontból is, hogy a mű megírásáig feltárt, terjedelmes forrásbázist is kiaknáztta, amely a hazai okmánytárakban (*Archivum Rákócianum, Rákóczi Tár, Monumenta*-sorozat stb.) jelent meg. Ezúttal is, mint '48-as munkájában – a pozitivistá anyaggyűjtés szellemében járt el, de a rengeteg adatot, információt képes volt egy nagyszabású, terjedelmes életrajzi műben szintetizálni. Vannak a kötetben egyenlenségek, részaránytalanságok, de ez az egész kötet ívét nem bontja meg, a legfontosabb jelenségek kerülnek elsősorban kiemelésre. Ami Thaly történetírását illeti, közvetlenül annak 1881-es, a fejedelem gyermek- és ifjúkoráról szóló munkáját használta fel egyedül (a Thaly-féle okmánytárakon kívül, de azok források és nem értékelések), ám amit tőle felhasználott, az csak forrásokkal alátámasztható eseménytörténet, és ezeket nemcsak szisztematikusan kiigazította és/vagy kiegészítette, hanem gyakorlatilag módszeresen át is írta vagy átértékelte. Erre egyetlen példa: Rákóczi politikai célja Márkinál nem a veleszületett német-, avagy Habsburg-gyűlölet által vezérelve a Habsburgok legfőbb ellenlábasként a magyar szabadság szimbólumává válni, mint Thaly történetírásában, hanem Rákóczi az ő interpretációjában Erdélyre és saját erdélyi fejedelmi legitimitációjára építve a Magyar Királyságot az oszmán hódítás előtti időszak állami-politikai kereteibe törekszik visszahelyezni oly módon, hogy célként tűzi ki az ország felszabadítását a Habsburg-hatalom alól. Vagyis Rákóczi nem a magyar szabadság szentként tisztelt szimbóluma, ami a kultikus beállítódás lényege, hanem a politikus, a diplomata és a hadseregszervező Rákóczi jelenik meg előttünk. – Ami pedig a narratívát és a kultikus kelléktárat illeti, nincs nyoma a fejedelemről szóló részekben sem a kultikus látásmódnak: sem a kócsagtollas forgónak, sem a kacagánynak, a gyémántos mentének, az idealizált férfiszépségnek, a körülötte nyargaló nyalka kuruc vitézeknek, a haza szentjének, mártírjának, a zseniális, ösztönös hadvezérnek, az ellene áskálódó, életére törő Kollonich bíborosnak és a jezsuitáknak, és még sorolhatnánk a kultusz által kialakított és használt narratíva elemeit.

Reflektálva a kuruc-labanc beállítódásra is: a hagyományos, leegyszerűsítő, kuruc-labanc leegyszerűsítés bélyegét sem tudom elfogadni. Márki Sándor a három kötetben 107 alkalommal írta le a labanc, 363 alkalommal a kuruc kifejezést. Ha csak ezt néznénk, nem jutnánk tovább. Azonban minden alkalommal politikai és/vagy katonai értelemben használta a két fogalmat, nem pusztán két ellenséges katonai csoportosulás – amit a leegyszerűsítő kuruc-labanc szembeállítás jelentett – megjelölésére, ahol az egyik fél az erkölcstelen elnyomó, a másik pedig az igazság letéteményeseként, bajnokként küzdő csoportosulás egy színpadiasan elrendezett térben, mint Thaly Kálmánnál. A labanc kifejezés Márki kötetében a császári hadak és a Habsburg politikusok, a kuruc kifejezés pedig a felkelők: Rákóczi, politikai köre, a katonaság, a fegyvert ragadó jobbagyság sőt, a Rákóczit elfogadó társadalmi csoportok szinonimája. Ebben az értelemben használjuk ma is. A hagyományos kuruc-labanc megközelítés a szabadságharcot a két fél – elsősorban katonai – küzdelmére szűkíti le, mintha az térben és időben semmiféle összeurópai kontextusban nem létezne. Márkinál a kuruc-labanc szembenállás ezzel szemben maga a szabadságharc teljes politikai, katonai és diplomáciai története, elsődleges kontextusban a spanyol örökösödési háborúval és azzal, hogy az 1648-ban az európai hatalmak által független államnak elismert Erdély fejedelemsége jelen-

tette Rákóczi legitimitásának az alapját. Az 1703–1711. évi függetlenségi küzdelem története Mária tértörténetírásában nem önmagában létezik, hanem a nemzetközi politikai, diplomáciai és katonai események közé ágyazottan.

Rákóczi személyére vonatkozóan is csak egy-két példára van lehetőség kitérni, amit az életrajzból idézhetünk. Rákóczi katonai életútját tekintve nem hadvezérként, hanem hadseregszervezőként végzett korszakos munkát Márki szerint, ami szintén nem jelenti azt, hogy katonai vonatkozásban minden felelősség alól felmentette volna a fejedelmet, ami a kultikus mentalitás alapmotívuma volt. Márki több helyen is bírálta Rákóczit, elsősorban éppen katonai képzetlenségét, sőt dilettantizmusát.⁴³ Ez a kultikus látásmóddal összeegyeztethetetlen volt. A másik példa: Kollonich Lipót Thaly-nál Rákóczi ősellensége, a „főgonosz”, aki életére és vagyonára tör. Márki ellenben ezt írta róla: „Vitéz máltai lovagból lett pap; nyitrai, wiener-neustadti, győri püspök, bíbornok, végre esztergomi érsek; de mindhalálig főképen államférfiúi babérokra áhítozott... Mint magyar kamarai elnöknek, nagy terve voltak Magyarország gazdasági felvirágztatására... a magyar közigazgatás átalakításáról szóló javaslatán dolgozott.”⁴⁴

Összegzés

■ Márki Sándor Rákóczi-életrajzáról elmondható, hogy egy alapos, részletes, tárgyhi, alapvetően pozitívista felfogású történeti munka született. Objektívását, a történetírói tárgyilagosságot szem előtt tartó attitűdjére, sőt száraznak minősített stílusára, ami véleményünk szerint Szalay Lászlót idézi és rendkívül messze esik a kultikus narratívától, valamint Rákóczi alakjának realista ábrázolására már a kortárs bírálók is felfigyeltek. A politikai, diplomáciai és katonai eseménytörténetre épített háromkötetes Rákóczi-biográfia úgy véljük, alapvetően a két polgári történetíró, Szalay László és Horváth Mihály által kialakított és Acsády Ignác által (is) folytatott történettudományi szempontok és diskurzus hagyományait követi. Márki '48-as munkájához hasonlóan a Rákóczi-életrajz megírásához is hatalmas forrásanyagot kezelt sikerrel, melynek nem csekély része saját levéltári kutatásain alapult. Ezzel úgy vélem, nem megkezdte, hanem el is végezte a Thaly-kép lebontását, Szekfű ezirányú törekvését nem kis mértékben eleve okafogyottá téve.

■ JEGYZETEK

1. Az alkotói folyamatot legutóbb összefoglalta: Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Kalligram, Pozsony, 2015. 62–68.
2. Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc (1676–1735)*. I–III. kötet (Magyar történelmi életrajzok. Szerk. Dézsi Lajos.) Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1907–1910. (A továbbiakban: Márki 1907–1910. I–III.) – Szekfű Gyula levele Thallóczy Lajosnak, Bécs, 1912. augusztus 3. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond IX/928. 9. sz.
3. A Rákóczi-kultuszra összefoglalóan lásd utóbb: Kincses Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz*. In: *Rákóczi Emlékkönyv*. Szerk. Bódvai András. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Bp., 2021. 229–243.; Katona Csaba: *A Rákóczi-kultusz változásai*. In: *Rodostó – a Rákóczi-kultusz zárándokvárosa*. Szerk. Fodor Gábor. Országház Könyvkiadó, Bp., 2024. 91–124.
4. Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Holnap Kiadó, Bp., 1993. 307., 68. jegyzet, valamint: „...a Rákóczi-kultusztól inspirált költői felfogással adja elő az eseményeket”. Uo.
5. Szekfű Gyula levele Tagányi Károlynak, Bécs, 1913. július 29. ELTE Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, H 231. A két írás: Szekfű Gyula: *Felelet A száműzött Rákóczi dolgában*. Benkő Gyula cs. és kir. udv. Könyvkereskedésének Bizománya, Bp., 1914; Uő: *Megjegyzések Márki nyilatkozatára*. Történeti Szemle 3. 1914. 635–637.
6. Domanovszky Sándor: *A száműzött Rákóczi*. Magyar Figyelő 4. 1914/1. 384.
7. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Művelt Nép Kiadó, Bp., 1955; Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.
8. Uők: *II. Rákóczi Ferenc*. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok. Sorozatszerk. Gyurgyák János – Potó János.) Osiris Kiadó, Bp., 2004. (A továbbiakban Köpeczi – R. Várkonyi 2004.) 14. Lásd ehhez: „Márki Sándor önmagát Thaly Kálmán szellemi örökö-

- sének tartotta.” R. Várkonyi Ágnes: *Angyal Dávid, a történetíró*. Tudománytörténeti vázlat. In: *A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*. Szerk. Császtvay Tünde, Halász Ferenc, Ujváry Gábor. Argumentum Kiadó, Bp., 2009. 93. (74. jegyz.), mellyel egyetlen mondattal ki is zárta a tárgyszerűen a Rákóczi-kérdésről nyilatkozók köréből.
9. R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1961.
10. Köpeczi – R. Várkonyi 2004. 14.
11. *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. (Nemzet és emlékezet. Sorozatszerk. Gyurgyák János – Potó János.) Osiris Kiadó, Bp., 2004. 752–754.
12. Lásd erre legutóbb Hermann Róbert tanulmányát jelen folyóiratban!
13. A Szekfű–Riedl-levelezés az, amelyik a leginkább rávilágít arra, hogy Szekfű valós, de csak leveleiben megvallott célja volt a Kossuth-féle ’48-as emigrációt párhuzamba állítani Rákóczi emigrációjával. Sem Kossuth, sem más, az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban szereplő politikus neve nem szerepel A száműzött Rákóczi-kötetben, ugyanakkor Szekfű egyik 1913. szeptemberi leveléből kiderül, hogy a két emigráció párhuzamba állítása eredetileg szó szerint benne volt a kéziratban, ám azt Riedl Frigyes figyelmeztetésére, valamint bécsi hivatali előljárója, Károlyi Árpád javaslatára, aki az első két fejezetet átolvasta, Szekfű végül törölte. Ily módon Szekfű védekezése, hogy munkájával nem óhajtott párhuzamot vonni a Rákóczi- és a Kossuth-kultusz között – különösen abban az időszakban, amikor amúgy ennek magától értetődő, szívós hagyománya volt a közéletben és a politikai életben, és Márki Sándornak köszönhetően a historiográfiában is – gyenge lábon állt. Szekfű Gyula levele Riedl Frigyesnek, Bécs, 1913. szeptember 25. Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtár, Kézirattár, Ms. 491. 50. sz.
14. *II. Rákóczi Ferenc emlékezete. Rákóczi szabadságharc kezdetének kétszázadik évfordulóján Kolozsvár sz. kir. város Törvényhatósági Bizottsága 1903. május 24-én tartott rendkívüli díszközgyűlésen elmondotta: Márki Sándor...* Kolozsvár sz. kir. város közönsége – Gombos Ferencz Könyvnyomdája, Kvár, 1903.
15. Uo. 3.
16. Uo. 6.
17. Uo. 8.
18. Uo. 5.
19. Uo. 13.
20. Uo. 16.
21. Uo. 18.
22. Uo.
23. Uo. 9.
24. Uo. 11–12.
25. Uo. 13.
26. Uo. 14.
27. Uo.
28. Uo. Az ellenségeket is párhuzamba állította: „Van valami hasonlóság József ifjabb király és István nádor, Kollonich és Metternich, Rabutin és Windischgrätz, Heister és Haynau közt is.” Uo.
29. Uo. 14–15.
30. Uo. 15.
31. Uo.
32. Uo. 16–17.
33. Uo. 19–20.
34. Paksa Rudolf: *Márki Sándor*. Korunk 22. 2011/5. 63.
35. Márki Sándor: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. X. kötet.) Athenaeum, Bp., 1898.
36. Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó, Bp., 2011. 109.
37. Márki Sándor: *Dózsa György és forradalma. A m. tud. Akadémia által megdicsért pályamű*. Ráth Mór kiadása, Bp., 1883.¹(1886.²); Uő: *Mária, Magyarország királynéja (1370–1395)*. (Magyar történeti életrajzok 1.) Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1885.; Uő: *Erzsébet Magyarország királynéja (1867–1898)*. Franklin, Bp., 1899.
38. Le Noble, Eustache: *Rákóczi fejedelem históriája, avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezérlete alatt*. Köpeczi Béla tanulmányával. Ford. Márki Sándor. A fordítást az eredetivel összevetette, a jegyzeteket (Márki Sándor jegyzeteinek felhasználásával) írta Kovács Ilona. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1976.
39. Romsics: i. m. 267. (Ennek egyik gyökere talán tanári hivatásában keresendő.)

40. Uo. és Székely György: *Emlékezés Márki Sándor történész munkásságára*. Békési Élet 8. 1973/3. 507. Márki Sándor méltatására lásd: Erdész Ádám: *Az utolsó szép évtized*. In: *Márki Sándor naplói 3. 1904–1914*. Szerk. és sajtó alá rendezte uő. MNL Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2021. 5–24., a Rákóczi-kötetről: uo. 11–13.
41. Értsd: amit Thaly tett közzé. Lukinich Imre: *Márki Sándor emlékezete (1853–1925)*. Budapesti Szemle 260. Kötet. 1941/763. 408.
42. Hermann Róbert: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban*. Aetas 14. 1999/1–2. 70–71.
43. Erre elsőként Gombos Albin figyelt föl, aki részletes példákat hoz recenziójában: Gombos Albin: *II. Rákóczi Ferencz. Írta Márki Sándor. Budapest, 1907–1710. 8°. I. 646; II. 672; III. 726 II. (Magyar Történelmi Élet-rajzok. XXIII XXV XXVI. évf.) Századok 45. 1911/7. 539–541.*
44. Márki 1707–1710. I. 86.

TOTH SZILÁRD

Egy karrier és egy világkép összeomlása:

a román megszállás és Márki Sándor utolsó kolozsvári évei

■ Márki Sándor kolozsvári professzor több mint negyedszázadot élt, tanított és nevelt Kolozsváron. Ez volt karrierje kiteljesedésének és társadalmi elismertetésének a korszaka, életének legszebb évei voltak e kolozsvári időszak. Ezek közül is kiemelném az 1910–1918 közé eső éveket, amely történészi karrierjének a csúcspontját jelentette. Márki élete során sohasem nélkülözötte a szakmai és társadalmi elismerést, de ebben az években különösen nagy örömeiben volt része: 1910-ben megjelent a II Rákóczi Ferenc monográfiája, 1911-ben meghívást kapott a budapesti egyetemre (amelyet fájó szívvel utasított vissza, ugyanis súlyosan beteg veje miatt a lánya családjáról is gondoskodnia kellett), ugyanebben az évben 82 000 koronából 12 szobás (az adminisztrátori szobával és 2 kiadandó szobával együtt valójában 15 szobás) villát építtetett lánya és saját családja számára.¹ 1912-ben megválasztják az MTA rendes tagjává, az 1914/1915-ös tanévben a kolozsvári egyetem rektorává választják és 1918-ban megkapja a Lipót-rend lovagkeresztjét.

A Márki-Müller-villa

És jött a világháború rengeteg következményével. Rektorként kellett megélnie azt, hogy kollégáit és diákjait a frontra vezénylik, az egyetem költségvetését megnyirbálják,² a felszerelések egy részét katonai célra lefoglalják,³ majd az épü-

letek egy részét megszállja a hadsereg.⁴ Mindez természetesen elkeserítette Márkit, de az igazi szomorúságot okozó problémák még hátravoltak: az Osztrák–Magyar Monarchia kapitulációja után a román hadsereg bevonul Erdély területére, előbb csak a Maros vonaláig, majd Kolozsvárra, később a Tiszáig. Az őszirozás forradalom után egyre gyakoribbak voltak a zavargások az ország területén. Október 4-én a kolozsvári magyar nemzetőrség mindössze 4 géppuskával rendelkezett, és közben a román tisztek és katonák is kezdtek szervezkedni. Ajtay János hadnagy, egyetemi hallgató leírja, hogy „a román tisztek, illetőleg katonaság által megszállt Magyar utcai laktanyából áthurcolunk a Honvéd utcai laktanyánkba sok ruhát és egyéb értékes tárgyat. Este már egyik szakaszunk Tövisre utazik rendfenntartás céljából.”⁵ Márki Sándor is beszámol naplójában a párhuzamos szervezkedésről: „Az oláhoknak a Magyar utcai kaszárnyában már 600 főlesküdtött katonájuk van, Schneller⁶ rector szerint 1600 is, és ma komoly figyelmeztetést hallottunk, hogy ezek akarják néhány nap múlva kezökbe venni a hatalmat. Viszont a Magyar Nemzeti Tanácsnak alig van 40 közkatonája, mert a városban nagy számban lévő magyar katonák, kik szanaszét laknak, nem állnak kötélnek”⁷

December 1-jén a Román Nemzeti Tanács Gyulafehérvárra nemzeti gyűlést hívott össze, majd kimondták Magyarország „román lakta” területeinek feltétel nélküli egyesülését Romániával. A nemzetgyűlés 2-án felállított Iuliu Maniu elnökségével egy 15 fős Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent), amely – Ferdinánd király megbízásából – a „csatolt területek” igazgatását végezte 1920-ig.⁸ A román hadsereg december 8-án egyes helyeken átlépte a Maros vonalát, majd néhány nap múlva megkezdte az előrenyomulást Kolozsvár felé. 1918. december 23-án a románok elérték Kolozsvár határát, majd december 24-én bemasíroztak Kolozsvárra, ahol Haller Gusztáv polgármester fogadta őket, és átadta a város kulcsait. Márki Sándor naplójában így örökítette meg a román bevonulást: „De. 11-kor Neculcea és Gherescu romániai tábornokok csakugyan bevonultak; a Mátyás téren sorakoztak; a románok, virágokkal, beszédekkel fogadták őket, s a végén hórát táncoltak a Mátyás-szobor körül. Marci és az unokák látták, én nem kíváncsiskodtam; elég itthon pirulni.”⁹

A román megszállás és egyetemi tanárok és hallgatók zaklatása

■ Neculcea tábornok, a megszállók parancsnoka, már 24-én elrendelte a sajtó-, a telefon- és a postai cenzúrát, 26-án pedig kihirdették a statáriumot, az internálást és a gyülekezési tilalmat. Beszüntették a csomag- és pénzforgalmat, aminek hatását talán leginkább az ott lévő egyetemi hallgatóság érezte meg.¹⁰ Közben elkezdődött az egyetemi tanárok és hallgatók zaklatása. Példamutatóként az év utolsó napján az egyetem rektorát szuronyos katonák kísérték végig a városon. Schneller István rektor a professzorok küldöttsége élén még aznap megjelent az átutazó Berthelot tábornoknál, s kérte, ne engedje meg, hogy az egyetemet katonai célokra lefoglalják a beiratkozni akaró hallgatók Kolozsvárra jövetelét pedig megátolják. Eredménytelenül.

1919. január 10-én 14 tekintélyes kolozsvári magyart (köztük Szádeczky Lajos, Pósta Béla, Menyhárt Gáspár, Bíró Balázs és Réz Mihály professzorokat, Ferenc József unitárius püspököt, Hirschler József apátot, Barabás Samu református esperest és a két kolozsvári rabbit) „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika” gyanúja miatt letartóztattak, majd szabadon engedésük után arra kötelezték őket, hogy minden harmadik nap a román katonai parancsnokságon jelentkezzenek, s megtiltották számukra Kolozsvár elhagyását, és a továbbiakban többször is tartottak náluk házkutatást.¹¹ Január 15-én letartóztatták Apáthy Istvánt és igazgató és a megszálló csapatokkal szembeni fegyveres ellenállás szervezése, valamint bolsevista propaganda vádjával közel három héten át Nagyszébenben tartották fogva.¹²

Január 16-ról 17-re virradóra házkutatás volt az egyetemen. „Éjjeli titkos gyűlés és fegyverfőlhalmozás gyanúja alapján, de nem találtak semmit sem” – írja Márki. A zaklatások később sem maradtak abba, sőt felerősödtek. Február 4-én átvizsgálták az egyetem Érem- és Régiségtárát is, ahol találtak egy pár évszázados flintát, és Pósta Béla,¹³ a régiségtár igazgatója ellen büntetőeljárást indítottak. Pósta Béla nem jelentette be azokat, hiszen felfogásában azok már nem hadfelszerelési eszközök, hanem a hadtörténeti, művelődéstörténeti kutatás tárgyai voltak. Március 20-án azonban megjelent az intézetben Constantin Roşiu hadnagy, aki Pósta Béla ellenkezése dacára lefoglalta az összes 16–19. századi lőfegyvert. Végül az előzetes letartóztatásból szabadon bocsátották, de ez a zaklatás minden bizonnyal hozzájárult a betegeskedő tudós túl korai halálához, akinek felújultak szívproblémái,¹⁴ és április 16-án elhunyt.¹⁵

A magyar egyetem fölött 1919 elejétől kezdtek gyülekezni igazán a viharfelhők. A rendszer lezajlott vizsgáztatások után, február 17-én megkezdődött a második félév. A rendkívüli körülmények ellenére március közepére 2300-ra nőtt a hallgatói létszám. Az egyetemi hallgatóság azonban rendkívül rossz körülmények között tengődött, és ezt bizonyos részben a román hatóságok idézték elő, ugyanis az ifjúságot állandóan zaklatták, akadályozták a szüleikkel történő levélváltást, illetve azt, hogy hazulról pénzt kaphassanak. A részben mesterségesen előidézett nyomor miatt a román hatóságok 167 egyetemi hallgatónak engedélyezték a hazautazását – de csak azzal a feltétellel, hogy a városba vissza többé nem jönnek.¹⁶

Márkiék anyagi problémái

■ Márki Sándor 1919. március 19-én bejegyzte naplójába a diákok és tanárok nélkülözéseit és a kolozsváriak szolidaritását: „Egyetemünk idáig, a társadalom jóvoltából, 100 000 koronát osztott ki a szűkölködő diákok közt, kik pénzt és élelmet a postai zárlat miatt nem kaphatnak hazulról; az EMKE ma még 5000 koronát ad számunkra az eddigi 10 000-en felül. Mi pedig kerülő utakon jutottunk apr. fizetésünkhöz.”¹⁷

Az eddig nagy társadalmi megbecsülésnek örvendő és jólétben élő Márkiéknak komoly anyagi gondjaik kezdtek lenni. 1919. július 17-én ezt írja naplójába:

„Lányomékat eladták a Mozsár nevű tehenet tegnap, 5400 koronáért [...], s pergettek 42 kiló mézet – 2400 kor. értékben; feleségem pedig ma eladta hozománybeli szép paplanlepedőjét s párnahuzatát 1000 koronáért. Idestova csak ezekből élhetünk meg valahogy – sok ember búcsúzik itt szép angol és egyéb karosszékeitől, bútoraitól örökre: viszik lakásberendezésül 'ők' teherautókon, mert új katonai hivatások számára kell. ...Úgy hallok, ma Hornyánszkyékat is kizavarták lakásukból.”¹⁸

El lehet képzelni, hogy felesége, Spilka Julianna, mennyire nehéz szívvel válhatott meg a hozományától. És ha mindez nem lett volna elég, a zavaros időkben a bűnözés is felvirágzott:

„Az új kocsis, Binder Laci (mestersége szabó) megszökött a munkások kifizetésére neki átadott 2000 koronával; a gaz muszka, ki már annyit lopott, szombaton 6, vasárnap 2 kocsi krumplit adott el a szomszédságban levő orgazdáknak, s a tett bejelentés dacára még szabadon jár; a vasárnapra menő éjjel valaki a tyúktolvajlást is megkísérelte, de egyelőre a deszka kifeszítésénél nem jutott tovább. Idejárul az egész ház felfordulása a folytonos kényszerköltöztetések miatt, s helyzetünk bizonytalansága. Szegény lányom sokat sír, de nekem nem szabad tudnom, miért, hogy én is ne búsuljak. Hát nem is tudom, csak azt, hogyha ilyen módon megy a gazdálkodás, hamar tönkrementek...”¹⁹

Márkiék villájának a lefoglalása

■ 1919. július 18-án „10 órakor lefoglalták alsó és felső ebédlőnket katonatisztek számára, s így már 4 szobánk van lefoglalva. Lányom és feleségem a rendelt időre, du. 4

órára, a miénket rendbe hozták, a Marciékét holnap du. 4-ig kell rendbe hozni. Egy dandár tisztjeit helyezik el ilyen módon, s lehet, még jobban össze kell húzódnunk.”²⁰

E sorokból nagyon jól érzékelhető a Kolozsváron maradt egyetemi tanárok, de úgy általában a magyar kulturális elit nyomorúsága. A román hadsereg jelenléte egyben átok és áldás is: kilakoltatják a magyar elitet a házaikból (Márkiék egyelőre „szerencsések”, mert a 6 szobájukból kettőt megtarthatnak, de e kettőben két család szorult össze), de vásárlóerőt is jelent a román hadsereg, mivel készségesen felvásárolja e nyomorúságba sújtott magyar elitnek az egy (vagy több) életen át összekuporgatott bútorait, berendezéseit. A munkahely, a társadalmi státus elvesztése mellé most jött családi otthon elvesztése és a személyes tárgyaktól való megválás... És a rekvirálások nem értek véget:

„Egy rendőr alkapitány ma megint lakást rekvirálni járt nálunk egy főhadbiztos számára, de belátta, hogy már agyonrekviráltak bennünket. Mentegetőzött, hogy 470 lakást (szobát) kell biztosítania a katonaság számára.”²¹

A rekvirálások mindennaposak voltak és a katonai szükséglettel indokolták. Egyébként a megszálló román hadsereg kinézte gyökeresen megváltozott (e rekvirálásoknak köszönhetően) kevesebb, mint egy év alatt. Márki ezt jegyzi le naplójába 1919. december 18-án:

„Dél felé, 11 órakor láttam, mikor Mărdărescu tábornok szemlét tartott a tiszai frontról hazatérő 31. román tüzérezred fölött a városháza előtt. Az ágyúkat többnyire tőlünk vették el; pompás lovaik alkalmasint mezőhegyesi szerzemények. Magatartásuk katonás. Milyen különbség a rühes lovakon rongyosan bevonuló egy év előtti s a mostani román katonák közt!”²²

Azonban a rekvirálásokon túl még nagyobb gondot okoztak a megszállókkal való együttélés kihívásai:

„Főhadnagy lakónk helyett szívesebben vettünk volna másikat; ez a legényke az éjjel is egy dámával, 2 tisztársával és saját legényével aludt egy szobában. Valóban nem úriemberek. S jellemző, hogy a legény, akinek a három 'úr' mulatozását végig kellett néznie, reggel nem engedelmeskedett gazdájának, mert ő 'olyan személy' (a dáma) cipőjét nem tisztítja ki. Tiszt és legény közt való viszonyra jellemző az is, hogy egy katona tüzet kért az utcán egy polg. ruhában járó volt magyar alezredestől, s mert nem adott, bekísérte a térparancsnokságra. Ott hiában kérelték saját tisztjei, álljon el panaszától, hiszen ez az úr is tiszt volt, s tüzet csak azért nem adott, mert neki magának sem volt: megmaradt amellet, hogy őt katonai becsületében megsértette.”²³

Mint látható, a megszállók és megszállottak közötti viszony gyakran a megszálló erőfitogtatásával dőlt el. A megszállottaknak tűrniük kellett a megszállók részéről elkövetett mindennapi megaláztatást. És ez a megaláztatás egyre gyakoribb, és gyakran nyilvános volt, mint ahogyan korábban az egyetemi tanárokat és a kolozsvári kulturális elitet ért atrocitásokat bemutattam. E folyamatos zaklatásoknak egyik fő célja a kulturális (elsősorban egyetemi) elit távozásának a kikényszerítése volt az egyetem átvétele érdekében. De minden zaklatás ellenére Márki megőrzi baráti viszonyát román kollégáival, barátaival szemben. Például 1919. március 12-én ezt jegyzi be naplójába: „Gergely napján régi szokás szerint megköszöntöttük Moldovánt,²⁴ ki ma 74 éves; ott senki sem politizált. Megteszik ezt a szélnek eresztett nagyszámú tisztviselők, kik unalmukban az utcákon sétálnak, vagy a kávéházakban ülnek.”²⁵ Észrevehető a tapintat, hogy a román származású Moldován Gergely társaságában ne politizáljanak. Egyébként Moldován Márki egyik legközelebbi barátjának számított, és mindig a román–magyar megbékélés és békés együttélés híve volt, és nagy valószínűséggel a jelenlegi események lehet, hogy Moldovánnak még jobban fájtak, mint Márkinak.

Az egyetem román átvétele

■ Az egyetem román átvételét nem fogom részletesen ecsetelni, mert ezt jómagam,²⁶ de más szerzők²⁷ is részletesen leírták több alkalommal is, itt mindössze a Márki Sándort érintő megközelítésben fogom tárgyalni.

Az egyetem román átvételének az ügyét Onisifor Ghibu (a nagyszebeni Kormányzótanács kultusz- és közoktatási tárca főtitkára) vette át. Ő Goldișhoz képest sokkal radikálisabb és türelmetlenebb. Levezésében folyamatosan sürgeti az egyetem azonnali átvételét, többek között a strassburgi egyetem példájára hivatkozva, amelyet a franciák egyik napról a másikra átvették és francia egyetemnek nyilvánították, útra téve a német professzorokat. A strasbourg egyetem esetében a franciák nagyon gyorsak voltak: 1918. november 30-án eltávolították a német rektort, Andreas von Tuhr, 1918. december 7-én a német egyetem a klinikai betegellátás kivételével bezárta kapuit, majd 1919. november 22-én bekövetkezett a strasbourg egyetem ünnepélyes francia felavatása. A franciák mellett a csehek is gyorsan mozogtak, és 1919. február 1-jén (ideiglenesen) bezárták a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet. Ilyen előzmények láttán, Gyalui Farkas tanúsága szerint az egyetem vezetősége és a tanárok számoltak azzal, hogy valamilyen formában sor kerül az egyetem lefoglalására.²⁸ Ez végül május közepén következett be. Május 9-én délután megtörtént a hivatalos felszólítás a hűségeskü letételére és a prefektus kérte a válasz megküldését május 12-én 10 óráig. Egyúttal kérte, hogy az esküt letenni szándékozó tanárok ugyanazon nap fél tizenegykor jelenjenek meg az egyetem aulájában.²⁹

Május 11-én sor került a karok tanárainak a rendkívüli ülésre, ahol megtárgyalták az egyetemhez eljuttatott felszólítást, megfogalmazták a professzorok, illetve a kar állásfoglalását, és megindokolták elutasító határozatukat, majd a tanárok személy szerint külön-külön is nyilatkoztak, amikor is mindnyájan megtagadták a kért hűségeskü letételét.³⁰ Márki Sándor ezt írja naplójában a bölcsészkar gyűlését illetően:

„Karunk ma de. 11-kor, a szebeni román kormány átirata kapcsán egyhangúlag kijelentette, hogy a holnap de. fél tizenegy órára követelt esküt nem teszi le; s ezt név szerinti szavazással is ismételte. A tiltakozás rövid, de szabatos volt. Moldován,³¹ román voltára hivatkozva, kijelentette, hogy az esküt úgy teszi le, ha Erdélyt valóban Romániához csatolják, de most nem erről van szó; Karl³² eleinte nem akart határozni, de végre is nemmel szavazott.”³³

Moldován Gergely, aki az erdélyi román és magyar nép közeledésének feltétlen híve volt, ezen határozott és következetes álláspontjával végleg renegát lesz a román uralom idején és karrierje kettőtört.³⁴

A négy kar határozata után az Egyetemi Tanács 1919. május 11-én döntött, hogy értesíti a prefektust, hogy a tanárok személy szerint külön-külön és együttesen is megtagadják, hogy letegyék a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra és a nagyszebeni Kormányzótanácsra.

Erre reagálva május 12-én reggel a román hadsereg katonái körbevették az egyetem központi épületét, de a többi épületeit is. A délelőtt az egyetemre igyekvő Márki Sándor meglepődve észlelte mindezt: „Éppen ma ötven éve, hogy a váradi gimnáziumból 'az iskolai törvények nyilvános megvetéséért' kicsaptak, s a félszázados jubileum napján kicsaptak az egyetemről is. Délben, előadásra menet, az egyetemnek mind a négy frontján szuronyos bakákat találtam, hogy a rektori és dékáni hivatalok nyugodt átadását biztosítsák. Mikor az előadásra bemenni akartam, értesítettek, hogy az előadások be vannak tiltva, pedig csak egy hetünk van hátra, s a vizsgálatokra, szigorlatokra, kollokviumokra, index-aláírásokra készülő ifjúság a legnagyobb bizonytalanságban él.”³⁵

Onisifor Ghibu, Valentin Poruțiu prefektus, Nicolae Drăganu docens és Sârbu Ovidiu egyetemi hallgató átmentek a rektori hivatalba, ahol Ghibu felkérte a pre-

fektust, hogy közvetítse a rektornak magyarul a felszólítást, hogy adja át a román államnak az egyetemet. Schneller István rektor megtagadta az egyetem átadását, mondván, hogy azt csak a magyar államnak adhatja át, amelytől kapta, Ghibu kijelentette, hogy akkor erőszakkal fogják elvenni. Schneller erre azt válaszolta, hogy az erőszaknak enged, mire Poruțiu prefektus kijelentette, hogy a Kormányzótanács nevében ő az egyetemet átveszi.³⁶

A leltár szerinti átvétel a következő napon, május 13-án kezdődött. A Márki Sándor által vezetett közép- és újkori történeti szeminárium és könyvtárának az átadására a román állam számára Pavel Roșca nagyszebeni szemináriumi tanár részvételével került sor. Márki (akárcsak a többi egyetemi intézmény vezetője) tiltakozott a jogtalan átadást követelő rendelet miatt, megtagadva a közreműködést ebben:

„En viszont, mint e szeminárium igazgatója kijelentettem, hogy felettes hatóságul egyedül a magyar állam illetékes hatóságát ismerhetem el, intézetem átadását tehát csak ezek rendeletére vagyok hajlandó eszközölni; a nagyszebeni román Kormányzótanács illetéktelen rendelete ellen tiltakozom, s az átadást, valamint az annál való közreműködést megtagadom. Erre a megbízott (persze csak képletesen) erőszakot alkalmazván, egyszerűen megmutattam a szekrényeket, mikben a könyvek vannak, s kijelentettem, hogy – a kulcsok nálam hagyatván – a felelősséget a felszerelésekért csak akkor viselem, ha a leltárt jelenlétemben veszik át. Ez később fog megtörténni. Közben bejött és bemutatkozott dr. Ghibu Onisifor szebeni kultuszminiszteri államtitkár is (egy franciásan nyírt szakállú fiatalember), s pár udvarias szó után az átadás véget ért. Jelen voltak Szádeczky³⁷ és Bartók kollégáim, mint tanúk; s az aktus után, felszólalásunkra, a katonák beeresztették az ifjakat is, hogy a szemináriummal függőben levő ügyeiket elintézhessék.”³⁸

Az egyetemi tanárok kálváriája

■ 1919. május 12. után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem csak virtuálisan létezett: a tanári kart és a hallgatóságot kiűzték az épületekből, de az igazi kálváriájuk csak most kezdődött. A nagyszebeni román Kormányzótanács rendeletére³⁹ hivatkozva azokat a professzorokat és egyetemi alkalmazottakat, akik a románok által megszállt területeken kívül születtek, vagy 1914. június 30. után kerültek Kolozsvárra, mint „idegeneket” sorra kiutasították.⁴⁰ November 8-ig tizen-négy professzor kényszerült távozni, majd az év végéig még öten hagyták el Kolozsvárt.⁴¹ De a kitoloncolások nem értek véget, mert a következő év, 1920 elején további három professzornak kellett elhagynia a várost.⁴² A kitoloncoltak közül Dézsi Lajos Debrecenben született, Imre József Hódmezővásárhelyen, Kuncz Ödön Aradon, Issekutz Béla Kőhalomban, Erdélyben, Réz Mihály Maroscsapón, szintén Erdélyben. Mindezeket a román rendelet szerint is illegálisan toloncolták ki, ugyanis nem a románok által megszállt területeken kívül születtek!

A kolozsvári professzorok egy része, így az 1919. május 9–11. között törvényesen megválasztott Egyetemi Tanács tagjainak többsége a városban maradt, a kiutasítottak pedig Schneller István prorektor vezetésével 1919. november közepén, Budapesten gyűltek össze. A Kolozsváron maradtak szerették volna mihamarabb megkezdeni az oktatómunkát, ám eleinte fogalmuk sem volt arról, hogy mikor, hol és milyen épületekben.⁴³ 1920 tavaszán Budán a „csonka-egyetemen” elkezdődött az oktatás, a Kolozsváron maradt professzorok pedig a várakozás álláspontjára helyezkedtek. Ezt csak akkor adták fel, amikor 1920 tavaszára nyilvánvalóvá vált a trianoni békeszerződés és ennek a következményei. Az Egyetemi Tanács Kolozsváron maradt tagjai, annak érdekében, hogy a sok erdélyi fiatal várta, hogy befejezhesse a háború miatt félbemaradt tanulmányait, egy felekezeti egyetem megalapítására törekedtek Kolozsváron. E próbálkozásokban kulcsfontosságú szerep jutott Márki Sándornak. Mivel azonban a román hatóságok nem viszonyultak pozitívan e felekezeti egyetem megalapításához, a felekezeti tanács egyelő-

re egy tanárképzőt indított azzal a feladattal, hogy a középiskolai tanárok utánpótlását ideiglenesen megoldják. E tanárképző vezetésével Márki Sándort bízták meg. A tanárképző az 1920–1921-es tanévben összesen hat tudományszakot foglalt magába: filozófiát és pedagógiát, klasszika- és modern filológiát, történelmet és földrajzot, természettudományokat, matematikát és társadalomtudományt.⁴⁴ Márki, a román hatóságok akadékoskodásai ellenére, sikeresen megoldotta a tanárképző első tanévének a befejezését 1921. május 31-én. Másnap, június 1-jén elnökkölt volna a Katolikus Státus által fenntartott gimnázium érettségi vizsgáján, azonban, ahogyan ezt Erdész Ádám bemutatta, a román hatóságok ezt már megghiúsították.⁴⁵

A megaláztatás és depresszió súlya alatt

■ Márkit rengeteg kudarc és megaláztatás érte a román bevonulás óta. Összeomlott a karrierje és a világképe, elvesztette egyetemi professzori állását, jövedelmét, társadalmi megbecsülését, román tiszteket és katonákat telepítettek a villájába, naponta szemtanúja volt kollégái megaláztatásának, sokszor őt is megalázták a megszállók. 1919. január 23-án lejegyzí: „Itt talán mindennél jobban azért gyűlölik őket, hogy művelt embereket is megbotoztatnak.”⁴⁶ Egy idő után már barátaival, kollégáival sem találkozhatott. 1919. december 23-án bejegyzí naplójába, hogy „A kimustrált egyetemi tanárok közel öten, hatan, néha többen is, hetenként 2-szer, 3-szor találkoztunk az Európa kávéház egyik asztalánál. Ma figyelmeztettek, hogy hagyjuk abba. Hát ezentúl azt sem kérdezzük meg egymástól, hogy szolgál az egészség? – Holnapra, a bevonulás első évfordulójára, ünnepet rendeltek.”⁴⁷ A megszállottak egy kávéra sem találkozhattak, míg a megszállók ünnepeltek... Lassacskán úrrá lett a szomorúság, a búskomorság. Nem diagnosztizálták depresszióval, de nagy valószínűséggel már abban szenvedett. Több, naplójából kiemelt idézet is erre utal. 1919. október 29.: „Ma ötven éve voltam először Ausztriának egy kis falujában, a wolfsthalai váromoknál, gyönyörű szép őszi napon. Ma, félig-meddig már saját reményeim romjainál gunnyasztok esős őszi napon.”⁴⁸ 1920. október 3-án e sorokat jegyezte le naplójába: „Ma egy kollégám úgy találta, hogy az utóbbi két év alatt tíz esztendő öregedtem.”⁴⁹ Mélységes szomorúság érződik egy megtört ember lelkében. 1919. szilveszteresti ájtatosságon Hirschler prelátus szónoklatára („Mondd meg a te népednek, hogy én veled vagyok, bennem higgyen, engem kövessen, s az én nevemben bátran menjen előre...”) reagálva, a következőket írta:

„Valóban, ez a hit tarthat meg bennünket leginkább az elmúlt év rettenetes tanulságai után. Mi, akik megéltük azt az ország történetében példátlan szerencsét, hogy negyvennyolc esztendeig – a boszniai csetepatét nem számítva – egyfolytában békében dolgozhattunk, megéltük a most elmúlt esztendőben nemzetünknek minden eddiginél mélyebb megaláztatását. Erdélyben az egész esztendőn át valószínűs börtönben éltünk, hazánktól és az egész világtól elzárva, s kiteve a népvándorlás kora minden embertelenségének. Nem irigylem azokat, akiket a történelem mindezért valaha felelősségre von; de ebben a felelősségben mindnyájan osztozunk, mert kötelességét egyikünk sem teljesítette híven. Különben nem szakadt volna nyakunkba hazánk épülete, amelynek minden oszlopát egy-egy vak Sámson rázta meg. S a hajléktalanokká tett magyarok közül hányan mondták, mint a Szodoma pusztulását Lótnak bejelentő angyalok: „Nem megyünk, hanem az utcán hálunk.” Állásomat, fizetésemet, munkásságom körét én is elvesztettem, de – másoknál idáig szerencsésebben – még nem kerültem az utcára, sőt az évnek ezt az utolsó éjszakáját is családom körében, és Csiky Emánuelék társaságában töltöttem, s a két család gyermekeinek vidámságában, nevetgéléseiben a jobb jövőre ígértét véltem és véltük megcsendülni. A Szent Mihály-harang éjfél megkondulása-kor ebben a reményben kívántunk egymásnak és halálra gyötört szegény hazánknak víg esztendőt.”⁵⁰

Távozás Kolozsvárról

■ Márki Sándor Kolozsvárról való távozását nem szeretném túlságosan részletesen ecsetelni, mivel foglalkozott vele Erdész Ádám,⁵¹ csak a költözés lelki traumáira utalnék, mivel ez a távozás Márki kolozsvári karrierje összeomlásának a záróakkordja. Távozása 1921. július 2-án történt, azonban a Magyarországra való áttelepülés gondolata már 1919-től érlelődött a családban. A legnagyobb veszély, amelyik fenyegette Márki családját a román megszállás után, az jómaga és veje kiutasításának lehetősége volt. Minden nem a Romániához csatolt területen született, hűségesküt megtagadó tanárt, tisztviselőt, vasutast fenyegetett a kiutasítás veszélye. Márkinak sok kollégáját kiutasították már 1919-ben, sokukat még a román törvények szerint is jogtalanul, ugyanis Erdély területén születtek, éppen ezért a kiutasítás veszélye 1919 óta valós volt. És az ilyen rövid határidőhöz kötött kiutasítás gyakorlatilag vagyonvesztéssel is járt.⁵² A vagyonvesztést elkerülendő sürgősen vevőt kellett kapni az egyébként nem kicsi (Erdész Ádám 15 szobásként említi, ebből valójában 5-5 szobát használt a két család, 2 szoba albérlőknek való kiadásra volt tervezve, a többi 3 a házmester szobáját, illetve gazdasági rendeltetésű szobákat jelentettek) Márki-Müller-villának. A ház értékesítése körüli bizonytalanság csak 1921 májusában szűnik meg, amikor lesz végül két komoly vevő: a cseh konzul, illetve a román Népvédelmi Igazgatóság. Végül a román Népvédelmi Igazgatóság veszi meg a házat Márki vejétől, Müller Alfrédtól 550 000 lejért (ez nagyjából kétmillió koronának felelt meg).⁵³ A szerződés megkötésére és a fizetésre június 10-én került sor, és az összeg nagyobb részét azonnal átutalták Budapestre. A villa eladási ára az adott körülmények között korrekt összegnek mondható, és nagy szerencsének számított, hogy sikerült egyáltalán eladniuk, ellentétben sok ismerősükkel, akik a gyors kiutasítás miatt nem voltak ilyen szerencsések. A repatriálás nem csekély logisztikai problémával járt, csak Márki könyvtárának elhelyezésére 77 faládára volt szükség. Az utolsó, házukban írt naplóbejegyzésében ezeket írja: „Búcsúlátogatásokat tettem Nagy Károly és Ferencz József püspöknél, Hirschler prelátusnál, Kolosváry Bálint, Schilling Lajos és Reinbold Béla kollégámnál, Szádeczky Lajosné komámasszonyánál, Hirschfeld Sándor kereskedőnél, stb. Hozzánk is többen jöttek. Az asszonyok a roppant munkát adó pakolások miatt sehová sem mehettek.”⁵⁴

1921. július 1-je után a költözők már nem ingyen kapták a vagonokat, a Márki-Müller család a maguk hét vagonjáért több mint 5000 lejűt fizetett, emellett „ajándékokat” kellett adni a különböző vasúti tisztviselőknek. Az utolsó kolozsvári bejegyzés a következőképpen zárul: „Este 9-kor bezárkóztunk a 46 ember vagy 6 ló és 4 ember számára szánt kocsiba – s többet talán sohasem látom Kolozsvárt, hol egyfolytában a legtovább és többnyire igazán boldogan éltem. Bár a város harmadfél év alatt nagyon átalakult, igen sok barátom otthagya és idegen pofákkal telt meg – azt kívánom, hogy megint olyan legyen, amilyennek ottlétem első negyedszázadában találtam, s adja Isten, hogy Clujból megint Kolozsvár legyen!”⁵⁵ Márki Sándor minden bizonnyal életének legtermékenyebb és legboldogabb éveit élte Kolozsváron. Tudományos és társadalmi megbecsülése itt teljesedett ki, akár csak családi élete, főleg lányának és unokáinak Kolozsvárra költözése után, amikor az elismert professzor büszke nagyapaként élvezhette unokái társaságát. Mindez az első világháború végével véget ért: elvesztette munkahelyét, lakásába idegeneket költöztettek be, korlátozták a mozgásszabadságát, családja elszegényedett, barátai nagy részét kiutasították az országból, és mindenekfölött csorba esett társadalmi státusán. Egy megtört, megöregedett, orvosi diagnózis hiányában is merem állítani, egy depressziós Márki Sándor hagyja el Kolozsvárt, ahogyan az a román-magyar határnál, Biharpüspökiben készült fényképen is jól látható.

Márki Sándor 1920-ban, illetve 1921-ben Biharpüspökiben a román–magyar határnál

■ JEGYZETEK

1. A Márki–Müller villa az Eszterházy u. 6. szám alatt épült. Most a Bălcescu u. 16. szám alatt található.
2. Toth Szilárd: *Cluj and the University During World War I*. Philobiblon 2018. 1 sz. 51–72.
3. A hatóságok elrendelték a különböző intézmények, köztük az egyetem fémkészleteinek felmérését és beszolgáltatását. A fizikai laboratóriumok platinakészletétől a réz ajtókilincsekig és ajtóveretekig mindent leadtak. Toth Szilárd: *Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar*. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegei Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2022. 660–661. (A továbbiakban Toth: Bölcsészeti)
4. Toth Szilárd: *Kolozsvár és az egyetem az első világháború éveiben*. Per Aspera ad Astra 2018. 2. sz. 113–130.
5. Mihály János: *Kolozsvár 1918 utolsó negyedében – részlet Ajtay János hadnagy első világháborús naplójából*. Székelyföld. Kulturális folyóirat 2018. 11. sz. 131. (A továbbiakban Mihály: Ajtay János)
6. Schneller István (1847–1939) pedagógus, egyetemi tanár, rektor. Kápolnási Zsolt: *István Schneller – Schneller István*. In: Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd (szerk.): *Rectorii universităţii din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022. 471–479.
7. Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára, Gyula, 2023. 254. (A továbbiakban Erdész: Márki Sándor naplói IV.)
8. Vekov Károly – Vincze Gábor: *Kolozsvári végjáték, Szegedre kerülés*. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegei Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 666. (A továbbiakban Vekov–Vincze: Kolozsvári végjáték)
9. Uo.
10. Uo. 668.
11. Vajda Tamás: *Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19)*. Gerundium 2019 10 (2) sz. 43. (A továbbiakban Vajda: Utolsó tanév)
12. Uo. 44.
13. Pósta Béla (1862–1919) régészprofesszor volt a kolozsvári magyar régészeti iskola megeremtője. Toth Szilárd: *Școala clujeană de istorie*. In: Daniel David (szerk.): *Tradiție și excelență. Școlile academice/de știință la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019. 104–117.

14. Márki Sándor naplóiban érelmeszesedésről beszél, ami okozhatott agyvérzést, tehát lehetséges, hogy egy agyvérzés-szívinfarktus kombinációban halt meg. Erdész: *Márki Sándor naplói IV.* 311.
15. Toth Szilárd: *A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és a város 1914–1919 között.* In: Garda Dezső (szerk.): *A Trianoni békediktátum és az erdélyi magyarság autonómia törekvései a 20. században és a 21. század elején.* Státus kiadó, Csíkszereda, 2020. 49–50. (A továbbiakban Toth: *Az egyetem és a város*); Vajda: Utolsó tanév 46–47.
16. Vekov–Vincze: Kolozsvári végjáték 670.
17. Erdész: *Márki Sándor naplói IV.* 300.
18. Uo. 351.
19. Uo. 417.
20. Uo. 351.
21. Uo. 439.
22. Uo. 454.
23. Uo. 439.
24. Moldován Gergely/Grigore Moldovan (1845–1930) 1886–1919 között a kolozsvári egyetem román nyelv és irodalom tanszékének nyilvános rendes tanára. Stan Ana-Maria – Lukács József: *Grigore Moldovan – Moldován Gergely.* In: Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd (szerk.): *Rectorii universității din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919).* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022. 351–360.
25. Erdész: *Márki Sándor naplói IV.* 295.
26. Toth: *Az egyetem és a város* 9–51.
27. Vajda: Utolsó tanév 32–61.; Vekov–Vincze: Kolozsvári végjáték 670–684.
28. Gyalui Farkas: *Emlékirataim (1914–1921).* Művelődés Egyesület, Kvár, 2013. 298.
29. Onisifor Ghiбу: *Universitatea Daciei Superioare și problema Statului romano-catolic ardelean.* „Ardealul” Institut de arte grafice Cluj, 1931. 9.
30. Vekov–Vincze: Kolozsvári végjáték 679.
31. Moldován Gergely
32. Karl-Keresztély Lajos (1875–1938) 1913-tól a kolozsvári francia nyelv és irodalom tanszék tanára.
33. Erdész: *Márki Sándor naplói IV.* 319.
34. Toth: Bölcsészlet 306–309.
35. Erdész: *Márki Sándor naplói IV.* 320.
36. Vekov–Vincze: Kolozsvári végjáték 684.
37. Itt Szádeczky-Kardoss Lajos történészprofesszorról, Márki Sándor legjobb barátjáról van szó. Bíró István: *Lajos Szádeczky-Kardoss – Szádeczky-Kardoss Lajos.* In: Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd (szerk.): *Rectorii universității din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919).* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022. 38–398.
38. Erdész: *Márki Sándor naplói IV.* 321.
39. A nagyszabedényi román Kormányzótanács 1919 július 19-i rendelete: mindenkit „idegennek” nyilvánítottak és kitoloncoltak, aki nem a jelenlegi lakhelyén született, vagy 1914. augusztus 1. után szerzett illetékességet, illetve azt az esküt nem tett tisztviselőt, aki nem bírt „illetékességgel” az adott lakhelyen.
40. Vekov–Vincze: Kolozsvári végjáték 686.
41. A bölcsészkar tanárai közül Gombocz Zoltánt, Hornyánszky Gyulát, Szádeczky-Kardoss Lajost, Cholnoky Jenőt, Schmidt Henriket, Csengeri Jánost és Schneller István prorektort, a jogi kar tanárai közül Szandtner Pált, Kuncz Ödönt, Lukács Adolfot és Menyhárh Gáspár dékánt, a természettudományi karról Gyórfy Istvánt, Haar Alfrédot, Pogány Bélát, Riesz Frigyes és Fabinyi Rudolfot (ő – feltehetően a száműzetés okozta lelki megrázkódtatás és a költözéssel járó fizikai megpróbáltatások hatására – 1920. március 7-én, 71 éves korában elhunyt Budapesten); az Orvosi Karról pedig Davida Leót, Lechner Károlyt és Rigler Gusztávot utasították ki.
42. A bölcsészkar két tanárát, Dézsi Lajost és Karl K. Lajost, valamint Issekutz Bélát, a gyógyszerian tanárát utasították ki ekkor.
43. Vekov–Vincze: Kolozsvári végjáték 687.
44. Bíró István: *A kolozsvári felekezeti egyetem története.* In: Toth Szilárd (szerk.): *Hagyomány és kiválóság: 150 éves magyar egyetemi oktatás Kolozsváron.* Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár, 2023. 356.
45. Erdész Ádám: *A koldus- és vándorbotot mindnyájunknak kezébe nyomták. Márki Sándor repatriálásának története.* In: Ablonczy Balázs (szerk.): *Úton – Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után.* MTA Bölcsé-

- szettudományi Kutatóközpont, Bp., 2020. 145–146. (A továbbiakban Erdész: A koldus- és vándorbotot)
46. Erdész: *Márki Sándor naplói IV*. 275.
47. Uo. 457.
48. Uo. 412.
49. Uo. 15.
50. Uo. 464.
51. Erdész: A koldus- és vándorbotot. 139–152.
52. Uo. 141.
53. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára. Márki Sándor naplói. XV. 33. Xerox-tár 251. tétel. 1921. május 28. (A továbbiakban Márki: Napló. bejegyzés dátuma)
54. Márki: Napló. 1921. július 1.
55. Márki: Napló. 1921. július 2.

SZABÓ E. ISTVÁN

Márki Sándor társadalmi kapcsolatai

Kolozsváron (1893–1913)

■ Báthory István 1581-ben a kolozsvári jezsuita akadémia megalapításával olyan úton indította el a kolozsvári oktatást, melynek felfelé ívelő pályája máig tart. A tudományegyetem 1872-es létrehozása európai szintű szerkezeti kereteket adott a kolozsvári felsőoktatásnak, végérvényesen megváltoztatta a város fejlődési irányát, s felgyorsította annak iramát is. Az egyetem s az általa hozott pozitív változások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Kolozsvár Erdély s egyben az ország egyik szellemi központja legyen. Azon túl, hogy az egyetem számos infrastruktúrális fejlesztést hozott a városba, újonnan felépült épületei a város arculatát is átalakították, nagyban hozzájárulva a ma ismert városkép kialakulásához.¹ A városképen kívül ugyanakkor Kolozsvár társadalmi szerkezete is átalakult, az egyetem által a városba vonzott hallgatók és egyetemi tanárok egy stabil értelmiségi réteget hoztak létre, mely Kolozsvár gazdasági, társadalmi, és kulturális életét nagyban befolyásolta, s a korabeli kulturális elitet meghatározta.²

Ezt a réteget erősítette Márki Sándor is, aki fiatalon nyert kinevezést a kolozsvári egyetemre 1892-ben, s gyorsan a helyi értelmiség egyik meghatározó tagjává vált, aki a felső középosztály minden rétegével igyekezett kapcsolatot tartani. Már kinevezése után közvetlenül tagja lett minden fontosabb társaságnak, egyesületnek, s idővel egyre fontosabb pozíciókat foglalt el bennük. Közvetlen ráhatása volt a város fejlődésére is, a korban az egyetemi tanárok véleményét minden fontosabb kérdésben kikérték mind a politikai felsővezetés, mind a vallási vezetés részéről. Márki Sándor asztalának rendszeres vendégei voltak a polgármesterek, püspökök vagy képviselők is. Márki Sándor például tiszteletbeli városi tanácsosként vagy az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának tagjaként közvetlenül is részt vehetett a döntéshozásban.³

Márki Sándor kolozsvári pályafutása⁴ alatt hihetetlenül széles körű kapcsolat-hálót épített ki, melynek legtöbb tagja egyetemi tanárkollégái közül került ki, de a politikai, vallási, művészeti és tudományos élet számos tagja is képviseltette magát. Rendkívül aktív társasági életet élt, amely által folyamatosan fenntartotta és építette kapcsolati hálóját. Ennek bizonyítéka az az 1383 tétel, amit az elemzésre kiválasztott periódusban (1893–1913)⁵ számolhatunk össze az Erdész Ádám szerkesztésében megjelent naplói alapján.⁶ Márki Sándor 552 alkalommal fogadott vendéget kolozsvári otthonában, 446 alkalommal járt vendégségben másnál, valamint 385 alkalommal vett részt különböző társasági eseményeken, semleges he-

lyen. Ezen számok csak a kolozsvári társas érintkezéseket fedik, nincsenek benne a rendszeres külföldi körutak vagy ismerős- és rokonlátogatások, valamint szakmai rendezvények. Az 1383 tétel a közös vacsorákra, baráti látogatásokra, táncestélyekre, bálókra, poharazásokra szorítkozik. Láthatjuk, hogy a vizsgált periódusból még így is szinte négy teljes évet kitesznek azok a kolozsvári társasági összejövetelek, amelyeken Márki jelen volt. Ez a szám magasnak tűnhet, viszont a korabeli társasági élet elengedhetetlen részét képezték a különböző vizitek, látogatások és a látogatók fogadása.

Márki Sándor az esetek 40 százalékában a saját otthonában lezajlott összejöveteleket, látogatásokat említi naplójában. A kollégákkal való poharazásokon, ebédeken, vacsorákon túl számos szakmai szempontból megalapozott látogatás is történt, melyeket nyugodtan nevezhetünk érdeklátogatásnak is. Márki Sándort a korabeli gyakorlatnak megfelelően rendre felkeresik a kolozsvári egyetemre s főleg annak bölcsészettudományi karának valamely tanszékére pályázó tanárok. Az ilyen informális látogatások rendkívül sokat nyomtak a latba az egyetemi kinevezéseknél, ugyanis pályázat esetében a kar tanárainak szavazata alapján dőlt el, hogy kit hányadik helyre sorolnak. Az aspiránsok tehát e látogatásokon igyekeztek jó benyomást tenni az egyetem tanáira – esetünkben Márki Sándorra –, ugyanis sok múlt a szavazatukon, sőt ha pozitív benyomást keltenek, más tanárokat is meggyőzhetett Márki az adott jelölt alkalmasságáról. Természetesen ennek ellenkezője is előfordulhatott, amikor az amúgy fő esélyesnek tartott aspiráns az említett látogatásokon annyira „rosszul szerepelt”, hogy végül leszavazták, s nem is nevezték ki. Rajtuk és kollégáin kívül természetesen rendszeres vendég volt Márkinál a kolozsvári értelmiség minden rétege az orvosoktól, jogászoktól kezdve a tisztségviselőkn, arisztokratákon át a katonatisztekig és papokig bezárólag.⁷

Kolozsvári kinevezése utáni években stabilan magasak a Márki Sándor otthonában tett látogatások mutatói, de unokái születésével látványos visszaesés következik be. Majd 1912-ben látható egy nagyobb kiugrás, ekkor ugyanis Márki hosszas betegsége miatt nem járt el otthonról, inkább őt látogatták meg, sőt ekkor még egyetemi óráit is otthonában tartotta.

A következő, az említések 32 százalékát kitevő kategória a Kolozsváron Márki Sándor által másoknál tett látogatásoké. Márki Sándornak ebben a tekintetben is kolozsvári kinevezése után volt a legsűrűbb időszaka. Ekkor telepedik meg a városban, s ekkor teszi ő is a legtöbb ismerkedő látogatást. Nagy barátságai is ekkor éltek virágkorukat, kollégáival folyamatosan egymásnál időztek. Azt is hozzá kell tennünk, hogy Márki ekkor még fiatal volt, lánya is kiskorú lévén, az egyetemi munkán kívül nyugodtan élhetett a társas érintkezéseknek. Lánya esküvője és szertett unokái születése után viszont folyamatos visszaesés figyelhető meg: vendégeket ugyan még fogadott, de egyre ritkábban járt át másokhoz. A vizsgált időszak vége felé azért észrevehető egy növekvő tendencia, de ez 1912-ben megtörik, amikor hosszas betegsége otthona falai közé szorítja.

A következő kategória a semleges helyszíneken való megjelenés. A semleges helyszín alatt azon társas összejöveteleket értjük, melyek nem valaki otthonában zajlottak, hanem publikus helyeken, például kávéházakban, éttermekben, báltermekben. Ezek különböző kolozsvári egyesületek, szervezetek táncestélyeinek, gálaestjeinek, díszvacsoráinak a színhelyei, de ide tartoznak az egyetemi tanárok rendszeres sörözései, kuglizásai is, melyeken Márki Sándor igyekezett rendszeresen részt venni, sőt nem egyszer ő maga kezdeményezte ezeket. Az egyetemi és kulturális elit ekkortájt szívesen gyülekezett például a New York kávéházban vagy a Központi Szállodában, ahol egyetemet és közéletet érintő terveket is megvitatnak. Márki Sándorék törzsasztala fogalomszámba ment, az egyetemi tanárokon kívül a kulturális elit minden tagja előfordult ott a képviselőkn, bírókon, ügyvédekén keresztül, az arisztokrácia tagjaiig, orvosokig, intézményvezetőikig.

Márki Sándor számos szervezetnek és egyesületnek volt a tagja. Ezek sem szorítottak viszont kizárólag a szakmai munkára, társadalmi szerepük reprezentációjaként számos estélyt vagy ünnepi összejövetelt rendeztek. Ilyenek voltak például az Erdélyi Kárpát-Egyesület táncestélyei, az Egyetemi Kör, a Kaszinó, a Tanári Kör estélyei, különböző farsangi estélyek vagy épp a jogi és a bölcsészettudományi kar ismerkedő estélyei.

A kolozsvári társas érintkezések számát a vizsgált, több mint húszéves periódusban számos körülmény alakította. Ezek közé tartozik Márki Sándor növekvő életkora, melyből kifolyólag idősebb korára egyre kevesebb eseményen vesz részt. (Ne feledjük, hogy a vizsgált periódus elején Márki Sándor 39 éves, a végén pedig már 60.) Ugyanígy az idő múlásának számlájára írható, hogy számára kedves barátai, közelebbi kollégái közül egyesek az évek során elhaláloznak, így kiesnek a látogatók vagy látogatandók köréből. Ezenkívül vannak olyan barátságok is, melyek a kezdeti években nagyon szorosak voltak, majd az évek során elhalványultak, vagy épp egyik napról a másikra megszakadtak.

A másik fontos tényező a család, mely nagyban meghatározta Márki Sándor mindennapjait. Lánya gyermekéveiben nyugodtan eljárhatott bármilyen eseményre, elfogadhatott bármilyen felkérést, felesége vezette a háztartást, és mindig alkalmaztak számos cselédet, szakácsnét, lányának pedig nevelő- és társalkodónőt. Három unokája születésével ez azonban gyökeresen megváltozott, mivel Márki Sándor saját döntése alapján rengeteg időt töltött kisunokáival, boldogságának legfőbb forrását bennük látta. Unokái megjelenésével egyidejűleg egyébként egy érdekes tendencia is felüti a fejét Márki naplójában. Megfigyelhető, hogy a professzor, aki amúgy mindig akkurátusan, a legapróbb részletekig vezeti a naplóját, alig ír naplót, amíg unokája vagy unokái náluk vannak. Márpedig ez sokszor hónapokat jelentett, s Márki ilyenkor nem ritkán csak a hónapok végén ír egy-egy összefoglaló naplóbejegyzést, melyben megemlíti, hogy tettek pár látogatást, vagy épp szinte nem is jártak sehova.

A másik fontos, családhoz köthető tényező a veje, Müller Alfréd betegsége volt. Egészségügyi problémái miatt a vejének 35 évesen nyugdíjba kellett vonulnia, ami Márkira helyezte mindkét család ellátásának terhét. Az anyagi megterhelés mellett a betegség miatt Kolozsvárra, Márkiékhoz költöző Müller család egyre több időt elvett Márkitól, aki egyébként szívesen vetette bele magát unokái nevelésébe.

Márki Sándor naplói alapján azonosítottunk egy belső kört, melybe a professzor legjobb barátai kerültek, szám szerint heten. A vizsgált hét személyből négy Márki Sándor kollégája volt (Szádeczky Lajos,⁸ Moldován Gergely,⁹ Finály Henrik,¹⁰ Meltzl Hugó¹¹). A másik három személy, Szentkirályi Gyula és Kozma Gyula jogászok, valamint az orvos Török Imre az egyetem berkein kívüliek voltak.

Szádeczky Lajos messze kimagaslik a mezőnyből, Márki Sándor egyértelműen vele közösen vett részt a legtöbb társas összejövetelen, s az ő társaságát kereste a legtöbbször a vizsgált periódusban. Márki Sándor kolozsvári kinevezése utáni kezdeti években szinte minden társas összejövetelen feltűnik Szádeczky Lajos neve, ha nem is egymást látogatják meg, akkor is együtt mennek a különböző bankettek-re, estélyekre. A Márkinál zajló összejöveteleken, melyeken számos kollégája jelen volt, Szádeczky Lajos nevének említését is biztosra vehetjük. 1898-ban egy törés következett be kapcsolatukban, a találkozások száma egyszerűen bezuhan, s a vizsgált időszakban ezután egyik évben sem lesz több ötnél. Kezdeti kapcsolatuk viszont annyira erős volt, hogy még úgy is Szádeczky Lajosé a legtöbb összejövetelekkel kapcsolatos említés, hogy csak hat évig voltak szoros barátságban a vizsgált 21 évből.

Szentkirályi Gyula az egyetem körein kívüli barátok sorát erősítette, tisztán kolozsvári ismertség az övé s Márkié. Márki Sándor közvetlenül kolozsvári kinevezése után ismerkedik meg az akkor ügyvéd Szentkirályi Gyulával, s bátran állít

hatjuk, hogy az övék volt a legstabilabb kapcsolat a vizsgált periódusban, az elejétől a végéig kitartott.

Kozma Gyula főügyész is nevezhetjük Márki Sándor egyik legjobb barátjának, ugyanis amíg Kolozsváron lakott, rendszeresen keresték egymás társaságát, s az övé az érdem, hogy az egy éven belüli személyes találkozások számában (1897-ben) ő az abszolút rekorder. S bár csak 1894 végén ismerkedtek meg, s Kozma 1899 végén elköltözött Kolozsvárról, így is az övé az összesített lista harmadik helye is, amit, ha úgy vesszük gyakorlatilag csupán öt év alatt sikerült elérnie.

A következő legtöbbször említett név a Török Imréé, akinek bár nincsenek kiemelt számai, de mégis elmondható, hogy stabilan jelen volt Márki Sándor életében a vizsgált periódusban. Török Imre volt a Márki család háziorvosa, rögtön Kolozsvárra érkezésük után ismerkedtek meg vele, s egy idő után a szakmai látogatásokon túl a társasági összejövetelek rendszeres vendége is lett.

Moldován Gergely az összesített listán az ötödik, Márki kollégái közül a második legtöbb említéssel rendelkezik. Őt Finály Henrik követi, aki úgy lett a szoros kapcsolatok összesített listáján a hatodik, hogy a vizsgált periódusban csak öt évet élt, ugyanis 1898 elején elhunyt. A szoros kapcsolatok listáját Meltzl Hugó zárja, aki bár rövid ideig volt Márki összejöveteleinek rendszeres vendége, az alatt mégis elég említést kapott ahhoz, hogy a szoros kapcsolatokhoz soroljuk.

A belső körön kívül azonosítottuk Márki Sándor közepesnek mondható kapcsolatait is, s az így felállt listán 13 fő szerepel. Ezen kategória fontosságát az adja, hogy kiderül belőle, Márki Sándor a közeli barátain kívül kikkel vette körül magát, a társadalom mely rétegeivel érintkezett. A 13 fős listán nagyrészt Márki Sándor egyetemi tanárkollégái szerepelnek, de mellettük megtalálható a korabeli értelmiség szinte minden rétege. Az erdélyi arisztokrácia egyik prominens alakján, a papságon és az Osztrák–Magyar Monarchia egyik főtisztjén túl, a kor egyik legnevesebb művésze, a kolozsvári Mátyás-szobor megalkotója is megjelenik. Az viszont egyértelműen kijelenthető, hogy kapcsolathálójában a leginkább reprezentált csoport az egyetemi tanároké, velük találkozott a legtöbbször szabadidős célzattal a vizsgált periódusban.

Tekintettel a rendelkezésemre álló keret szűk terjedelmére, itt nem volt alkalom bővebben ecsetelni e társadalmi kapcsolatokat, de a hamarosan megjelenő doktori disszertációmban ez részletesebben tanulmányozható.

■ JEGYZETEK

1. Toth Szilárd: *Az egyetem, a város és Erdély kapcsolata*. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2022. 627–663.
2. Toth Szilárd: *A magyar kulturális elit mozgásdinamikája a huszadik században – Erdély*. In: *Közép-Európa – regionális és nemzeti struktúrák, élitök, emlékezetpolitika, Erdélyi évszázadok. A Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet évkönyve*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár, 2022. 79–111.
3. Szabó E. István: *Márki Sándor*. In: *Közép-Európa – regionális és nemzeti struktúrák, élitök, emlékezetpolitika, Erdélyi évszázadok. A Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet évkönyve*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár, 2022. 233–247.
4. Toth Szilárd: *130 éve nevezték ki Márki Sándort a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárává*. In: H. Szabó Gyula – Szabó Lilla (szerk.): *Kincses Kolozsvár kalendáriuma: 2023–2024*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2023. 68–81.
5. E tanulmány egy doktori disszertáció következtetéseit tartalmazza: Szabó E. István: *Márki Sándor kapcsolatrendszere a kolozsvári kulturális élittel*. 2025, Kolozsvár, Doktori disszertáció, kézirat.
6. Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói. 1873–1892, 1893–1903, 1904–1914, 1915–1919. I–IV*. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára, Gyula, 2015–2023.
7. Erdész Ádám: *A kolozsvári egyetem személyes látószögéből Márki Sándor 1892–1919 közötti, egyetemre vonatkozó naplói alapján*. In: Toth Szilárd (szerk.): *Hagyomány és ki-*

válóság: 150 éves magyar egyetemi oktatás Kolozsváron. Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár, 2023. 237–254.

8. Biró István: *Lajos Szádeczky-Kardoss – Szádeczky-Kardoss Lajos*. In: Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd (szerk.): *Rectorii universităţii din Cluj (1872-1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022. 389–398.

9. Stan Ana-Maria – Lukács József: *Grigore Moldovan – Moldován Gergely*. In: Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd (szerk.): *Rectorii universităţii din Cluj (1872-1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022. 351–360.

10. Toth Szilárd: *Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar*. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2022. 320–323.

11. Biró István: *Hogó Meltzl – Meltzl Hugó*. In: Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd (szerk.): *Rectorii universităţii din Cluj (1872-1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022. 237–245.

